

R. Alberch / N.J. Aragó

Els jueus

a les terres gironines

QUADERNS
de la
REVISTA
de
GIRONA

1 GUIES

ELS JUEUS A LES TERRES GIRONINES

Ramon Alberch/Narcís-Jordi Aragó

1 QUADERNS de la REVISTA DE GIRONA

DIPUTACIÓ de GIRONA
CAIXA de GIRONA

Quaderns de la Revista de Girona. Núm. 1

Sèrie: Guies (Núm. 1)

Segona edició, revisada, en català: octubre de 1988

Tiratge: 2.000 exemplars

Edició:

Diputació de Girona / Caixa de Girona

Gerència editorial:

Xavier Carbó

Director de la col·lecció:

Jaume Fabre

Consell assessor:

Ramon Alberch, Narcís-Jordi Aragó, Enric Bonmatí,
Narcís Castells, Josep Clara, Miquel Gil,
Jaume Marquès, Aurora Martín, Enric Mirambell,
Joan Miró, Joaquim Nadal, Gabriel Planella,
Modest Prats, Carles Sapena, Mariàngela Vilallonga.

Disseny de la col·lecció i de la portada:

Pozo & Viñeta

Maquetació:

Enric Marquès

Correcció i arxiu:

Rosa Gallart

Redacció i administració:

Servei d'Estudis, Documentació i Informació
de la Diputació de Girona. Pujada de Sant Martí, 5.
Telèfon (972) 20 57 00.

Apartat de Correus 11, 17080 Girona.

Secretària: Aurèlia Planas. Subscripcions: Nuri Sumsi

Distribució: Fina Poch.

Fotocomposició i impressió:

Alzamora Artgràfica, S.A Olot

ISBN: 84-86377-49-8

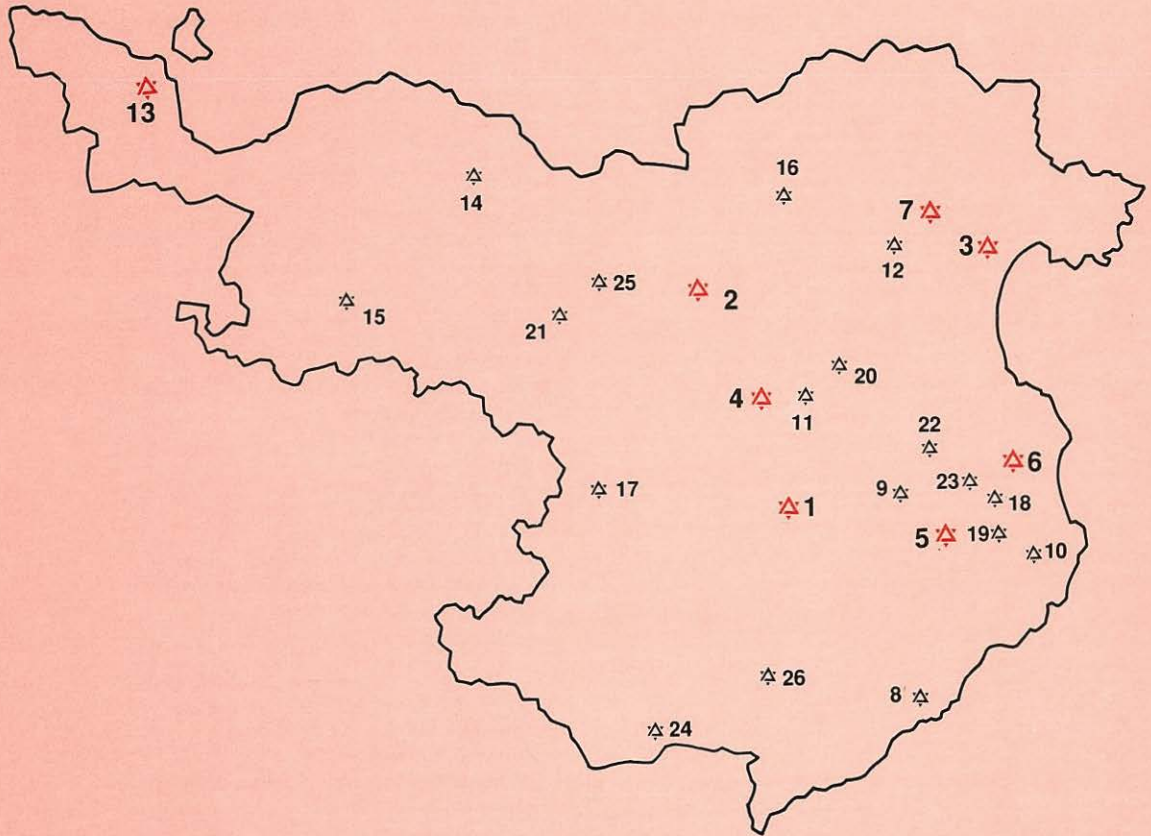
Dipòsit legal: GI-784/85

PORTADA:

El carrer del Call de la Bisbal.(Foto: Carles Mitjà)

Índex

— Plànol dels indrets on hi hagué comunitats jueves	4
— Cronologia	6
1-La creació del Call de Girona	8
— Plànol de situació del Call de Girona	10
— El Call de Puigcerdà	11
— Plànol de situació del Call de Besalú	11
2-La protecció reial	12
3-L'Aljama i el Consell	14
— Com es regia una Aljama	16
4-Les sinagogues	18
5-La vida quotidiana	20
6-La mort i els fossars	22
7-La Càbala i els cabalistes	24
8-Bonastruc de Porta	28
9-Els deixebles d'Isaac el Cec	28
10-Savis, financers i polítics	30
11-La convivència amb els cristians	32
12-Les dificultats de relació	34
13-Una certa normalitat	36
14-Els assalts al Call	38
15-L'atac del 1391	40
16-Les conversions	42
17-Els conversos	44
18-L'expulsió	46
— L'edicte d'expulsió	48
19-Els judaïtzants sota la Inquisició	50
20-Un repartiment desigual	52
— Assassinat d'un matrimoni jueu	54
21-De Cadaqués a Sant Feliu de Guíxols	56
22-Els jueus a la Cerdanya	58
23-La comunitat de Camprodon	60
24-Els hebreus de la Bisbal	62
— Plànol de situació del Call de la Bisbal	64
— Plànol de situació del Call de Castelló	65
25-Jueus a Torroella de Montgrí	66
26-Isaac de Peratallada	68
27-Els petits calls de l'Alt Empordà	70
28-Jueus a Vilademuls	72
29-Figueres, vila reial	74
30-Abraham de la Torre i Cresques Elies	76
31-La vila vella de Banyoles	78
32-La minsa col·lectivitat jueva olotina	80
33-Castelló, de vila comtal a vila reial	82
34-La puixant comunitat de Castelló	84
35-Conversions i inscripcions emporitanes	86
36-Besalú, cap de districte	88
37-Mikvà i sinagoga bisuldunenques	90
38-Famílies hebrees de Besalú	92
— Bibliografia, agraïments i procedència de les fotografies	94

 Calls o nuclis importants

 Famílies aïllades

Situació

La distribució territorial de les comunitats jueves per les terres gironines fou desigual.

Les més importants foren sens dubte les de Girona, Besalú i Castelló d'Empúries. Però al costat d'aquests nuclis indiscutibles hi ha fenòmens encara poc estudiats, com la concentració de propietats agrícoles en mans de jueus en el territori de l'actual municipi de Vilademuls, on s'han trobat referències esparses de diversos nuclis hebreus.

El plànol adjunt reflecteix l'estat actual dels coneixements sobre la presència jueva a les terres gironines. Els estels en vermell indiquen els nuclis més importants i els estels en negre aquells dels quals se'n tenen només algunes referències.

- 1 – Girona
- 2 – Besalú
- 3 – Castelló d'Empúries
- 4 – Banyoles
- 5 – La Bisbal
- 6 – Torroella de Montgrí
- 7 – Peralada
- 8 – Sant Feliu de Guíxols
- 9 – Monells
- 10 – Pals
- 11 – Vilamarí
- 12 – Figueres
- 13 – Puigcerdà
- 14 – Camprodon
- 15 – Ripoll
- 16 – Sant Llorenç de la Muga
- 17 – Amer
- 18 – Palau-sator
- 19 – Peratallada
- 20 – Bàscara
- 21 – Olot
- 22 – Verges
- 23 – Ullastret
- 24 – Hostalric
- 25 – Castellfollit de la Roca
- 26 – Caldes de Malavella

Cronologia

882 Es documenta l'existència d'una colònia hebrea a Sant Pere de Juïgues, veïnat de Vilamarí, on els jueus viuen del conreu de la terra.

888 El comte Dela estableix al barri vell de Girona una colònia de vint-i-cinc famílies jueves procedents del predi de Juïgues, actualment pertanyent al poble de Vilamarí.

982 És citat documentalment el topònim "Villa judaica" referit a l'actual Vilajuïga.

1160 Primer esment documental de l'espai físic del Call de Girona.

1194 Neix a Girona Moisès ben Nahman, cèlebre rabí conegut arreu com a Bonastruc de Porta.

1229 Jueus a Besalú. Esmements documentals de la mikvà.

1243 Jaume I estén a Besalú un privilegi relatiu a plets entre cristians i jueus.

S. XIII (1a. meitat): La Càbala de Girona assoleix el seu màxim esplendor.

1260 Primeres referències documentals dels jueus de Puigcerdà.

1263 Controvèrsia entre Bonastruc de Porta i el jueu convers Pau Cristià.

1264 Jaume I autoritza els jueus de Besalú perquè puguin construir una Sinagoga.

El rei Jaume I dóna un salconduit als jueus de Besalú per tal que durant el mercat puguin retenir llurs deutors.

1265 Berenguer Duran, mercader cristià de Girona, és vigilat per la Inquisició per sospitar-se que observa els manaments del judaisme, però no se li pot provar la culpa.

1269 L'infant Pere fa exempció de tributs per cinc anys als jueus que vinguin a viure a Figueres.

1273 Petita comunitat jueva a Camprodon i Perpinyà.

1276 Els clergues de Girona, a toc de campana, envesteixen els jueus del Call a mà armada i ha d'intervenir personalment el rei Jaume I, que es troba a la ciutat.

1278 Des del campanar de la Seu i les cases dels clergues es tiren pedres al Call de Girona, i es destrueixen els horts i vinyes dels jueus.

1279 Astruc Ravaia, comissionat pel rei Pere el Gran, concedeix als palamosins la Carta Pobra per la qual es converteix en Port Reial.

1283 Abraham de la Torre, jueu figuerenc, és home de confiança de l'infant Alfons.

1284 L'aljama de Figueres ja compta amb Sinagoga.

1285 Saqueig del Call de la Bisbal.

1293 La Sinagoga de Castelló d'Empúries ja és en funcionament.

1302 Es recorda als jueus de Puigcerdà que han de dur la "capa judaica" per tal de poder-los diferenciar dels cristians.

1312 El rei confirma el permís de residència a Camprodon per a famílies hebrees.

1321 Permís als síndics de l'aljama de Castelló per tal que puguin refer i eixamplar la Sinagoga.

Jaume II dóna llicència al mercader Astruc de Torroella de Montgrí per tal que pugui tenir dues dones segons la seva llei.

1328 Primer esment de jueus a la vila d'Olot.

1330 Els jurats de Girona publiquen un ban prohibint de danyar els jueus amb pedra, pal, ferro i altres objectes, sota pena de cent sous barcelonesos.

1331 Avalot contra el Call de Girona.

1341 Cresques Elies, jueu de Figueres, és metge del rei Pere el Cerimoniós.

1342 Besalú se separa de la col·lecta fiscal de Girona.

1379 Procés de la Inquisició a Isaac de Peratallada, acusat d'ultratjar la puresa de la Verge Maria en una conversa pública al mig de la plaça.

1385 El rei Pere s'empara del Comtat d'Empúries i de la comunitat hebrea, que queda incorporada al patrimoni reial.

1388 La reina Violant concedeix l'entitat jurídica de l'aljama a Torroella.

1391 El rei atorga un privilegi que regula l'administració de l'aljama de Girona i la seva col·lecta.

El Call de Peralada és format per unes 15 famílies.

Avalot contra el Call de Girona que produeix la mort d'un quaranta persones i el saqueig i destrucció del barri.

A conseqüència de l'avalot, es converteixen a Girona unes setanta persones en quatre mesos.

Conversió dels membres del llinatge dels Cabrit de Banyoles.

1400 Els cònsols de Figueres demanen el restabliment de l'aljama jueva.

1401 D'ençà d'aquesta data el govern municipal de Sant Feliu nomena un "Físic" o metge que és quasi sempre jueu.

El Comtat d'Empúries i la comunitat hebrea retornen altre cop a la jurisdicció de la Corona.

Aldarulls contra els jueus de Castelló d'Empúries.

1409 La ciutat de Barcelona pren possessió del Comtat d'Empúries i de la comunitat hebrea.

1413 Diversos rabins de les terres gironines intervenen activament en la Disputa de Tortosa davant Benet XIII.

1414 Es constata documentalment la pobresa del Call de Girona.

1415 És clausurada la Sinagoga de Girona com a conseqüència de la Butlla de Benet XIII.

Intent de tancament de la Sinagoga de Castelló, en aplicació de l'esmentada Butlla de Benet XIII.

Senyalament dels límits del Call de Besalú per tal que cristians i jueus visquin separats.

1416 És reoberta la Sinagoga de Girona.

1417 A l'església de Sta. Maria de Castelló es bategen prop de cent jueus d'ambdós sexes.

El prohoms jueu gironí luef Astruc Benet es converteix al cristianisme per salvar la vida de Guillem Serratós, condemnat a mort per haver assassinat un altre jueu.

1432 Els jurats de Girona demanen oficialment que sigui tancat el Portal del Call.

1442 Les ordinacions del mes d'abril manen que els habitants del Call de Girona tanquin totes les portes i finestres que donen a carrers de la ciutat.

1445 Es prohibeix que els cristians de Girona lloguin als jueus cases, botigues o taules als carrers del voltant del Call.

1449 Es torna a obrir la porta del Call de Girona per ordre de la reina.

1490-91 Per primera vegada la Inquisició catalana es trasllada temporalment a Girona, des d'on exerceix les seves activitats.

1492 Els jurats de Girona reben la reial cèdula per la qual se'ls notifica el decret d'expulsió dels jueus.

El Consell de l'Aljama de Girona ven a Jordi Rafart la Sinagoga i cedeix gratuïtament el fossar de Montjuïc al cavaller Joan de Sarriera, pocs dies abans de l'abandó forçós del Call.

El Rei cedeix el Call de Puigcerdà a cert cens als freres franciscans.

1494 La Inquisició s'estableix provisionalment a Girona per segona vegada.

LA CREACIÓ DEL CALL DE GIRONA

1

8

L'any 70 de la nostra era, quan l'Imperi Romà culmina la seva ocupació de Palestina amb la destrucció del temple i la ciutat de Jerusalem, els jueus que han sobreviscut a la catàstrofe i que no han estat portats captius cap a Roma es veuen obligats a emigrar. És així com comença la diàspora: els fills del poble d'Israel es dispersen i s'escampen per tot el món.

Vagin on vagin, el hebreus mantenen vives llurs creences i són fidels a llurs pràctiques tradicionals. Tot i la seva facilitat d'adaptació i la seva voluntat de supervivència, no són gaire inclinats a viure

Alguns autors conjecturen que la comunitat hebrea de Girona procedeix del predi de Juigues, del terme de Vilamari, on avui es pot veure l'església pre-romànica de Sant Pere.

aïlladament, sinó que s'agrupen en petites comunitats i s'estableixen amb preferència als nuclis urbans. Molts d'ells arriben a Catalunya, on viuen en barris de carrers estrets i de cases atapeïdes, sense integrar-se del tot en la vida social de l'entorn. Aposentats des de l'època tardo-romana, la seva presència no suscita

problemes de convivència ni en temps del visigots ni durant la invasió sarraïna.

És possible i fins molt probable, segons Josep Calzada, que almenys al segle VII ja hi hagués a Girona una comunitat jueva, però no n'hi ha constància documental escrita. El que sí és segur és que els hebreus vénen a

establir-se —o a restablir-se— a la ciutat després que aquesta, lliurada als francs, allunya definitivament els sarraïns, operació que no és gens fàcil: tot i que l'entrada de les tropes franques es produeix l'any 785, les anades i vingudes dels musulmans continuen fins a l'any 841.

La primera notícia documentada situa un nucli compacte de jueus a Girona entre els anys 888 i 890. Els introdueix el comte Dela, que regeix la ciutat entre els anys 878 i 894. Dela compra el predi de Juïgues, una finca rústica del terme de Vilamarí, i trasllada a Girona els seus habitants, una colònia de vint-i-cinc famílies que, dedicades temporalment a l'agricultura, desitgen instal·lar-se en un nucli urbà i exercir-hi altres oficis i professions.

És així com el hebreus ocupen les cases dels clergues, situades molt a prop de la Catedral, on avui hi ha la plaça dels Apòstols. No formen encara un barri tancat, sinó que es van escampant per les zones immediates del recinte urbà fins a formar a poc a poc el Call, espai físic que s'esmenta per primera vegada com a tal en un document de 1160.

En contra d'aquesta interpretació hi ha l'argument que el document esmentat és una còpia tardana —i, per tant, suspecta de manipulació— i, sobretot, el fet que es tractaria de l'únic cas en tota la Narbonesa d'una comunitat jueva en una data tan reculada com el segle IX i, encara, en un hàbitat tan poc propi com el rural.

El carrer de la Força, antic "cardo" romà o traçat urbà de la Via Augusta, és l'eix fonamental entorn del qual es teixeix lentament el Call de Girona. La ruta, estreta i obscura, puja des del nivell de l'Onyar fins a la plaça de la Catedral. A mà esquerra s'hi

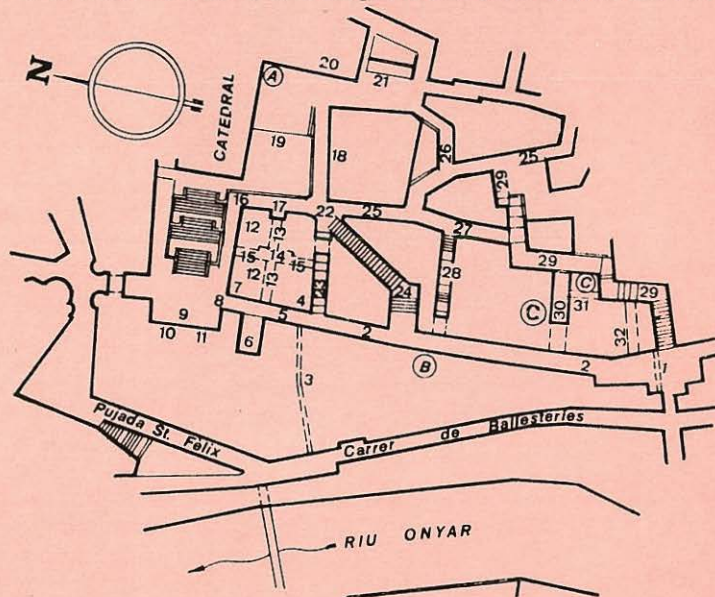
Els hebreus ocupen cases situades molt a prop de la Catedral de Girona i des d'allà es van escampant per les zones immediates del recinte urbà.

obren breus carrerons sense sortida; a mà dreta hi neixen carrers igualment estrets i molt llargs, que amb un fort desnivell menen sobtadament a dalt de tot del turó per on s'enfila la ciutat.

La paraula Call podria derivar del llatí *callem*, si bé durant un temps aquest mot designa indistintament tant carrers jueus com cristians. En aquest recinte, cada vegada més delimitat i a vegades totalment aïllat de la trama urbana que l'envolta, els jueus gironins hi viuen com en un microcosmos, privilegiats i marginats alhora, tolerats en les èpoques de coexistència i atacats brutalment en les hores de persecució. En els moments de plenitud del Call, aquest barri, començat per vint-i-cinc famílies, arriba a tenir prop d'un miler d'habitants i constitueix, segons Gershom G. Scholem, la comunitat més nombrosa de Catalunya després de la de Barcelona.

Plànol de situació del Call de Girona

Plànol del barri vell de la ciutat de Girona amb els punts més característics del Call (*).

1. Portal o Castell de Requesens. Anteriorment s'anomenà *Castell de Cabrera*, però aquest nom succeí ja al més antic de *Castell de Girona*. Aquest Portal serví fins al segle passat de Presó, des de la qual es construí un arc que arribava fins a l'altre costat de la muralla vella (Ballesteries) damunt del qual es construí un oratori on es venerava la imatge de *Nira. Sra. de la Misericòrdia* i que més tard prengué l'advocació de *Nira. Sra. de la Bona Mort* per relació als delinqüents condemnats a mort.- 2. Carrer de Sant Llorenç de la Força Vella. Quan caigué en desús la festa i fira de Sant Llorenç que celebrava aquest carrer cada any el dia 10 d'agost, el carrer començà a anomenar-se simplement Carrer de la Força.- 3. Carreró que va des del carrer de la Força al de Ballesteries travessant la muralla vella.- 4. Casa de Bonastruc de Porta?- 5. Carrer anomenat indistintament del Mercadell i del Call judaic. Actualment és la part septentrional del Carrer de la Força.- 6. Placeta de l'Institut Vell.- 7. Capella de Sant Mateu.- 8. Portal del Mercadell.- 9. El Mercadell. Avui, plaça de la Catedral.- 10. Església de Santa Maria de les Puelles.- 11. Església de Sant Genís.- 12. La Pia Almoina del Pa de la Seu.- 13. Carreró de l'Almoina. Abans anomenat Carrer de Calvet.- 14. Plaça mercat del Call judaic.- 15. Carreró del Call judaic.- 16. Carrer de la Ruca.- 17. Placeta o Pati del Forn de la Ruca.-

18. Casa de l'Ardiaca Major.- 19. Actual plaça dels Apòstols.- 20. Palau Episcopal.- 21. Plaça dels Lledoners.- 22. Portal de la Jueria.- 23. Carreró de l'Ardiaca. Al segle passat s'anomenà Carrer d'en Bosqui. Darrerament se li donà el nom de Carrer de Cúndaro.- 24. Escalinata o Pujada de la Mare de Déu de la Pera.- 25. Carrer de Claveria.- 26. Travessera sense nom.- 27. Travessera del Carrer de les Dones. Fins fa pocs anys se'n deia Travessia de la calle Cervantes. Darrerament té el nom de Travessia del Doctor Lluís Batlle. Antigament s'anomenà també Carrer de la Sinagoga.- 28. Carreró de la Sinagoga. Més tard se'n digué Carreró de Sant Llorenç. Al segle passat agafà el nom de Carreró d'en Berga.- 29. Carrer de les Dones. Més tard prengué el nom de Carrer de Cervantes. Avui té el nom de Carrer del Doctor Miquel Oliva. Però el carrer de les Dones més tard s'allargà fins a les escales que avui donen al carrer de la Força i que també van enumerades amb el número 29.- 30. Carreró d'Hernández.- 31. Travessera del carreró d'Hernández.- 32. Carreró anomenat Muntada de la Presó. En ell sembla que acabava abans el carrer de les Dones, dintre la muralla.

A. Primera Sinagoga? - B. Segona Sinagoga. - C. Tercera Sinagoga.

(* Cfr. CALZADA i OLIVERAS, Josep: Les sinagogues de Girona. *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, vol. XXV (1), 1980, p. 382.

El Call de Puigcerdà

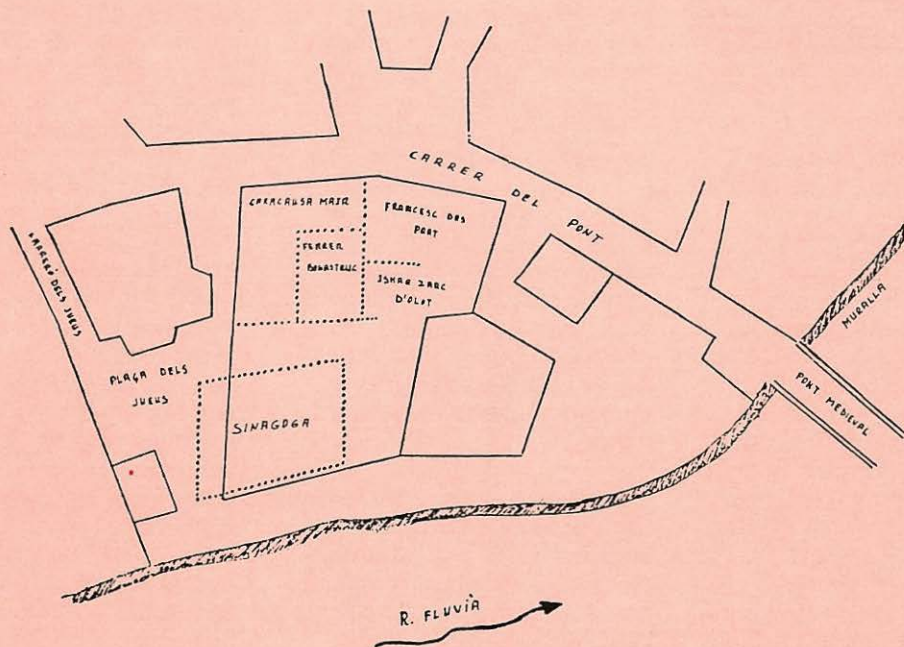
Localització del Call i la Sinagoga de Puigcerdà segons el Dietari d'Ortodó.

"Aixíbe he legit com en temps passat lo call dels jueus, haont feyen la Sinagoga, era al refator petit de sant Francesc; y apres que los jueus se foren despoblats y nols comportaren semblants sinagogues ny secta, lo S. Rey stablí als frares lo dit call a cert cens; y apres los es estat donat ab un aniversari celebrador per les animes dels Senyors Reys". (*)

(*) Cfr. MARTÍ SAN JAUME, Jaume: "Dietari de Puigcerdà, amb sa vegueria de Cerdanya i sotsvegueria de Vall de Ribes". Vol. I, Ripoll. Imp. L. Bonet, 1926, pp. 212.

Plànol de situació del Call de Besalú

Plànol del Call de Besalú a les vetlles de l'establiment dels límits manats en la Butlla del 1415. (*)

(*) Cfr. GRAU i MONTSERRAT, Manuel: "La judería de Besalú (Siglos XIII al XV)". Barcelona, resum Tesi Doctoral, 1977, pp. 12.

LA PROTECCIÓ REIAL

2

La comunitat jueva de Girona, com totes les de la Corona catalano-aragonesa, és protegida pel rei a canvi d'un ajut econòmic. Els jueus passen a ser una propietat reial i, encara més, *"el cofre i tresor del senyor rei"*, és a dir, una font important de rendes del patrimoni privat del monarca, com els boscos i els prats, els mercats i les mines i els molins. Aquesta submissió es justifica ideològicament amb la doctrina dels antics Pares de l'Església, segons la qual els jueus, com a membres del poble deïcida, han de tenir la condició jurídica de *"serfs del rei"*.

Els jueus són protegits pels reis a canvi d'un ajut econòmic i passen a ser una propietat reial i una font important de rendes del patrimoni privat del monarca.

Les contribucions de les comunitats jueves al tresor reial, ben diferents en volum i importància, són, segons Manuel Sánchez i Martínez, de quatre menes: les cenes, de caràcter regular i d'escassa quantia, que paguen les ciutats i viles on fan nit els reis; els tributs anyals, també regulars, de major volum; els subsidis extraordinaris, encara més quantiosos, de periodicitat arbitrària; i les sumes obtingudes de la venda de privilegis i de les multes pagades pels conceptes més variats.

Els tributs anyals, com explica Gabriel Secall, serveixen per engruixir i fins per alleugerir els desequilibris del Tresor. Les dates tradicionals de liquidació són Sant Joan i Nadal, però, quan la necessitat es fa urgent s'acudeix al seu pagament avançat, sense respectar les

dates establertes. Els subsidis extraordinaris poden ser exigits amb qualsevol pretext: la coronació i el matrimoni del rei, però també simples necessitats de la casa reial o les anomenades *"despeses urgents"*, i, sobretot, les guerres. Els jueus no participen mai en les expedicions militars, però hi cooperen en canvi, abundantment, amb el seu diner. Alguns calls, com ara el de Girona, tenen la condició de *"cambres de la Reina"*, i paguen un impost pel manteniment de la sumptuositat de la Cort. El cobrament dels impostos es canalitza a través de les Aljames, de les quals depenen uns agrupaments territorials anomenats col·lectes o collites. Un recaptador dels impostos reials recorre les localitats on resideixen jueus, a fi de cobrar les contribucions.

«Los quals nos havem posat en salvaguarda...»

Són incomptables els gestos per mitjà dels quals els sobirans de Catalunya i Aragó assumeixen la protecció i la defensa dels jueus gironins. Aquesta carta de Ferran I, semblant a moltes altres dels seus antecessors, reflecteix bé l'esperit i l'estil d'aquestes comminacions reials (*):

“Als faels nostres los jurats e prohombres de Gerona. Lo Rey. Prohombres: Segons a nostra oïda és novellament pervengut, alguns no tements Déu ni la correcció de nostra Reyal Senyoria han nafrat pocs dies ha e maltractat e injuriat alguns jueus de

l'Aljama d'aquesta ciutat e encara comminen i atenten de concitar e avalotar la dita aljama e singulars jueus d'aquella, la qual cosa, i així és, havem per molt greu e desplaent, com sia no solament destrucció de la dita aljama ans encara damnatge no poc gran de nostre Reyal patrimoni. Perquè a obviar a les dites coses, a vosaltres diem e manam expressament e de certa sciencia, sots obteniment de nostra gracia e mercè, que en la bona custodia e guarda de la dita aljama, ensems ab nostres oficials e per vosaltres mateixos, així com aquells de qui confiam singularment entenats, amb sobirana cura e diligència, segons que es pertany de bons regidors, faent daquen aquelles bones

ordinacions que necessàries sien, car a vosaltres ne donam càrrec special per tal que la dita aljama e les jueus d'aquella e llurs béns, los quals nos havem posat en salvaguarda, comanda e guiatge nostre special, puxen star salvamen e segura e per consegüent ésser nules scàndols e sinistres. Certificants vos que, si lo contrari se seguia per culpa o negligència vostra, serà imputat a vosaltres e a vostres béns. Dada en Barcelona sots nostre segell secret a XXV dies de febrer en l'any de la Nativitat de Nostre Senyor MCCCCXIII. Rex Ferdinandus”.

(*) Cfr. GIRBAL, Enrique Claudio: *Los judios en Gerona*, Girona, Imp. Gerardo Cumané, 1870.

Aquest bloc de tributs és la contrapartida a la protecció reial. A canvi d'aquesta aportació múltiple a les arques de la Corona, els jueus obtenen un estol de privilegis i aconsegueixen, sobretot, la protecció directa del sobirà i l'administració autònoma de llurs comunitats. Cap poder no s'interposa en la relació estreta entre el rei-propietari i els "seus" jueus, i els jueus treuen avantatges notables d'aquesta pertinença al poder reial sense intermediaris.

Els reis, en efecte, practiquen

envers els jueus una interessada política protectora. Política sovint prenyada de contradiccions, perquè l'Església té dictades unes disposicions antijueves que els monarques han de respectar i acatar. Però política al capdavant beneficiosa, perquè no difereix gaire de la que practiquen respecte a les altres fonts de riquesa: augmentar-ne el nombre, evitar-ne la pèrdua, crear mitjans i fórmules per obtenir-ne un millor rendiment. Això vol dir, en el

cas dels jueus, salvaguardar la integritat numèrica de la població, incrementar-ne el nombre, impedir-ne la fugida, fomentar les seves activitats rendibles, evitar la destrucció de llurs béns, reprimir els atacs al seu patrimoni i reconstruir-lo quan es troba arruïnat i per tant improductiu. I a això, cal afegir-hi la concessió de privilegis i l'atorgament de perdons, gestos que es reiteren contínuament, de manera individual o col·lectiva i amb l'obligada contrapartida d'una prestació econòmica.

L'ALJAMA I EL CONSELL

3

14

La paraula *Aljama* ve de l'àrab, i vol dir assemblea o congregació. Amb el nom d'Aljama es designa la comunitat de jueus, amb tota la seva complexa organització civil, social, cultural i religiosa. Si el Call és l'espai físic on viuen, l'Aljama és l'organisme jurídic que reuneix i regeix els hebreus. Només existeix a les ciutats o viles amb un cens elevat de població jueva. Cada Aljama constitueix una unitat independent, i exerceix la seva influència sobre els jueus que habiten a les localitats de les rodalies.

L'Aljama de Girona, com totes les de la Corona catalano-aragonesa, es troba directament sota l'autoritat

del sobirà, i per tant és el rei el qui nomena com a representant seu el Batlle de l'Aljama, persona de la seva confiança. El Batlle obra amb absoluta independència del govern de la ciutat, i no ha de donar compte dels seus actes a ningú més que al rei. Com que no és fàcil reunir tota l'Aljama, es crea el Consell de l'Aljama, que de fet és una Aljama restringida.

El Consell de l'Aljama, nomenat pels mateixos jueus, regeix tota la vida de la comunitat mitjançant les seves pròpies lleis de règim intern, d'una manera molt semblant a les dels municipis. El seu lloc de reunió és la sinagoga. L'Aljama vigila també de prop el compliment religiós de la comunitat i la puresa dels costums. En cas de transgressió greu de la moralitat, el Consell procedeix a l'anatema del delinqüent amb el corresponent càstig per part de les autoritats rabíniques o comunals.

La principal funció del Consell de l'Aljama és la d'assessorar els regidors o secretaris, que de fet formen un grup executiu.

Dels altres càrrecs de l'Aljama n'hi ha d'administratius, com el clavari (o sigui, tresorer), els

rebedors de comptes i els taxadors d'impostos. N'hi ha també de caire religiós: en primer lloc el rabí i també els jutges i notaris, que han de tenir coneixements religiosos.

Tal com explica Santiago Sobrequés, l'Aljama de Girona és com un petit govern autònom en el si de la ciutat, directament lligat al sobirà. Els jurats que governen el municipi no tenen, doncs, cap jurisdicció sobre els jueus del Call, i ni tan sols disposen d'un funcionari que els representi dins del Consell de l'Aljama. Únicament poden prendre mesures per garantir la tranquil·litat dels ciutadans cristians, i n'han d'adoptar d'altres per evitar que aquests puguin atropellar o perjudicar els jueus.

Aquest estat de coses, diu Sobrequés, és forçosament una font de conflictes. D'una banda, el rei no vol perdre ni un grau de la seva autoritat, perquè el sistema establert li permet d'intervenir, encara que sigui indirectament, en la vida del municipi. De l'altra, el mateix municipi tendeix naturalment a estendre el seu domini sobre un col·lectiu que es troba dins l'àmbit geogràfic de la seva demarcació. Així s'explica l'actuació contradictòria dels

Entre els càrrecs de l'Aljama, n'hi ha d'administratius, com el clavari, i de religiosos, entre els quals destaca en primer lloc el rabi.

Jurats, tan aviat decidits a protegir els jueus com passius davant les vexacions que els cristians els infligeixen. Així s'entén que els Jurats, sota el pretext de garantir la tranquil·litat dels cristians, dictin sovint mesures de policia contra els jueus, i que, amb l'excusa de protegir els jueus dels excessos dels cristians, els tanquin cada vegada més en el reducte del Call.

Els reis confirmen periòdicament els privilegis, usos, costums, immunitats i franquícies de l'Aljama de Girona, i ratifiquen o modifiquen lleugerament, segons els casos, les Ordinacions per al seu bon

regim, govern i administració. Els càrrecs que s'hi estableixen solen tenir una duració de dos anys. Els secretaris, en nombre variable segons les èpoques, són entre cinc i vuit. Són també membres del Consell dos taxadors, encarregats de passar els comptes dels béns comunals; dos oïdors de comptes, designats per verificar les operacions dels taxadors; un sobretaxador, o interventor de la tasca dels taxadors, i un clavari, o tresorer, custodi dels béns de l'Aljama. També es faculta els regidors perquè puguin elegir altres càrrecs, com els d'almoïner o administrador d'almoïnes. Les eleccions per a la renovació del Consell se

celebren el dia 15 de gener, si no és dissabte, en presència del Consell anterior i d'un notari de la ciutat. En els darrers anys, el procediment d'adjudicació de càrrecs és el de la insaculació. Dintre d'unes bosses s'hi han posat els rodolins, o paperetes cargolades amb els noms dels jueus aptes per ser elegits, i un nen de tres o quatre anys és l'encarregat de treure de les bosses tantes paperetes com càrrecs s'han d'elegir. Les bosses es guarden dins d'una capsa amb tres panys, i la clau de cada un d'ells és en poder d'un dignatari de l'Aljama, a fi que la caixa no es pugui obrir sense la presència conjunta de tots tres. Els elegits han de fer el jurament d'exercir amb lleialtat els seus càrrecs.

A les ordinacions, s'hi contempen també les penes i els càstigs previstos per als qui ofenguin els regidors de l'Aljama: poden ser detinguts i posats a les presons reials.

Una de les Ordinacions més característiques de l'Aljama de Girona és l'expedida pel rei Alfons el Magnànim des de la Fontana del Xuppo el dia 1 de setembre de 1453 (*).

“Nos don Alfonso etc.

Moltes coses a vegades son ordenades que la qualitat del temps variable requer ésser mudades. E com la Aljama dels Jueus de la Ciutat de Gerona, per lonch temps sia stada regida per Consell ferm e no mudable, e après, de fort poch temps ençà, se regesca en part per Consell ferme e en part per Consell de sort, de que veridicament som informats, que si en aquesta manera que de present se regeix, d'ací avant se havia a regir, la dita Aljama seria aparellada venir en total destrucció.

Per ço volents provehir en aquestes coses a utilitat e profit de la dita Aljama, statuhim e ordenam:

Que d'ací avant, durant lo temps deius scrit e après, a nostre beneplàcit, la dita Aljama, se haia a regir per la forma e manera següents: Primerament, que los regidors e governadors de la dita Aljama, sien set jueus, los quals representen tota la dita Aljama e singulars de aquella, los quals, ab la present, elegim e nomenam que sien los següents, ço és, Benvenist Samuel, Isach Maymó, Vidal Bonjuha, Adret Aninay, Abram Viuaz, Salomó de Tolosa, Vidal Mossevides, los actes e fets dels quals set jueus o dels cinch de ells, concordablement sian de tanta e tal eficàcia e valor en totes coses, com serian si tota la dita Aljama e singulars d'aquella los fahien.

Item, volem, ordenam e statuhim:

Que com algú dels dits set regidors se absentarà totalment de la dita Ciutat, o algú de aquells morra o renunciarà al dit ofici de regidor, en qualsevulla de aquells que fos,

volem que los restants regidors, pus sien en nombre de sinch, ne pusquen elegir altre en defalliment e loch de aquell, lo qual haia aquella virtut e potestat semblant que aquell altre havia.

D'altra part, volem, ordenam e statuhim: Perquè los negocis de la dita Aljama sien millor dirigits, que si algun dels dits regidors no porà entrevenir algunes vegades en lo exercici del dit regiment, per indisposició de sa persona, o per sa absència, o per qualsevulla altre cas, que aquest tal puxa surrogar altre en loch seu durant lo dit cas, lo qual haia aquell poder que ell havia però que surroge persona

El carrer de Tallaferró i el de Rocafort, en el barri jueu de Besalú, conflueixen en aquesta placeta.

disposta entre los que resten defora dels dits ser juheus de la dita Aljama.

Més avant, volem, ordenam e statuhim: Que los dits set regidors o cinch de aquells, concordablement, pusquen elegir e nomenar axí clavari de la dita Aljama, com oydors de comptes, almoyners o almoyners, regidor o administrador de almoynes, e tots e qualsevulla altres officis, a lur conexença, necessaris en la dita Aljama, e per aquell temps que a ells serà vist faedor, ab que no excedesque dos anys, perquè justa cosa és que los officis sien compartits entre los jueus de la dita Aljama (...) Item, volem, ordenam e statuhim:

Que los oydors de comptes del clavari de la dita Aljama, sien dos, la hu dels quals haia ésser hun dels dits regidors e elegit per aquells, e l'altra sia dels qui no son regidors. (...)

Item, volem, ordenam e statuhim: Que algun singular de la dita Aljama, no gos ne presumesca fer ofensa en persona de algú dels dits regidors, ni aquell desonrrar ne vituperar, axí poch, com si fos official real. E

si algun presumirà tal cosa attentar e fer, en aquell cas, volem que los dits regidors aquell puguem mulctar e condemnar fins en quantitat de deu morabatins d'or, aplicadors al nostre fisch; e d'altra part, lo dit regidor lo puxa pendre e aquell metra en les càrcels reals o liurar-lo al batle de la dita Aljama, lo qual per justícia lo castich, al qual regidor alguna resistència no li pugnà ésser feta per alguna persona, sots pena de resistència a official real. (...)

Item, volem, que per la present ordinació, no sia fet periudici o derogació alguna a alguns privilegis, libertats e concessions fetes a la dita Aljama o singulars de aquella, ans, aquells e aquelles, volem romanguen en sa força e valor, segons huy son.

La present ordinació e forma de regiment, volem e manam ésser duradora per temps de deu anys, del dia de la data de la present en avant comptadors e d'aquí avant, a nostre beneplàcit.

E volents en tots cas, que les dites ordinació e forma de regiment sien, durant lo dit temps, a nostre beneplàcit nostre, observats. (...)

En testimoni de la qual cosa, vos havem manat fer les presents ab nostre segell comú pendent segellades.

Dada en lo nostre Camp, prop la Fontana de Xupo, lo primer dia de setembre del any de la Nativitat de Nostre Senyor mil. CCCC.LIII., de aquest emperò regne de Sicilia, deçà far, (...); dels altres nostres regnes, any. XXXVIII. Rex Alfonsus.

(*) Cfr. MADURELL i MARIMON, Josep-Maria: Jueus gironins i la seva Aljama. *Annals de l'IEG*. Vol XXII, Girona, 1974-75.

LES SINAGOGUES

4

18

La vida de l'Aljama de Girona, com la de totes les comunitats jueves, es concentra entorn de la sinagoga.

La sinagoga és el veritable nucli del Call: el centre de la pregària, de la cultura, del govern i de la vida social. A la sinagoga, s'hi resa, s'hi predica, s'hi elegeixen els càrrecs públics, s'hi reuneixen els regidors i s'hi fan les proclames matrimonials. A la sinagoga hi ha alhora l'escola, l'hospital i l'hostal per als transeünts. És un lloc públic, de propietat comunal.

L'edifici de la sinagoga és orientat cap a l'Orient, en la

direcció de la Ciutat Santa. El local principal, destinat a la pregària, té al seu centre la plataforma de l'oficiant. Al mur oriental, s'hi troba un armari que guarda els rotlles de la Llei.

La figura principal de la sinagoga és el rabí.

Ell dirigeix

la pregària, però també ensenya als infants, i encara, a més, porta el control de naixements, casaments i traspassos. Finalment, intervé en els judicis.

Amb la llei del seu temps a la mà, tal com ha explicat Jaume Riera, les sinagogues són institucions il·legals, només consentides gràcies a la protecció reial sobre els jueus. Sovint, però, el poder eclesiàstic, que les considera una provocació, malda per clausurar-les. Això és el que fa Benet XIII, el Papa Luna, l'any 1415, amb la seva famosa Butlla. Una fórmula legal per clausurar i confiscar sinagogues és la d'acreditar que abans havien estat esglésies cristianes.

Aquest argument és el que fa servir el vicari general de Girona per fer tancar la sinagoga que havia estat abans, segons diu, capella de Sant Llorenç. Una altra excusa per tancar sinagogues

és la de ser massa luxoses o "precioses".

Als calls, no hi ha una sola sinagoga, sinó diverses successives. En el cas de Girona, els estudis recents de Jaume Marquès i de Josep Calzada han trobat el rastre de tres sinagogues diferents.

La primera sinagoga gironina sembla que es pot ubicar a la plaça dels Apòstols, i concretament a l'angle que avui fan el Palau Episcopal i la Catedral. Seria, en tot cas, un edifici molt humil, de la darrereria del segle IX o de començament del X, que correspon a la primera instal·lació dels jueus a les antigues cases dels clergues, abans de la formació del Call pròpiament dit.

La segona sinagoga s'estableix al capdamunt del carrer de la Força, al costat de la muralla que dona a les Ballesteries. Més o menys, a l'espai ocupat per l'Institut Vell, abans convent de caputxins. Això succeeix els segles XI o XII, segons Calzada, o els XIII o XIV, segons Carme Batlle. Jaume Marquès situa els fets a la segona meitat del segle XIV, quan l'autoritat eclesiàstica vol recuperar l'edifici de la plaça dels Apòstols per ampliar la catedral i el

La primera Sinagoga de Girona sembla que es pot ubicar a la plaça dels Apòstols, i concretament a l'angle que avui fan la Catedral i el Palau Episcopal.

permuta amb l'edifici del carrer de la Força que havia estat una església dedicada a Sant Llorenç. Aquesta circumstància és la que fa que pugui ser clausurada l'any 1415, segons la butlla papal. Tot i que l'any 1416 es torna a obrir, el seu estat aconsella aviat la creació d'una de nova.

La tercera sinagoga, de començament del segle XV, és la que persisteix fins a l'expulsió dels jueus. Tradicionalment, des dels primers estudis d'Enric Claudi Girbal s'ha situat al número 5 del carrer de les Dones, successivament anomenat de Cervantes i de Miquel Oliva.

Allà hi ha una escala de cargol, de pedra, semblant a les de l'interior de la Catedral, que segons la llegenda podia dur els jueus, per un passadís subterrani, des de l'interior del Call fins a l'altra banda de l'Onyar. Calzada també creu que la sinagoga es troba en aquell sector, però no gosa assenyalar un edifici concret com fa, en canvi, Marquès, segons el qual la sinagoga s'escauria al solar on ara hi ha l'establiment que porta el nom d'Isaac el Cec.

Aquesta última sinagoga és venuda a Jordi Rafart pel Consell de l'Aljama el 9 de juliol de 1492.

«Obriu les portes perquè pugui entrar el poble pietós...»

L'any 1888, en enderrocar-se una casa del barri del Mercadal, va trobar-se entre els materials una pedra commemorativa de la sinagoga, sense data, que segons Loeb i Millàs, i amb les degudes reserves, és dels segles XIII a XV. Possiblement es trobava sobre la porta de la darrera sinagoga gironina. L'expressiva inscripció incisa en la pedra diu així (*):

“Casa de Jacob, veniu i camineu en la llum del Senyor. Espereu en Ell tot temps. Vesseeu damunt d'Ell el vostre cor. Déu és el nostre sosteniment. Obriu les portes perquè pugui entrar el poble pietós que guarda la fe. Exalceu el Senyor Déu Nostre, prosterneu-vos davant de les seves petjades. Ell és Sant. Que els qui temin el Senyor el lloïn, tota la posteritat de Jacob. Honoreu-lo, temeulo, tota la posteritat d'Israel. Veniu, prosternem-nos i agenollem-nos, i preguem davant del Senyor Nostre Creador. Veniu a les seves portes amb accions de gràcies, i als seus atris amb lloances. Regracieu-lo. Beneïu el seu nom. Alceu les vostres mans cap al Santuari i lloeu Déu: plens serem dels béns de la teva Casa”.

(*) Cfr. GIRBAL, Enrique Claudio: Inscripció hebrea procedente de la sinagoga gerundense. *Revista de Gerona*. XII, 1888.

LA VIDA QUOTIDIANA

5

20

Els jueus viuen en el clos del Call una vida pacífica i tranquil·la. Enfeïnats de dia, es retroben a si mateixos cada vespre a la seva llar, on la figura del pare conserva una tradicional i suprema autoritat domèstica. La família és, entre els jueus, l'eix de la comunitat.

La vida privada del jueu és regida per la tradició i per les prescripcions de la llei. Per a les oracions matinals, es lliga al front i al braç esquerre les filactèries, estoigs de cuir amb quatre compartiments, en cada un dels quals hi ha un petit rotlle de pergami amb passatges de la Torà.

El Deuteronomi recomana tenir els preceptes de la Llei prop dels ulls i a l'abast de la mà, i el jueu ho interpreta d'aquesta manera literal. També ordena, simbòlicament, que els preceptes fonamentals siguin escrits en el brancal de les cases, però el jueu s'ho pren al peu de la lletra i, en entrar i sortir, posa la mà sobre la mezuzà i diu les paraules rituals: *"El Senyor guardi la meva entrada, ara i sempre"*. A la paret del dormitori, una pedra sense emblanquinar recorda sempre al jueu la pèrdua de Jerusalem i alimenta la creença en un messià que durà tot el poble a la terra promesa.

L'activitat professional dels jueus és múltiple, perquè els seus oficis són molt diversos. Documents i escriptures fan esment de terres posseïdes pels jueus als afores de la ciutat, sobretot a les Pedreres, i això podria fer pensar que es dediquen a l'agricultura. Però, tal com conclou David Romano, aquests camps i vinyes, situats gairebé sempre arran del nucli urbà, només són conreats subsidiàriament, un cop acabada la feina que constitueix la seva ocupació principal.

A partir del segle XII hi ha notícia de jueus que es dediquen a l'artesania, al comerç i als afers administratius. En la relació de conversos batejats a Girona després del daltabaix de 1391, hi figuren marxants, sabaters, sastres, perolers, matalassers, carnisers, mercers, torners, un argenter i un metge. Durant molt de temps els jueus exerceixen majoritàriament la medicina i arriben a ser metges de nobles i de prínceps, tot i que l'Església prohibeix que els cristians se serveixin de metges jueus. Hi ha també un nombre considerable de jueus dedicats a activitats intel·lectuals i especulatives, com els cabalistes de l'Escola Gironina.

Destaquen, els jueus, com a gestors, negociants de diners i de valors públics, prestamistes, cobradors i pagadors d'impostos i de rendes en nom de tercers, i especuladors amb censos vitalicis i béns immobles.

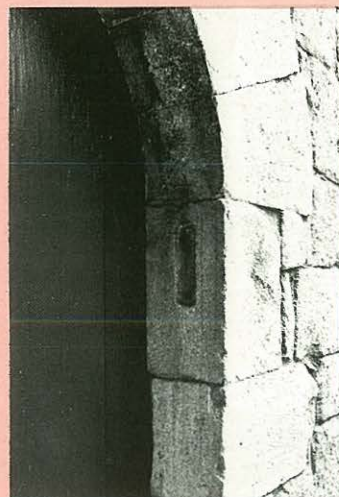
Compren terres als cristians, o bé les aconsegueixen en qualitat de creditors, expropiant-los quan el propietari queda endeutat i no pot tornar el préstec.

Això concita sovint contra ells l'animadversió dels gironins i explica en part els assalts al Call, promoguts o aprofitats a vegades per fer desaparèixer el rastre dels reconeixements de deutes.

S'ha dit que si alguns jueus practiquen la usura, és en part perquè els reis, mentre es lucrin, permeten que exerceixin aquesta professió prohibida als cristians. De fet, la llei hebrea prohibeix la usura, però el Deuteronomi distingeix: pots exigir interès a l'estranger, però no al teu germà. I, per als jueus, el cristià és un estranger.

Aquests jueus acostumats a negociar amb els diners tenen molt ben ateses les seves institucions benèfiques, establertes d'una manera oficial. A l'Almoïna o Casa de Misericòrdia de Girona, hi van a parar els delmes de les collites i dels guanys dels jueus, i també una part de llurs fortunes, com es veu en el testament d'Astruc Caravita. Gràcies a la bona administració de l'Almoïna, els jueus pobres reben ajuts en espècie, poden dur els nens a l'escola a càrrec de la comunitat i reben gratuïtament la visita del metge i les medecines quan estan malalts.

Còpia de la mezuzà del segle XV trobada l'any 1886, en demolir-se la casa número 15 del carrer de la Força de Girona, i que devia pertànyer a una de les cases del Call.

En algunes cases de l'antic Call de Girona, s'hi pot veure, ran del brancal de la porta, l'esclatxa on es col·locava la mezuzà, sobre la qual el jueu hi posava la mà en entrar i sortir.

Què és la mezuzà

L'any 1886, en demolir-se una paret de la cuina de la casa núm. 15 del carrer de la Força de Girona, es va trobar una mezuzà del segle XV que devia haver estat col·locada en el dintell de la porta d'una de les cases del Call.

La mezuzà, col·locada al brancal dret de totes les portes d'entrada, consagrava les llars com si fossin un temple. Era la plasmació literal de l'ordre de Moisès de tenir la llei "en el brancal de la casa", és a dir, de no oblidar-la mai. Mezuzà vol dir, en hebreu, lloc on es penja, i és un pergami ficat a dintre un estoig, que conté 22 ratlles amb textos dels capítols

VI i XI del Deuteronomi, començant per la frase "Escolta, Israel: el Senyor Déu és un".

La mezuzà de Girona és una membrana de pell de xai, d'onze per set centímetres, i té escrits els textos rituals amb caràcters hebreus petits i elegants.

(*) Cfr. GIRBAL. Enrique Claudio: "Una cédula en hebreo denominada Mezuzah" *Revista de Girona, X, 1886.*

LA MORT I ELS FOSSARS

6

22

Quan un jueu mor, el seu cos és amortallat, i tota la comunitat assisteix al trasllat de les despulles fins al cementiri. Allà és inhumat a terra enmig de pregàries que manifesten la fe secular en el més enllà. El sepulcre es cobreix amb una pedra enorme que a vegades porta incís un elogi del difunt.

Els jueus de la Corona catalano-aragonesa disposen de cementiris exclusius per a ells en totes les ciutats i viles on habiten: aquest és un dels privilegis atorgats pel rei des del començament. Aquests fossars són sempre fora dels murs i força apartats del nucli urbà, i en més d'un lloc

donen nom a la muntanya on es troben, la qual passa a anomenar-se Montjuïc.

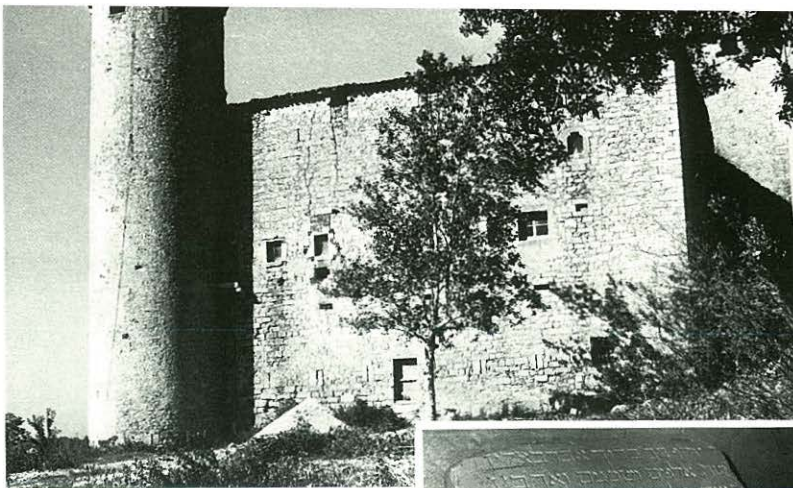
A Girona, el fossar dels hebreus és situat al nord de la ciutat, en un terreny comunal situat entre dos torrents, en un paratge solitari anomenat Bou d'Or, a la falda occidental de la muntanya Barufa, que des d'ara comença a dir-se Montjuïc. El nom de Bou d'Or va associat a una llegenda. Sota la tomba del rabí Isaac Alfabis, mort l'any 1120, la gent del poble va començar a fer córrer que hi havia un tresor, concretament un bou d'or. En començar les excavacions, que resultaren infructuoses, diuen que el bou, des de les entranyes de la terra, va fer uns terribles bruels que van espantar tothom.

En fer les obres per a la línia del ferrocarril que va de Girona a França, es van trobar en aquell indret algunes pedres sepulcrales, que avui es poden veure al Museu Arqueològic, al claustre de Sant Pere de Galligants.

També es van trobar làpides sepulcrales a Palau Sacosta, que havien estat utilitzades com a materials per a la construcció. Les descobertes fa anys es troben al Museu Arqueològic i les trobades fa

poc es poden admirar al Museu d'Història de la Ciutat. Aquestes troballes van fer creure que hi havia hagut un altre cementiri a l'indret on s'aixequen les Torres de Palau. El 14 de juliol de 1492, els rectors de l'Aljama, en vigílies d'abandonar per sempre més el Call, es desprenen d'un dels tresors comunitaris més preuats: el cementiri de Montjuïc que guarda les tombes de llurs avantpassats. Aquesta propietat comunal no la venen, atès el seu caràcter, sinó que la cedeixen gratuïtament al noble cavaller Joan de Sarriera, en atenció als molts favors que tant l'Aljama com els jueus en particular han rebut i continuen rebent d'ell. Segons Enric Mirambell, això explicaria la presència de les làpides a Palau Sacosta: els Sarriera devien aprofitar algunes de les grans pedres del cementiri per bastir les edificacions de la seva propietat a les torres de Palau.

Segons creuen alguns autors, el fossar dels jueus gironins és escenari de moltes profanacions de tombes, perpetrades pels cristians en coincidència amb els assalts al Call. Coneguda la veneració secular dels jueus pels seus difunts, llurs enemics recorren amb particular sadisme a

Algunes de les grans pedres del fossar de Montjuïc van ser aprofitades per bastir l'edifici de les Torres de Palau. Una mostra d'aquestes sepultures es troba al Museu d'Història de la Ciutat.

Al Museu Arqueològic de Sant Pere de Galligants de Girona, s'hi poden veure diverses làpides trobades a l'antic fossar del Bou d'Or, al peu de Montjuïc.

aquesta vexació, tan estesa d'altra banda a tot Catalunya que el gironí Francesc Eiximenis, en el seu *Dotzè del Crestià*, proclama com un dels manaments de l'Església el de no fer violència als hebreus en llurs cementiris.

Enric Claudi Girbal va ser el primer a desxifrar i divulgar, l'any 1870, els textos de les làpides hebrees de Girona, i la seva tasca va ser completada tot seguit per Fidel Fita i finalment per Josep M. Millàs i Vallicrosa. Són textos que fan l'elogi dels difunts i que reproduïxen versets bíblics,

preferentment de l'Eclesiastès, d'Isaïes i de Daniel, com a expressió de fortalesa i d'esperança. Carles Rahola diu que aquestes làpides, més enllà del seu valor arqueològic, són interessants per a tot aquell qui senti l'encís de les coses passades, i fa notar com, a través dels segles, la dolça poesia bíblica floreix en les seves inscripcions, "de les quals semblen sortir guspires de llum".

«Pacífic vaig ser...»

Els blocs de pedra que cobrien les sepultures dels jueus al fossar de Girona porten incises inscripcions tan serenes i transparents com aquestes (*):

“Es va complaure en els preceptes del Senyor, pietós, ple de ciència i temerós de Déu. Va morir en el dia dels crims, net en el seu interior. El seu nom és R. Reuben, fill de R. Hanina. El seu record sigui per a la vida eterna”.

“Pacífic vaig ser durant la meua existència; des del començament molt va aconseguir la meua mà; quan va venir la meua fi, la llum encara em va envoltar. Túmul funerari de R. Sidquià, fill de R. Selomó. La seva memòria sigui per a la vida eterna. Va ser vessada la seva llàntia i es va congregat amb el seu poble en el mes de Sebat de l'any 5131”. (Any cristià 1371).

“Hem escrit sobre el túmul a fi de recordar-lo i heus ací el nom amb el qual l'anomenàvem: Selomó, fill de R. Sidquià. Fou congregat amb el seu poble en la mansió de dalt en el mes de Tébet de l'any 5065 (1304). Tingui pau i repòsi en el seu jaç. El qui camina amb rectitud descansarà i romandrà en la seva sort fins a la fi dels dies”.

(*) Cfr.FITA, Fidel: Làpides hebrees de Girona. *Revista històrica latina*, 1874. Barcelona.

LA CÀBALA I ELS CABALISTES

7

24

Des dels foscos carrers del Call de Girona, com aquest d'Hernández, avui tancat al públic, la Càbala omple de claror tot el món hebreu del seu temps.

En els foscos carrerons del Call de Girona, s'hi encén la flama d'una filosofia destinada a omplir de claror tot el món jueu. Aquí s'escriu un dels capítols bàsics de la mística jueva de tots els temps. Girona esdevé el nucli irradiador d'una actitud contemplativa que s'esforça a impregnar del seu esperit tots els dominis de

l'existència; una actitud que assolirà un prestigi i una influència universals i que figurarà amb nom propi a la història dels moviments espirituals i en la trajectòria del pensament humà.

L'erudit Gershom G. Scholem, figura mundial dels estudis cabalístics, dedica la major part de la seva obra a estudiar l'Escola Cabalística de Girona, "*petita vila catalana situada entre Barcelona i els Pirineus*", i assegura que el grup de cabalistes gironins és el primer que es forma a la península ibèrica. Girona,

La Càbala assoleix el màxim esplendor durant els segles XII i XIII, i el cercle de Girona constitueix una aportació decisiva a aquest corrent espiritual.

Tothom coincideix a situar la darrera Sinagoga de Girona a l'illa de cases limitada pels carrers de la Força, de Sant Llorenç i de Lluís Batlle i Prats. Aquest darrer, en la fotografia, era conegut com el de la Sinagoga.

afegeix Scholem, és el centre de la Càbala contemplativa en el seu desenvolupament més complet, i un autèntic fogar de noves forces religioses actives al cor del judaisme.

La Càbala és un conjunt de teories metafísiques, místiques i exegètiques de caràcter esotèric que tracten d'interpretar el món, els seus orígens i els seus misteris a partir de la creença en un Déu infinit, principi i fi de totes les coses i incomprendible per a les criatures. La Càbala vol construir una cosmovisió integral, i sosté que tots els éssers, visibles i invisibles, manifesten progressivament el Déu desconegut, puix que

entre ells existeixen correspondències d'ordre simbòlic que es poden descobrir per la meditació mística. La Càbala comprèn la teosofia, que estructura els intermediaris entre Déu i el món, la cosmologia, que distribueix els éssers en categories, i l'escatologia, que especula sobre el futur. Potser nascuda durant la captivitat dels jueus a Babilònia, la Càbala assoleix el màxim desenvolupament medieval durant els segles XII i XIII, probablement com una reacció contra la filosofia racionalista del jueu cordovès Moisès ben Maimon = Maimònides (1135-1204), que intenta relacionar les

tradicions hebraïques amb la doctrina aristotèlica i vol explicar el judaisme per la raó. El Cercle de Girona, durant la primera meitat del segle XIII, constitueix una aportació decisiva al corrent espiritual de la Càbala. És un grup molt homogeni perquè tots els seus membres, tal com ho proven llurs obres, viuen en una estreta unió de pensament. Manté contacte permanent amb altres escoles europees, sobretot amb la provençal, presidida per la figura d'Isaac el Cec, primer cabalista pur, que viu a Narbona de 1165 a 1235, però destaca d'entre totes les altres per la seva gran empena mística i manté una originalitat i una personalitat pròpies que li donen renom arreu del món jueu. La riquesa de la documentació manejada pels jueus gironins s'ha fet palesa a través del gran nombre de manuscrits hebreus que s'han redescobert en obrir les tapes artificials d'antics volums dels Arxius Diocesà, Municipal, Catedralici i Històric Provincial.

Aquesta comunitat, rigorosament ortodoxa, fidel al Talmud i a la tradició, és el bressol de molts homes de mèrit –pensadors i escriptors–, alguns dels quals adopten el sobrenom de Girondí.

BONASTRUC DE PORTA

8

26

La figura més indiscutida de l'Aljama i de la Càbala gironines és Moisès ben Nahman, o Nahmànides, conegut per Bonastruc de Porta (1194-1270).

Nascut a Girona, comença a escriure des de molt jove. Estudia la medicina, però és conegut també com a poeta per la seva *Oració del primer dia de l'any*, la mostra més antiga de la poesia cabalística peninsular. Però per damunt de tot, Bonastruc de Porta és un filòsof, consagrat a l'ensenyament del Talmud. Són famosos els seus comentaris al Pentateuc i al Llibre de Job, i les seves obres didàctiques "Tresor de

la Vida" i "La Llei de l'Home" que constitueixen, segons Eduard Feliu, la cimera de la literatura religiosa del judaisme hispànic.

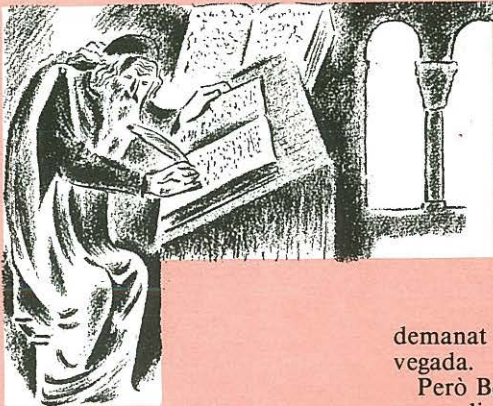
Nahmànides arriba a ser, per la seva competència eminent en talmudisme i per l'exemplaritat de la seva vida, el portaveu incontestat del judaisme de la Corona catalano-aragonesa i la primera figura del judaisme ibèric del seu temps. Yitzhak Baer diu que en la seva personalitat s'hi combinen el fons cultural hispànic, el talmudisme francès, el pietisme alemany, el criticisme cabalístic i la teologia cristiana. Els seus coetanis el tenen per un home cridat per la Providència per esdevenir un líder i un paladí de la tradició.

És la seva mateixa autoritat científica i moral la que condueix Bonastruc de Porta a la dissort. La serenitat de la seva vida es trenca l'any 1263, quan el rei Jaume I el designa com a representant de les comunitats jueves de la Corona per intervenir en una controvèrsia amb el dominic i jueu convers Pau Cristià.

Les controvèrsies o disputes ideològiques entre cristians i jueus són freqüents en aquell temps, promogudes per

l'Església potser sota la pressió apassionada dels jueus conversos que cerquen ocasions de demostrar la sinceritat i el rigor de la seva transformació. Aquestes controvèrsies se celebren sovint al Palau Reial, perquè els reis, com a protectors dels jueus, són sotmesos també a pressió per part de l'Església i es veuen obligats no sols a autoritzar-les sinó a veure-les amb bons ulls i fins a presidir-les.

Quan Pau Cristià obté, doncs, el dret a organitzar disputes religioses amb les comunitats jueves, Bonastruc de Porta és el designat per enfrontar-s'hi i ho fa a Barcelona en presència del rei, de nobles, de prelats i de gent del poble, durant cinc llargues sessions. Coratjosament, fa una fervorosa defensa del judaisme i demostra que no està disposat a renunciar a cap dels seus postulats. La seva actitud, ferma i decidida, suscita la irritació dels estaments eclesiàstics, molt fanatitzats pels mateixos conversos, i remou l'esperit sempre latent de la persecució antijueva. Hom posa a Nahmànides diversos paranys per tal de fer-lo caure, entre ells el de fer-li lliurar al bisbe de Girona una còpia de les intervencions que ha fet en plena controvèrsia,

L'artista Josep Obiols va veure així la venerable figura de Moisès ben Nahman, més conegut per Bonastruc de Porta.

La petjada del seu geni

Jaume Vicens Vives i Enric Bagué, en el seu llibre "Història. Primeres lectures" fan aquest retrat de Bonastruc de Porta (*):

"El vellet que escriu aquest llibre és un jueu català. És fill de Girona. S'anomena Moisès, com l'antic cabdill del desert; però els gironins, entre els quals té bons amics, el coneixen pel nom de Bonastruc de Porta.

És un home bondadós i savi. La seva vida ha estat exemplar. Els seus llibres han escampat la ciència entre els jueus i els cristians. El comte-rei Jaume I, que en aquest temps regeix la nostra terra, l'estima molt. El té per un súbdit fidel i assenyat, i li ha

demanat consell més d'una vegada.

Però Bonastruc és fidel a la seva religió. Ha discutit amb un jueu convertit al cristianisme, i això li ha guanyat l'enemistat dels cristians. El comte-rei Jaume I s'ha vist obligat a treure'l de Catalunya.

Demà mateix començarà el seu exili. Deixarà la nostra terra, fills i néts, familiars i amics, per anar a morir a la Terra Santa, d'on havien eixit els seus avantpassats.

El destí de Bonastruc és com el destí del seu poble. Avui odiat, demà estimat; un temps ric i poderós, un altre desposseït i exiliat, el poble d'Israel s'ha escampat per tot el món. Ha anat deixant la petjada del seu geni en moltes obres de la ciència, de l'art, del comerç i de la indústria moderns".

(*) Cfr. BAGUÉ, Enric i VICENS, Jaume: *Història. Primeres lectures*. Barcelona. Editorial Pedagògica, 1936.

emparat en la llibertat de paraula que havia sol·licitat i obtingut del rei i del seu confessor Raimon de Penyafort. El cas és que, amb aquell text com a prova, és portat davant del tribunal reial i acusat de blasfèmia contra la religió catòlica. Després d'escotar la seva valerosa autodefensa, el rei Jaume I es limita a castigar-lo amb dos anys d'exili i condemnar el seu llibre a les flames. Però els acusadors, plens de despit, apel·len a Roma i al rei, el qual, amb gran sentiment personal i contra el parer d'alguns dels seus consellers, obeeix una indicació del Papa Climent IV i condemna Bonastruc de Porta a l'exili definitiu. És així com, a l'edat de 72 anys, es veu obligat a abandonar per sempre Girona i Catalunya. Va tot primer a Castella, després a Provença, i finalment arriba a Palestina, on encara funda escoles a Jerusalem i culmina el seu llibre sobre la Torà, peça definitiva del misticisme hebreu. Abans de morir, escriu als seus familiars de Girona: "*Vaig deixar la meva família, vaig abandonar la meva llar; allà, amb els meus fills i filles, els bells i estimats nens educats damunt dels meus genolls, vaig deixar també la meva ànima. El meu cor i els meus ulls estaran amb ells per sempre*".

ELS DEIXEBLES D'ISAAC EL CEC

9

«El mestre que va posar de manifest l'oculta ciència...»

Ionà ben Abraham passa els darrers anys de la seva vida a Toledo, on mor. La làpida de la seva sepultura resumeix en poques i expressives paraules el sentit pregon de la tasca transcendent que duen a terme, durant la primera meitat del segle XIII, el cabalistes i els moralistes gironins (*):

“Ploreu sobre aquesta tomba

on fou enterrat el sol sota la pols de la terra.

La seva càtedra es plany i s'endola.

El seu ensenyament plora com la coloma que ha perdut el niu.

Qui continuarà, com ho féu Jonah, a eixamplar la meva tenda?

En aquesta tomba reposa el pare de l'ensenyança, l'orgull de Judà i d'Israel, el mestre que va posar de manifest l'oculta ciència”

(*) Cfr. RAHOLA, Carles: *Els jueus a Catalunya*, Barcelona, Col·lecció la Sageta, s.a.

A més del nom insigne de Moisès ben Nahman, o Nahmànides, eix vertebrador i consolidador del grup de místics gironins, destaquen en el cercle cabalístic de Girona més d'una dotzena de jueus amb nom conegut, gairebé tots deixebles directes o indirectes d'Isaac el Cec —anomenat també, eufemísticament, Isaac el Vident—, els quals

L'Aljama de Girona és com un petit govern autònom en el si de la ciutat. Els seus carrers, com el de Cúndaro, són a tocar dels habitats per la població cristiana.

desenvolupen la seva activitat entre 1210 i 1260 i enriqueixen notablement la doctrina del mestre amb les seves aportacions personals. Enric Cortés, Eduard Felíu i Josep M. Marquès, entre d'altres, han confegit el cens d'aquests mestres cabalistes. Meshulam ben Selomó de Piera, poeta, arriba a ser un dels més destacats integrants de l'Aljama de Girona. Ezra ben Selomó, pensador tradicional, escriu un comentari cabalístic al Càntic dels Càntics, en un intent d'interpretació mística de l'univers en esferes i regions. Azriel ben Menahem, pensador amb trets propis, renova la Càbala amb la introducció d'elements de la

El Call de Girona és el bressol del filòsof Bonastruc de Porta, autor d'obres que constitueixen la cimera de la literatura religiosa del judaisme hispànic.

filosofia neoplatònica. Jacob ben Sheshet, intel·lectual independent, és autor d'obres com "La porta del cel", "Llibre de la fe i de la confiança" i "Llibre de les respostes dretureres".

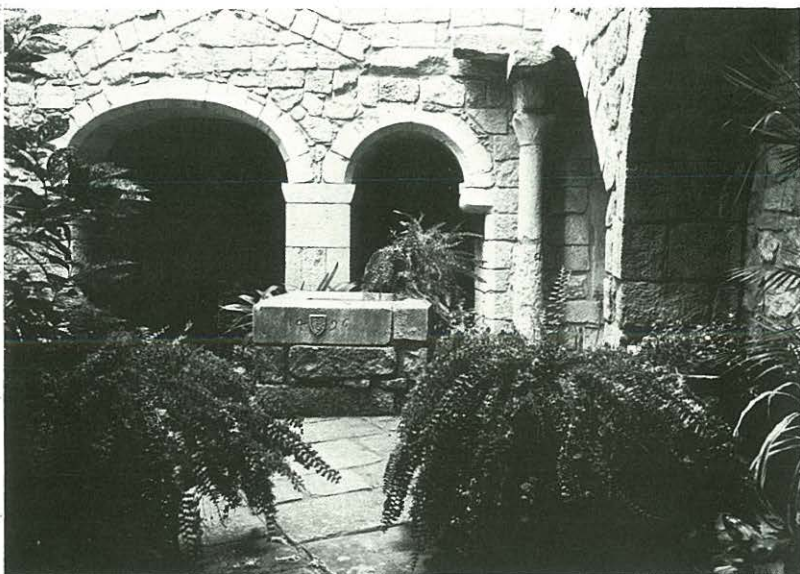
Al costat dels cabalistes, un segon grup de pensadors de la mateixa època es dediquen a compondre obres de moral.

Un dels moralistes més eminents és Ionà ben Abraham, fill de Girona, autor d'un comentari al Llibre dels Proverbis i de tractats d'ètica pràctica molt renovadors, com *El llibre de la pietat* i *El llibre de les portes del penediment*. Tot i haver-se enfrontat decididament amb

les doctrines de Maimònides, Ionà ben Abraham es rebel·la quan, trobant-se a França, comprova que la Inquisició establerta allà fa cremar les obres del seu adversari. Es retracta públicament a la sinagoga de París, i des de Montpeller escriu al rabí de Toledo, Hil·lel, per ratificar el seu penediment, i anuncia que vol peregrinar fins a Tiberíades per tal de fer penitència damunt la tomba de Maimònides.

SAVIS, FINANCERS I POLÍTICS

10

30

A més dels cabalistes i dels moralistes, altres jueus gironins, o que sojornen llargament a la ciutat, assoleixen fama entre els homes del seu temps pels seus coneixements o per les seves accions. Entre els més coneguts destaquen famílies de negociants, com els ça-Barra i Mercadell, i d'alts funcionaris, com els Ravaya, i també rabins com Ezra de Girona, Mossè ben Nahman, i sobretot Bonastruc Desmestre, rabí de Girona que l'any 1413 intervé activament a la famosa disputa de Tortosa, davant de Benet XIII, el Papa Luna, juntament amb altres vint-i-un rabins de la Corona

catalano-aragonesa i que, després de més d'un any de discussions, és un dels vuit rabins que no abjura del judaisme, mentre que els altres catorze acaben per demanar el baptisme.

Si aquestes personalitats no fessin prou palesa la riquesa cultural de la comunitat jueva gironina, seria suficient per acreditar-la la relació dels llibres que els hebreus del segle XV guardaven a casa seva. La llarga llista d'aquests volums, publicada per Josep M. Millàs i Vallicrosa, resulta impressionant, sobretot si es té en compte que només conté els que van restar

després d'haver hagut de lliurar al vicari de la Cúria de Girona els afectats per la butlla de Benet XIII, que eren els que feien referència directa o indirecta al Talmud i que, per tant, devien ser molt nombrosos.

En el camp de les activitats econòmiques, Santiago Sobrequés ha estudiat detingudament les famílies

Als casals nobles gironins, com l'actual casa Colls-Labayen, hi viuen durant l'Edat Mitjana jueus il·lustres que assoleixen fama entre els homes del seu temps.

Un divorci

Caravita, segons Santiago Sobrequés, és un cognom poc corrent entre els jueus. L'historiador gironí ha resseguit en els documents la trajectòria de les successives generacions dels Caravita, dedicats generalment a operacions financeres. De la vida d'Astruc Caravita IV, i de la seva filla Ester, n'explica amb tot detall un curiós i revelador episodi (*):

“La potència econòmica d'Astruc Caravita IV es fa palesa el 1332 en el brillant, encara que no fos massa afortunat, casament d'una filla, Ester, amb David Bonjorn de Barri, de Cotlliure,

al Vallespir, fill i hereu universal de Bonjorn de Barri, jueu rossellonès acabalat, mort pocs anys abans, a qui el rei Sanç de Mallorca havia atorgat el privilegi de comerç lliure per tot el país i l'havia distingit amb el do de no dur la roda. El matrimoni durà pocs anys i no fou gens feliç. David Bonjorn, que per casar-se amb Ester Caravita hagué de demanar l'anul·lació d'un matrimoni anterior contret amb una hebreu d'Arles, era probablement un gran savi, però el seu caràcter devia ser molt estrany. Al mateix testament del seu pare hi ha una clàusula que sembla deixar entreveure que era considerat pel seu progenitor com un noi de caràcter lleuger i pròdig. Potser era un

maniàtic que només vivia per a la ciència. No ho sabem prou bé, però el fet cert és que el 1337, Ester, cansada ja d'aquell caràcter “insuportable”, cerca d'obligar-lo a iniciar un procés de divorci robant-li els llibres i instruments científics. Amb aquests procediments tan expeditius i poc recomanables aconseguí el seu propòsit i David lliurà, efectivament, un libel de repudi contra seu el mateix any, i dugué l'afer al tribunal hebreu de Perpinyà (...). El procés féu molt de soroll (...) Sembla que, finalment, fou sancionat el divorci”.

(*) Cfr. SOBREQÜÉS I VIDAL, Santiago: *Societat i estructura política de la Girona medieval*. Barcelona, Curial, 1975.

dels Sabarra, comerciants de reconeguda solvència, dels Caravita, especialistes en operacions de compra-venda, i dels Falcó, actius i dinàmics homes de negocis.

Aquest estudi ha estat possible gràcies a l'abundància de dades documentals existents. Justament la copiosa documentació que generen les operacions de crèdit és la que ha fet sorgir una sobrevaloració de l'activitat prestamista dels jueus. En realitat, i com ja s'ha dit,

aquests treballen en tota mena d'oficis, però com que molts d'ells no deixen gaire rastre documental, la seva activitat apareix menys en els arxius.

En una barreja de l'activitat financera amb la política, destaca notablement la família Ravaya. Segons explica Baer, Astruc Ravaya i el seu fill Jucef presten grans quantitats a l'infant Pere a partir de 1260, però a més de proveïdors de diner i arrendadors d'impostos, els Ravaya actuen també com a

oficials de l'Administració. A començament del regnat del rei Pere, entra també en els negocis familiars, com a tercer soci, Mossé Ravaya, el segon fill d'Astruc. L'any 1271, Astruc apareix com a batlle de l'aljama de Girona i l'any 1277 atorga, en nom del rei, determinats privilegis de veïnatge als habitants de Palamós. Per aquella mateixa època, Jucef té un paper cabdal en l'administració general de la Corona catalano-aragonesa i deté el càrrec de *Thesaurarius* o administrador del rei.

LA CONVIVÈNCIA AMB ELS CRISTIANS

11

32

Quina és la relació dels jueus amb els cristians gironins? Enric Claudi Girbal, després de consultar a fons els arxius, arriba a una conclusió molt pessimista: segons ell, la història dels jueus a Girona és la història de les seves persecucions. Jaume Marquès, en canvi, molts anys més tard, sosté que, fora de comptades escaramusses, els tractes entre jueus i cristians són constants, les relacions cordials, la convivència pacífica i protegida per les lleis i les autoritats. La llista de vuit o nou assalts al Call al llarg de sis segles de coexistència també autoritza a pensar en una constant de bona convivència, només

alterada de tant en tant per ramalades fanàtiques. I també cal distingir, a través del temps, períodes de tensió i d'enfrontament que alternen una i altra vegada amb èpoques de tolerància. Amb tot, com diu Teresa Alsina, cal no oblidar que els jueus de tota l'àrea mediterrània viuen en una clara situació de subordinació política i de desigualtat social. El jueu no és considerat un ciutadà, i no és tampoc lliure, sinó que és propietat del rei. Li és negada tota participació oberta en el poder i, de fet, li són regulats tots els passos. Altra cosa és que la duresa de les reglamentacions es correspongui sempre amb la realitat, generalment més relaxada que les normes oficials.

Un signe clar de la marginació jueva és el de l'hàbit obligatori, imposat a començament del segle XIII. Tot i que els hebreus rebutgen aquesta mesura discriminatòria i intenten desobeir sistemàticament les ordres rebudes, s'estableix l'ús de la rotllana de mig pam, o rodella de color groc i vermell que els homes han de dur sobre el pit i les dones al front, si bé aquestes la poden substituir per dues cintes. El seu ús és obligatori dintre la ciutat, excepte per als qui són

al servei del Rei. Segons els Costums de Tortosa, els jueus han de cobrir tot altre vestit amb una capa rodona i tancada, amb caputxa, de roba llisa, i no poden dur anells ni pedres precioses. Són, doncs, éssers marcats, obligats a identificar-se i a exhibir públicament el signe de la seva marginació.

A Girona, sembla que cristians i jueus conviuen amb tranquil·litat fins al segle XI. Així ho fan pensar les interferències constants entre els habitatges d'eclesiàstics i de jueus, els abundosos contractes entre uns i altres i els intercanvis culturals entre el capítol de la Catedral i l'Aljama. Fins a aquesta època, doncs, el Call no és encara un espai tancat. I la prohibició que hom fa a les dones cristianes d'entrar-hi, així com a les jueves d'anar a les cases cristianes, no pot pas impedir les relacions i fins les unions freqüents. Més endavant, quan augmenta la rivalitat, el Call es va aïllant progressivament fins a esdevenir, en alguns moments, un veritable ghetto.

Durant el segle XIV i el començament del XV, abunden, curiosament, les accions dels Jurats de Girona a favor dels jueus i del Call. L'any 1330 publiquen un ban

L'hàbit reglamentari i la rodella són dos signes clars de la marginació dels jueus, i obeeixen al disseny de diferenciar-los de la comunitat cristiana. (Mural del reracor de la Catedral de Tarragona. Segle XIV).

prohibint de danyar els hebreus amb pedra, pal, ferro i d'altres objectes, sota pena de cent sous barcelonesos. L'any 1335 els Jurats es queixen al rei de les exaccions que sofreixen els jueus, reduïts per aquest motiu a la pobresa, i denuncien l'actitud dels cobradors de l'impost, que han arribat a empresonar els insolvents en el recinte del Call. L'any 1411 s'adrecen al conseller de la reina i li pregunten que s'interessi per la destruïda jueria, en la qual, des de l'assalt de 1391, només hi resten uns quants jueus que viuen miserablement. L'any 1414, en un memorial als síndics sobre alguns encàrrecs que han de resoldre a la Cort, els Jurats fan una dramàtica descripció de la pobresa de l'Aljama i demanen al rei que els deixi viure com en altre temps, "perquè són del tot insuportables les càrregues que pesen sobre ells, i és necessari que es tingui ben entès que la disminució i

despoblació de l'Aljama seria la disminució i despoblació de la ciutat".

De fet, no se sap mai quines intencions o quins interessos s'amaguen sota aquestes actituds protectores. Sovint sembla que, amb l'excusa de protegir-los, els Jurats reprimeixen els habitants del Call. Així, el ban de 1418, sota el pretext de possibles atacs per part dels cristians, exigeix que el Dijous i el Divendres Sant els jueus tinguin tancades les portes i que no treguin el cap a les

finestres.

Aquesta estranya barreja de protecció i vexació és constant en l'actuació dels Jurats. L'any 1409, quan fra Vicent Ferrer visita Girona i pronuncia el seu famós sermó davant de milers de persones des de l'escala del convent dels dominics, els habitants del Call que el volen escoltar són menats a l'esplanada per l'agutzil i, amb el pretext d'estalviar-los qualsevol violència, són mantinguts allà dins un tancat de fusta, com si es tractés d'un ramat de xais.

LES DIFICULTATS DE RELACIÓ

12

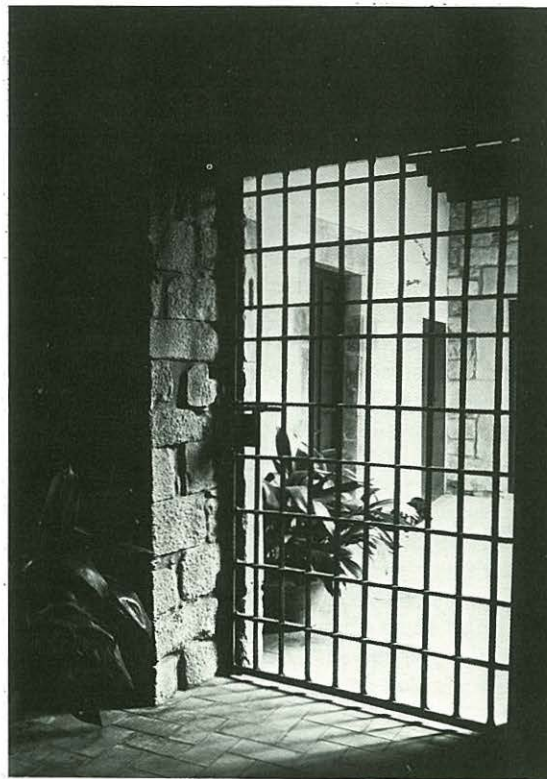
34

En un moment donat, sembla que les relacions entre els Jurats i els habitants del Call han canviat de signe. A partir de 1420 proliferen les actuacions més directament repressives, que comencen amb un intent frustrat de separar els conversos dels jueus vells. L'any 1432 els Jurats tornen a insistir, tot al·legant que, si els conversos conviuen amb els jueus vells, retornen a llurs antigues creences, i aprofiten per demanar oficialment que sigui tancat el portal del Call. Les ordinations de 19 d'abril de 1442 prohibeixen als cristians, vells i nous, l'admissió de jueus a les seves cases i qualsevol tracte

amb ells, i ordenen que els habitants del Call, ara ja d'una manera sistemàtica, tanquin totes les portes i finestres que donen a carrers de la ciutat. El 28 d'abril de 1445 es reiteren aquestes ordres i es prohibeix, a més, que els cristians lloguin als jueus cases, botigues o taules als carrers del voltant del Call. El 18 de juny del mateix any, "*vist que els jueus no caben dins lo Call*", se'ls autoritza per poder viure fora, però

se'ls obliga a abandonar l'hàbit cristià que han anat adoptant i a tornar a vestir "*llur hàbit judaic*" o, si duen un altre abrillat, "*han de portar una roda de drap vermell a la part de davant en lloc ben visible*". Per tal com, malgrat la prohibició, els jueus lloguen botigues en diversos indrets ciutadans, una ordinació de 19 de novembre del mateix any 1445 els foragita dels punts més destacats del recinte urbà, i

Després d'una època de bones relacions entre cristians i jueus, l'augment de les rivalitats va tancant progressivament el Call fins a convertir-lo en un ghetto.

Prohibit tocar el menjar

Les ordinacions dels Jurats gironins, promulgades pel Mostassaf, revelen clarament la marginació dels jueus, amb normes com la que els prohibeix de tocar el peix a les parades públiques i determina que, si toquen una peça, vénen obligats a comprar-la.

Una ordinació de 1475 conté aquesta disposició (*):

“Los honorables jurats de la ciutat de Gerona, en virtud de privilegis reyalis, ordenen que negun revededó ni revededora ni altres persones de la dita ciutat no gosen ne presumesquen vendre ni fer vendre bunyols, rosquetes, casquets, bescuytelles, torradells ni semblants coses de menjar fetes per mans de jueus ni de juhies, sots pena de cinch sous e de perdre les dites coses a cascun e per cascuna vegada”.

Una altra ordinació equipara els jueus a les

prostitutes amb disposicions com aquestes:

“Que d’ací avant algun jueu ne juhia ne fembra pública no gosi ni presumesca palpar ne tocar pans alguns, coques o liures, sis vol sien de fletxa o de forners o d’altres persones, tro hagen comprats e pagats los pans o pa liures o coques que comprar volran. E açó pena de .x. sous a cascun jueu o juhia e fembra pública e per cascuna vegada que serà fet tot lo contrari (...) Item que ningun jueu o juhia o fembra pública no gosi ni presumesca palpar ne tocar tro que comprat o pagat ho haurà alguna de les coses ací anomenades, çó és alguna carn quis vene escorxada, ne formatges freschs, ne peix fresc ne salat, ne nenguna fruyta verda, ne pances, figues seques, dàtils ni pinyons ni brotons, cols ne espinachs”.

(*) BATLLE i PRATS, Lluís:
Ordenaciones relativas a los judíos gerundenses. *Homenatge a J.M. Millàs i Vallicrosa*, Barcelona, I (1954).

sobretot de la plaça de les Cols, “que és de les pus insignes places e llocs de la ciutat e on habiten e estan dels pus assenyalats menestrals”. El 4 de setembre de 1448 s’eixampla el Call, per insuficient, amb el carrer de la Ruca, però tapiant-lo pels dos extrems. Una ordinació de 29 d’abril de l’any següent confirma la

incomunicació i ratifica el tancament de l’únic portal d’entrada, mesura definitiva que els Jurats no havien gosat aplicar fins ara per por d’enfrontar-se amb el poder reial. En efecte, els jueus fan arribar la seva queixa a la reina, i els Jurats intenten justificar-se amb l’excusa que els jueus vells volen pervertir els cristians novells, que els

fan descansar el dissabte i treballar el diumenge, que els fan menjar carn els dies de dejuni i cometre, entre altres excessos, “algunes coses nefandíssimes, les quals per honestedat aquí no recitem”.

Però la reina no s’està de raons i intervé amb energia fins que la porta del Call es torna a obrir per ordre seva.

UNA CERTA NORMALITAT

quants cristians entren despreocupadament al Call i, reunits amb uns quants jueus, entre ells un rabí, munten tres timbes, en una de les quals un menestral gironí s'hi juga tot el diner que porta, més la daga, el ganivet i una mula. També per aquesta època els Jurats posen el crit al cel perquè "un jueu jagué amb una jove cristiana" perquè

"una dona cristiana de bona condició va cometre fets repressibles a casa d'un jueu" i, encara, perquè "les esclaves cristianes, en entrar a cases d'hebreus per treure aigua, es presten als impúdics desitjos dels jueus" Amb aquests escarafalls els Jurats volen justificar altra vegada les mesures repressives que intenten, però l'any 1453 la

13

36

Aquesta hostilitat creixent dels Jurats no pot pas impedir la normalitat de relacions entre el Call i la ciutat. Documents d'aquesta època, ressenyats per Lluís Batlle i Prats, presenten els jueus en un ambient de tranquil·litat i de placidesa, com a persones que prenen part activa en festes familiars dels gironins o que van als encants per comprar-hi de tot, des de matalassos, mantes, llençols i vestits fins a estris de cuina. Les relacions arriben a ser tan normals que fan possibles episodis veritablement pintorescos. Així, un Dijous Sant, mentre a la catedral se celebren els oficis del dia, uns

L'any 1448 el Call de Girona, insuficient, s'eixampla amb el carrer de la Ruca, que coincideix amb el segon tram de la pujada que mena a la font de la Mare de Déu de la Pera.

reina els escriu i els reitera que corregir els abusos dels jueus és cosa pròpia d'ella. Amb tot, els Jurats no cedeixen en les seves pretensions. Obtenen el beneplàcit reial per a l'ordre de tancament de finestres, perquè diuen que els jueus que hi treien el cap feien mofa dels enterraments i de les processons cristianes. L'any 1456, prohibeixen que els cristians tinguin jueus com a hostes, i l'any 1486 renoven el seu rigor i ordenen "que sota pena de cent sous es

compel·leixi els jueus de la present ciutat, tant homes com dones, que no gosin anar per la ciutat ni pels seus burgs sinó amb llurs hàbits judaics, això és, mantells o gramalles i capiró o rodella...".

Sembla, però, que en aquests darrers temps les normes restrictives són cada vegada més oficials que reals, perquè consta que són molts els cristians que ja viuen a dins del Call, mentre que els jueus, amb hàbit o sense, es mouen lliurement per la ciutat.

L'hostilitat creixent dels Jurats gironins no acaba d'impedir mai una certa normalitat de relacions entre el Call i la ciutat, convivència que es manifesta sobretot en les relacions comercials.

ELS ASSALTS AL CALL

14

38

La convivència entre cristians i jueus es veu alterada a Girona per dramàtiques intermitències. De tant en tant, l'animadversió latent en determinats grups i ambients esclata en assalts al Call i en atacs contra els seus habitants i contra llurs béns, cases, terres i sepultures. Hi ha notícies, gairebé totes documentades, d'assalts en els anys 1276, 1278, 1285, 1331, 1348, 1391, 1413, 1416, 1418 i 1456.

Quins són els motius concrets que provoquen aquests atacs? Almenys s'hi poden endevinar, a l'arrel d'aquestes accions, tres tipus d'incentius: tot primer,

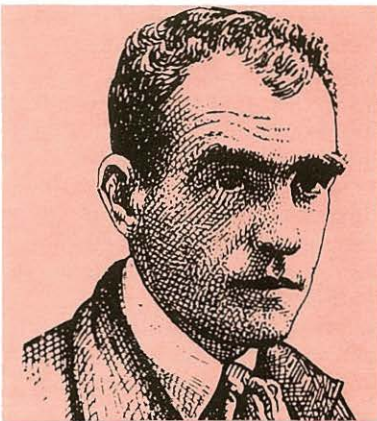
l'enveja que generen el jueus, no sols pels seus ben discutibles privilegis, sinó per la potència econòmica que sovint assolixen com a conseqüència de llur especialització en el afers financers. Segonament, la revenja que exerciten alguns ciutadans burlats pels jueus prestamistes o la possibilitat que entreveuen de liquidar antics deutes pendents per mitjà d'un violent ajustament de comptes. Finalment, i potser per damunt de tot, el fanatisme exaltat dels clergues, que són sovint els instigadors i fins els protagonistes directes de molts dels aldarulls. Així, el Divendres Sant d'un any que no es pot concretar –possiblement el 1276– i trobant-se a Girona el rei Jaume I, els clergues, a toc de campana, envesteixen els jueus del Call a mà armada. L'any 1278, el rei Pere II ha d'amonestar el bisbe de Girona Pere de Castellnou per la reiteració d'aquells fets ocorreguts en presència del seu pare: *"em meravella que s'hagin pogut repetir tals excessos, i sembla que vós, en lloc de castigar-los, vàreu donar vostre consentiment..."*. En aquesta ocasió, *"des del campanar de l'església i cases dels clergues es tiraren pedres a la jueria i, no contents amb això, talaren*

llurs horts i vinyes i destruïren llurs sepultures". L'any 1285, el mateix rei Pere II es veu obligat a defensar personalment els jueus: els almogàvers concentrats a Girona per defensar la ciutat de la invasió de Felip l'Ardit de França entren al Call i roben i saquegen fins que el rei en persona arriba a la jueria dalt del seu cavall i escomet els revoltats amb la seva maça de guerra.

Els dies de Setmana Santa són especialment perillosos per als jueus, perquè en els sermons s'acusa els hebreus de la crucifixió de Jesús, i el zel fanàtic dels predicadors excita els fidels, ja predisposats a l'atac per altres raons, o mancats del degut discerniment i propensos, per tant, a desfogar-se amb els anomenats deïcides. A partir del segle XIII s'implanta a Catalunya el costum de *"matar jueus"* a la sortida dels oficis de Setmana Santa, fórmula simbòlica que en alguns casos pot esdevenir real i que, degudament atenuada però no menys significativa, arriba fins a ben entrat el segle XX com un ritual de cops, sorolls i llums apagats que corona la litúrgia de l'anomenat Ofici de Tenebres.

Especialment il·lustratiu d'aquest clima creat per la Setmana Santa és l'assalt al Call de Girona de 1331, documentat per Josep M. Millàs i Lluís Batlle. El Dijous i el Divendres Sants, clergues joves i servents laics de la clerecia es concentren davant la Catedral i, després d'apedregar el Call, ataquen els seus murs, cremen la porta d'entrada i causen danys als seus habitants. Amonestats pel batlle de Girona, Bernat de Bas, l'amenacen directament amb pedres i espases.

En l'assalt de 1348, no comprovat documentalment

L'escriptor Miquel de Palol va escriure un drama, encara inèdit, titulat Jueus, l'acció del qual transcorre al barri hebreu de Girona.

però esmentat des de sempre pels historiadors, els assaltants van encara més enllà: després de destrossar cases i horts, desenterren cadàvers de jueus i els cremen davant d'uns quants habitants del Call que després són assassinats i llançats a la foguera. Aquests fets són ja una premonició de l'avalot de 1391, mereixedor d'un capítol a part.

El 10 d'agost de 1416 apareixen al pla de Girona uns quatre-cents homes armats, amb el propòsit d'envair i saquejar la jueria. Les mesures preses pels Jurats sembla que poden evitar el desastre, però en altres ocasions els governants de la ciutat semblen adoptar una actitud d'obscura complicitat. És el cas del 16 d'abril de 1418: en el moment de passar arran del Call la processó en honor d'un cardenal llegat del papa Martí V, vingut a Girona des de Roma, alguns assistents a la comitiva, eclesiàstics i seglars, arremeten inopinadament contra la sinagoga, trenquen les portes, entren, estripen els llibres rituals i destrossen tot el que troben. Aquesta acció té per objecte inhabilitar de fet la sinagoga, ja tancada en virtut de la butlla papal de 1415, i poder-la convertir en

església cristiana. Els Jurats, que ja l'any anterior han fet al rei aquesta mateixa petició sense èxit, són presents a l'accidentada processó, però asseguren que no s'adonen del que passa a la sinagoga perquè en aquell moment ja han arribat a la catedral. Aquesta excusa, segons Julián de Chia, es revela totalment falsa si es pensa que els Jurats tancaven la comitiva i que malament podien haver arribat al seu terme final quan alguns dels que els precedien feien impunement llurs destrosses, i menys encara sense assabentar-se de l'aldarull que devien provocar.

Encara a últims d'abril de 1456, segons explica el mateix Chia, es produeix un últim i vergonyós atac. Tres familiars del bisbe Bernat de Pau entren al Call armats de cap a peus, amb casc, cuirassa, escut i espasa, i penetren a la casa del jueu Benvenist, malalt, ajegut sobre un bagul en què possiblement guarda els diners. Els assaltants l'amenacen de mort amb les espases desembeïnades i, com que aquest s'escapoleix a una altra habitació, maltracten sense contemplacions les tres dones que conviu amb ell: la muller, la sogra i la cunyada.

L'ATAC DE 1391

15

40

El 1391 és un any negre per als jueus de Catalunya i de tota la península ibèrica. D'una manera sobtada són atacats brutalment a tot arreu. A Sevilla, l'ardiaca Ferrant Martínez fa unes predicacions incendiàries contra els jueus, i una passió ferotge s'escampa per totes les jueuries del regne fins a desencadenar fortes violències.

Mentre arriben notícies dels motins de València i de Barcelona, a Girona s'organitza el complot a plena llum del dia. Els sediciosos treballen a cara descoberta i els Jurats sembla que fan els ulls grossos.

El dia 10 d'agost, una munió de pagesos dels pobles dels encontorns, vinguts a la ciutat per a la fira de Sant Llorenç i prèviament avinguts amb gent de la ciutat, cremen el portal del Call i entren a la jueeria, on roben i saquegen i degollen alguns jueus. Només se salven els que s'afanyen a demanar a crits el baptisme: Pau Piferrer diu que es tracta d'una orgia de sang en la qual el sagrament que purifica es barreja amb el crim i amb la violència. Quan els Jurats comuniquen els fets al rei, parlen de 40 víctimes mortals, *"malgrat que els jueus afirmen que són més les persones que troben a mancar"*. Aquest es el tràgic balanç de la salvatge follia.

Però els assaltants, no contents amb això, adopten actituds amenaçadores i es preparen ostensiblement per tornar a entrar a Girona. Aleshores els Jurats prenen una mesura extrema i disposen que tots els habitants del Call siguin traslladats a la Torre Gironella, en el punt més alt de la ciutat. Els assaltants, frustrats, s'apleguen al voltant de la torre i sotmeten llurs ocupants a burles i amenaces. Des de la propera torre del convent dels Predicadors, alguns disparen contra els jueus refugiats. Alguns

ciutadans puguen a les muralles i disparen les ballestes contra els atacants.

El rei Joan, en resposta a les cartes dels Jurats, aporta contingents armats per contenir els aldarulls i sembla donar a entendre que vindrà a Girona per tal de fer un escarment. Però s'entreté caçant pels boscos propers i així, al cap d'un mes, els jueus encara continuen confinats a la Gironella. Només l'actuació, aquesta vegada enèrgica, dels Jurats i d'uns quants ciutadans impedeix, el dia 20 de setembre, una altra agressió dels pagesos àvids de rapinya que hauria augmentat les proporcions de la catàstrofe. Però quan els Jurats, per tal d'evitar l'entrada dels forans, acorden el tancament dels portals de la Ciutat, els gironins es queixen i diuen que no és just que, per emparar els jueus, s'hagi de perjudicar tota la població. Algú arriba a formular aquesta alternativa per als hebreus: o que es converteixin o que se'n vagin al diable i surtin de Girona. Els Jurats fan esforços notables per

contemporitzar amb els exaltats de fora i de dins. Però no tot el poble, ni de bon tros, manifesta aquesta hostilitat: el 19 d'octubre següent, en relatar els fets, R. Hasday Cresques diu que en el moment de l'assalt, i abans de ser acordat el trasllat a la Gironella, "la majoria de l'Aljama es va refugiar a les cases dels veïns cristians".

El cas és que aquest episodi sagnant, a més de trencar fortament la vida normal del Call, fa davallar notablement el cens de la població jueva. A les baixes dels morts, s'hi afegeixen les dels fugitius i les dels que abandonen el barri i s'integren a la ciutat per mitjà d'una conversió ben poc sincera. L'assalt provoca també una disminució considerable de la potència econòmica dels jueus, i Santiago Sobrequés remarca la gran quantitat de vendes de cases i solars d'hebreus que troba documentades en els anys immediatament següents. Aquests béns són adquirits sovint per la mateixa Aljama, que té interès a ampliar les seves dependències, però això no pot impedir una època de decadència molt accentuada. Malgrat tot, els jueus gironins acaben per superar aquesta crisi.

El foc i els xiscles

A la seva novel·la "Evangeli gris", Vicenç Villatoro evoca així l'assalt del 10 d'agost de 1391 al Call de Girona (*):

"Sents primer els xiscles, els crits, tota una provocació sonora que travessa les parets, els finestrals, les portes... Després sents el soroll precís de la trencadissa. Barrejant-se amb la cridòria, a voltes confonent-se amb ella, hi ha un so nou; un so de cops, de vidres que es trenquen, de metalls arrossegats, de fusta que pateix... Un soroll de terratrèmol, d'esfondrament. Sembla mentida el soroll que pot arribar a fer la destrucció sistemàtica, violenta, d'una casa, d'una llar, una per una, cop rera cop. Sembla mentida com els alçaveus dels murs de pedra van repetint, repicant, reproduint, multiplicant aquest so per portar-lo a tot arreu, a totes les altres cases, a totes les altres oïdes del call... Els sorolls alimenten la por de la mateixa manera que els encenalls alimenten les flames. Les flames. Sí. El foc. És la sensació següent i la propera por. Fins ara, només l'oïda descobria els signes de la destrucció, els emissaris de la mort. Ara també són els ulls. També arriba als ulls la resplendor de les flames, com una fosforescència de les finestres. Sents com els crits es van fent més propers i més intel·ligibles, més clars.

Distingeixes crits d'odi i peticions de pietat, xiscles de por i xiscles del plaer sanganant de la destrucció. I les flames. Les veus alçar-se com catedrals en punxa. I el fum. Un fum obscur, com de llàntia que es dilueix amunt... Et tanques i barres tots els passos. Saps que serà ben inútil. Que vindran igual, que obriran igual la porta, que entraran igual a la cambra, tot i que sigui closa. Ho saps, i poses les barreres per guanyar segons, petits respirs de vida, panteixos darrers. Tot és cada vegada més a prop. És la teva porta. Ara ja és la teva porta..."

(*) Cfr. VILLATORO, Vicenç: *Evangeli gris*. Barcelona. Edicions Proa, 1982.

LES CONVERSIONS

16

42

Després del daltabaix de 1391, augmenta sobtadament el nombre de conversions. Enric Claudi Girbal n'ha fet l'estadística amb resultats reveladors. Entre 1378 i 1390, les conversions registrades a Girona són de l'ordre d'una per any. A partir de 1392, es recupera el ritme inicial. Però només en els mesos de setembre a desembre de 1391 figuren convertides a Girona 70 persones, moltes vegades en grups de famílies senceres. Es tracta de baptismes demanats en moments decisius com a única fórmula de supervivència.

A partir de la dispersió dels jueus, el carrer de la Força queda buit i, segons l'expressió de Josep Pla, es converteix en "la mòmia d'una època passada".

El carrer de la Força

En el seu llibre *Girona*, Josep Pla parla així del carrer de la Força, com de l'escenari habitat i després abandonat pels jueus (*):

“La Força és la mòmia d'una època passada.

Amb una mica d'imaginació és possible de veure com era aquest antic i febrós call judaic, es pot reproduir una cara del poliedre medieval: l'espessor de les criatures pàl·lides entre les escorialles del carrer; els israelites amb el rínxol sobre l'orella, el nas moll, la roba negra irisada de greix, estintolats a l'ombra de les parets, xiuxiuejant sota els portals; els petits oficis reclosos en la tenebra dels racons; les dones grasses de mirada groga i esllanguida; les flors trèmules i picants de quinze anys; els joves distrets i

badocs somniant el paradís; darrera les obertures, el dissabte, el canelobre de set brocs i sobre la taula el tall de pa... Els calls de Liorna, de Salònica, d'Esmirna, poden ésser, amb molt menys caràcter, una transposició de la Força passada.

Amb la dispersió dels jueus, aquest carrer quedà net i mort. En el curs del seu procés de pansiment, degué passar per un instant de silenci àlgid i encisat; a la Força, com en alguns altres carrers del conjunt monumental, no hi degué quedar gairebé ningú. El frenètic formigueig hebraic fou substituït per una desmaiada quietud eclesiàstica. La Força quedà com submergida, aclaparada per la pressió de les campanades de la catedral”.

(*) Cfr. PLA, Josep: *Girona. Un llibre de records*. Barcelona, Edicions Destino, 1952.

Aquestes conversions provocades creen situacions difícils. Si els jueus miren els conversos com uns renegats, els cristians també els contemplen amb recel. Es dicten disposicions que els obliguen a viure separats, i es produeixen episodis tan punyents com el del neòfit Guillem Vilaritg, el qual, per mitjà de procurador, requereix la seva dona, Tolrana, encara confinada a la Gironella, sobre la conveniència de convertir-se i cohabitar amb ell. Tolrana, en presència de jueus i de cristians, manifesta que ni vol cohabitar amb el seu marit i encara menys fer-se cristiana, ja que mai ni per cap motiu vol deixar de ser jueva.

De fet, aquestes conversions de conveniència no impedeixen que part dels conversos es mantinguin secretament fidels a les antigues creences i tornin, d'amagat, a les pràctiques ancestrals. Són els anomenants judaïtzants, que seran perseguïts per heretges amb més rigor que els mateixos jueus ortodoxos. Amb tot, alguns dels batejats s'infiltra en els organismes oficials i eclesiàstics i arriben a ocupar càrrecs importants i a entroncar amb famílies nobles, gràcies a la superioritat de la seva preparació intel·lectual.

El Museu de Sant Pere de Galligants conserva sepulcres jueus trobats a Montjuïc.

ELS CONVERSOS

17

44

A Girona es constata un segon esclat de conversions a partir de 1415, després de dictada la butlla del Papa Luna, i hom les atribueix al zel d'un seglar, Francesc de Seguriolles, síndic de la ciutat a les Corts Catalanes. Quan els Jurats, l'any 1417, demanen a la reina Maria autorització per convertir en capella cristiana la sinagoga tapiada com a conseqüència de la butlla papal, ho justifiquen dient que *"molts en nombre e dels millors juheus d'aquesta ciutat són, per gràcia de Déu, a la sancta fe catholica convertits, los quals estan en llurs alberchs qui han dins lo Call juych de dita ciutat mesclats ab los juheus no convertits"*.

Aquest mateix any 1417 es produeix la conversió d'un prohoms, lucef Astruc Benet, en circumstàncies singulars. Aquest jueu conspicu renuncia a la seva religió per tal de salvar de la pena de mort un cristià que ha assassinat un seu germà de raça. En efecte, Guillem Serratós, de Franciac, ha estat condemnat a la darrera pena, acusat d'haver mort un jueu de Caldes, Vidal Petit, i la seva esposa Margalis. Quan el sentenciat és al peu de la forca, lucef avança entre els que han anat a presenciar l'execució i, davant de l'astorament general, prega al governador general de Catalunya, present a l'acte, que alliberi el reu a canvi de convertir-se ell mateix al cristianisme. De moment, el governador s'hi nega, però lucef insisteix i, després de la intervenció del bisbe i dels Jurats, suspèn la sentència. El mateix dia, aquest jueu que, segons els Jurats, és *"dels millors e pus assenyalsats de l'Aljama de Girona"*, és batejat solemnement al monestir de Santa Clara. L'abadessa de les Clarisses i el bisbe de Girona, Dalmau de Mur, li fan de padrins, i li posen els noms de Dalmau i Benet.

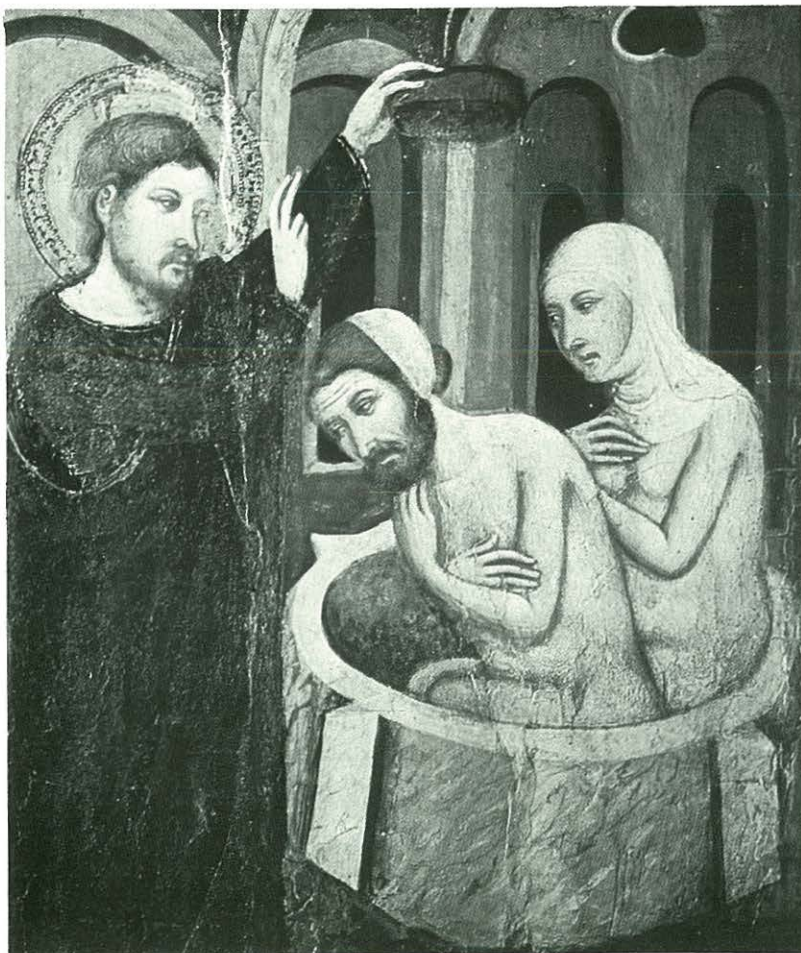
L'any 1423 és batejat amb els noms de Guillem Bernat el

fill del rabí Bonastruc Desmestre, un dels pocs rabins catalans que no va abjurar davant del Papa Luna durant la famosa controvèrsia de 1413. Pare i fill viuen junts després del fet sense modificar la relació familiar.

L'any 1431 es converteix el tresorer del Fons per a Beneficència de Girona, i el rei Alfons V decideix que continuï ocupant el seu càrrec i repartint els diners als pobres, cristians i jueus. Justifica la seva decisió en el fet que la majoria dels jueus s'han convertit al cristianisme.

L'any 1453 es converteix un altre jueu notable, lucef Astruc Sabarra, i és batejat a la catedral en presència dels Jurats i altres personalitats. A partir d'ara es diu Joan Narcís Sarriera, apadrinat segurament per algun membre d'aquesta cèlebre família gironina. Però, segons Sobrequés, es tracta d'una conversió deguda a motius de comoditat o conveniència econòmica, perquè la casa del convers, al carrer de la Força, es manté com un dels quatre o cinc focus de judaisme més actius de Catalunya.

Quan, entre 1461 i 1468, la reina Joana Enríquez es refugia a la Força Vella amb el seu fill Ferran, futur rei

Les violències exercides pels cristians provoquen conversions massives de jueus, tot i que en molts casos aquests es mantenen secretament fidels a les antigues creences.

Catòlic, són moltes les famílies converses de Girona que lluiten a favor de la Corona. Vicens i Vives troba entre aquests defensors Bernat d'Ala i la seva muller, els Falcó, els Mercader i els Vidal Sampsó. D'aquests

últims, segons diu Núria Coll, el pare Joan Vidal Sampsó és recompensat pels seus serveis a la Casa Reial durant el setge, i el seu fill és el que descobreix una mina que els assetjadors han perforat prop de la porta del Call i per la qual haurien pogut entrar i apoderar-se de la reina i de l'infant. Un quart de segle més tard, Vidal i el seu fill i llurs respectives famílies han de fugir de la Inquisició, sostinguda implacablement pel nou rei Ferran, i llurs béns, confiscats, són venuts el 13 de setembre de 1491 als encants públics de Girona.

Una sort semblant pateix el convers gironí Llorenç Badós, que l'any 1462, en ple setge de la fortalesa gironina, és nomenat metge de la casa del príncep Ferran. Més tard és designat protofísic i s'incorpora efectivament al seguici reial, té cura del rei Ferran durant llargues malalties i rep d'ell tota mena de mercès. Però la seva dona, Joana Badossa, és condemnada pel tribunal de la Inquisició de Barcelona l'any 1488, i cremada després d'haver estat escanyada pel botxí. El 10 d'agost de 1503, és condemnat per la Inquisició el mateix Llorenç Badós. És la seva onomàstica, sant Llorenç, dia fatídic en la història dels jueus catalans.

L'EXPULSIÓ

18

46

L Aljama de Girona, tot i que en començar el segle XV sembla haver superat la crisi derivada dels fets de 1391, no torna a ser mai més el que havia estat en els seus millors moments. L'any 1448 s'eixampla per insuficient l'espai físic del Call, però, paradoxalment, al cap de poc temps la població jueva s'ha reduït a 20 matrimonis; més o menys, el mateix nombre de persones que s'havien instal·lat a la ciutat sis segles abans. Ja des de 1431 el rei ha accedit que els regidors de l'Aljama puguin aplicar els diners de la pròpia beneficència a pagar els impostos del Call, perquè, en haver minvat tant el nombre de jueus, els

impostos carreguen molt més sobre cada un d'ells.

En ser proclamat rei Ferran II, rei també de Castella pel seu matrimoni amb Isabel la Catòlica, els jueus gironins demanen al monarca, tan vinculat a Girona pels anys i les vicissituds que hi va passar, la confirmació de tots els seus privilegis, usos i costums, tal com havia fet el seu pare. El rei accedeix a totes les súpliques i la pròrroga que els atorga no caduca fins l'any 1499. Però, set anys abans d'aquesta data, el 31 de març de 1492, els reis Catòlics dicten l'inexorable decret d'expulsió, fatal acabament d'un llarg procés d'agressivitats i de malvolences. El decret obliga a milers de famílies a una dràstica decisió: o convertir-se al cristianisme o abandonar el país.

No hi ha rastre de cap manifestació d'alegria per part dels gironins amb motiu del decret d'expulsió. El dia 30 d'abril, de mans del notari barceloní Vicenç Estrada, els Jurats reben una Reial Cèdula, datada a Granada el 31 de març, per la qual se'ls notifica el decret. Els jueus han d'abandonar el país, com a màxim, el 31 de juliol. Poden endur-se llurs béns, excepte les monedes d'or i plata, i

poden igualment vendre llurs propietats i liquidar els deutes i censals. Sense discutir ni comentar res, els Jurats contesten que reben la lletra *"amb aquella humil reverència i subjecció de la majestat reial que pertany"*. I el 20 de juny, el veguer i el batlle de Girona, comissionats per executar el decret d'expulsió, publiquen un ban notificant que els jueus poden vendre llurs béns

Fins a l'aparició d'aquest ban, són pràcticament nul·les les operacions de venda. Enric Mirambell creu que, d'una banda hi ha una certa por per part dels compradors que el mateix document municipal tracta de dissipar, i que, de l'altra, els jueus esperen a darrera hora amb l'esperança d'una possible contraordre que suspengui l'expulsió decretada. Durant els darrers dies de juny i tot el mes de juliol proliferen, en canvi, les compra-ventes de cases i terrenys, les donacions i les liquidacions de deutes davant dels diversos notaris de Girona. Molts dels compradors són clergues, potser per la proximitat del barri amb la catedral. Els edificis i terrenys propis de la comunitat hebrea són venuts pels dirigents de l'Aljama conjuntament amb els caps de família més destacats. El 31 de juliol, el Call és

L'any 1492 els Reis Catòlics dicten l'inexorable decret d'expulsió, i els hebreus són dispersats fins als indrets més llunyans. Encara avui, a la ciutat de Sarajevo, el fossar dels jueus és conegut com el cementiri dels espanyols.

abandonat definitivament pels seus darrers moradors i resta submergit en el silenci; Josep Pla el compara a un immens casalot del qual han marxat els amos sense dir on han anat. El 4 d'agost, després de comprovar que és totalment deshabitat, els Jurats donen llicència als nous propietaris per obrir totes les portes i finestres tapiades, i ordenen que el barri torni a tenir pas i sortida com qualsevol via pública.

Segons Enric Mirambell, els fugitius de Girona es deuen establir molt a prop de la frontera, amb l'esperança d'un hipotètic retorn. L'historiador rossellonès

Pierre Vidal constata que entre els hebreus expulsats que es refugien a Perpinyà s'hi troben els gironins Astruc Abraham, Leví Leo, Moisès Vidal, Samuel Selomó i Esdras Belshom, els quals s'han endut *"los rotlles, llibres e tots altres abillaments"* de la sinagoga de la ciutat. El 27 d'agost de 1492, una ordre judicial els obliga a dipositar aquests objectes, sota amenaça de fer-los sortir de Perpinyà. De fet, la situació dels hebreus acollits al Rosselló és molt precària: el rei de França els prohibeix de romandre-hi però el febrer de 1493 els concedeix un nou termini fins a la darrereria de març, *"tenint en compte la*

mala estació i l'estat malaltís de la majoria". Més tard, el rei Ferran el Catòlic, un cop ocupat aquell territori, els expulsa definitivament.

Malgrat l'expulsió, diu Gabriel Secall, no desapareix d'aquestes terres el grup ètnic jueu: les famílies entronquen amb llinatges catalans i formen cognoms que encara avui es conserven: *"els jueus entren de ple en l'ànima d'aquestes contrades, travessen la seva naturalesa i hi deixen per sempre una llavor"*. Com diu gràficament Josep Pla, *"en el mosaic humà d'aquest país, la rajola menys esborrada és l'hebraica"*.

Edicte General d'Expulsions dels jueus dictat pels Reis Catòlics a Granada el dia 31 de març de 1492:

"Don Fernando e donna Ysabel...al principe don Juan, nuestro muy caro e muy amado hijo, e a los ynfantes, prelados...e a las aljamas de los judios de la dicha cibdad de Avila e de todas las dichas cibdades e villas e lugares de su obispado e de todas las otras cibdades e villas e lugares de los dichos nuestros reynos e sennorios...salud e gracia. Sabedes o deveades saber que porque nos fuemos ynformados que en estos nuestros reynos avia algunos malos christianos que judaysavan e apostatavan de nuestra santa fe catolica, de lo qual era mucha cabsa la comunicaci3n de los judios con los christianos.

(...) e consta e parece el grand danno que a los christianos se ha seguido y sigue de la participaci3n, conversaci3n, comunicaci3n que han tenido e tienen con los judios, los quales se pruevan que procuran siempre, por quantas vias e maneras pueden, de subvertir e subtraer de nuestra santa fe catolica a los fieles christianos e los apartar della e atraer e pervertir a su dannada creencia e opinion, (...) Por ende nos con consejo y parecer de algunos perlados e grandes e cavaleros de nuestros reynos e de otras personas de ciencia e conciencia de nuestro consejo, aviendo avido sobre ello mucha deliberaci3n, acordamos de mandar salir todos los dichos judios e judias de nuestros reynos, e que jamas tornen nin buelvan a ellos ni a algunos dellos. Y sobre ello mandamos dar esta nuestra carta, por la qual mandamos a todos los judios e judias de qualquier hedad que sean que biven e moran e estan en los dichos nuestros reynos e sennorios, asi los naturales dellos como los non naturales, que en qualquier manera por qualquier cabsa ayan venido o esten en ellos,

que fasta en fin del mes de jullio primero que viene deste presente anno salgan de todos los dichos nuestros reynos e senorios con sus hijos e fijas e criados e criadas e familiares judios, asi grandes como pequennos, de qualquier edad que sean, e non sean osados de tornar a ellos ni estar en ellos ni en parte alguna dellos de bivienda ni de paso ni en otra manera alguna, 3o pena que si lo non fisieren e cumplieren asi e fueren hallados vesinar en los dichos nuestros reynos e sennorios o venir a ellos en qualquier manera, incurran en pena de muerte e confiscaci3n de todos sus bienes para la nuestra camara e fisco, en las quales penas incurran por ese mismo fecho e derecho sin otro proceso, sentencia ni declaraci3n. E mandamos e defendemos que ningunas nin algunas personas de los dichos nuestros reynos, de qualquier estado, condici3n, dignidad que sean, non sean osados de recibir, recebtar ni recojer ni defender nin aver publica nin secretamente judio nin judia pasado el dicho termino de fin de jullio en adelante para siempre jamas en sus tierras ni en sus casas ni en otra parte alguna de los dichos nuestros reynos e sennorios, so pena de perdimiento de todos sus bienes, vasallos e fortalezas e otros heredamientos e otrosi de perder qualesquier mercedes que de nos tengan para la nuestra camara e fisco. E por que los dichos judios e judias puedan durante el dicho tiempo fasta en fin del dicho mes de jullio mejor disponer de si e de sus bienes e hacienda, por la presente los tomamos e recebimos so nuestro seguro e anparo e defendimiento real e los aseguramos a ellos e a sus bienes, para que durante el dicho tiempo para el dia final del dicho mes de jullio puedan andar e estar seguros e puedan entrar e vender e trocar e enagenar

todos sus bienes muebles e rayses e disponer dellos libremente a su voluntat, e que durante el dicho tiempo non les sea fecho mal ni danno ni desaguisado alguno en sus personas ni en sus bienes contra justicia so las penas en que cahen e yncurren los que quebrantan nuestro seguro real. E asimismo damos licencia e facultad a los dichos judios e judias que puedan sacar fuera de todos los dichos nuestros reynos e sennorios sus bienes e hacienda por mar e por tierra, con tanto que non saguen oro ni plata ni moneda amonedada ni las otras cosas vedadas por las leyes de nuestros reynos salvo en mercaderias e que non sean cosas vedadas e en bios.

Dada en la nuestra cibdad de Granada a XXXI dias del mes de março anno...de mill e quatrocientos e noventa e dos annos. Yo el rey. Yo la Reyna. Yo Johan de Coloma, secretario del rey e de la Reyna, nuestros sennores, la fize screvir por su mandado”.

Carta del rei Ferran II als Jurats de Girona, lliurada personalment pel notari barceloní Vicenç Estrada el dia 30 d'abril de 1492():*

–“A los amados y fieles nuestros los Jurados, oficiales y consejo de la ciudad de Gerona. –El Rey.– Amados y fieles nuestros movidos por el zelo de la Santa fè católica y por el bien de las ánimas de los cristianos súbditos y naturales nuestros y aun por la conservación de sus bienes por justas y legítimas causas avemos

provehido que los judios de nuestros reynos y señorios salgan y sean expellidos dellos segun veis por el edicto que por esta causa habemos promulgado, al qual nos referimos por exequcion del qual ordenamos y mandamos que sea en todas las ciudades de los dichos nuestros reynos y señorios preconitzado y por que es nuestra voluntad que se cumpla efectualmente lo contenido en el dicho nuestro edicto queremos y mandamos que con toda tranquilidad y reposo la dicha expulsión de los dichos judios surta su efecto cumplidamente por ende vos encargamos y mandamos que durante el tiempo que asignamos dentro el cual los dichos judios deben salir de los dichos reynos y señorios nuestros pongays guarda en la Judería dessa ciudad de manera que dia é de noche daño alguno en personas ni en bienes no les pueda ser hecho ca durante el dicho tiempo como veis por el ditcho edicto nos havemos tomado á ellos y á sus bienes por la seguridad y salvaguardia reyal nostres y porque proveymos como veis por la comision que facemos á los veguer y batlle dessa ciudad que sequestren é inventaryen los bienes mobles y sedientes, nombres, derechos y acciones á los dichos judios pertenecientes y que oidos los dichos judios y aquellos que pretenderán tener censales ó deudas sobre ellos y sobre sus bienes hagan justicia entre ellos. Dareys por espedicion de la ditcha comision á los dichos oficiales todo favor y ayuda y asistiréis é yreys con ellos siempre que por ellos para en esto sereis requeridos, teniendo la ditcha en toda tranquilidad y sossiego por forma que en ella por la ditcha causa inconveniente alguno no se siga. Dat en la nostra ciutat de Granada á XXXI de marzo año de MCCCCXCII. –Yo el Rey–. Coloma, Secretario”.

(*) Cfr GIRBAL, Enrique Claudio: *Los judios en Gerona*. Imp. Gerardo Cumané, Gerona, 1870.

ELS JUDAÏTZANTS SOTA LA INQUISICIÓ

19

50

Es que, per tal d'evitar l'expulsió, opten per convertir-se al cristianisme, són objecte del rigor de la Inquisició perquè, si continuen practicant la seva religió d'amagat, són considerats heretges per l'Església Catòlica. Fins després de l'expulsió, doncs, continua la persecució antijueva, ara per uns camins diferents però no menys fatals.

Des del temps de Jaume I existeix a Catalunya una Inquisició sota l'autoritat episcopal, concedida pel Papa a l'arquebisbe de Tarragona i estesa pel rei a tot el Principat l'any 1234.

A causa de la pesta que assola Barcelona, el Tribunal de la Inquisició es trasllada en dues ocasions a la ciutat de Girona per tal d'exercir-hi les seves activitats.

El gironí Nicolau Eimeric assoleix, l'any 1356, el càrrec d'Inquisidor General de Catalunya i Aragó. Julián de Chia pot acreditar que a Girona hi ha constituït un tribunal de la Inquisició des de molt abans de 1277. Yitzhak Baer reporta el cas de Berenguer Duran, un mercader cristià de Girona del qual, l'any 1265, se sospita que observa els manaments del judaisme. L'Inquisidor s'ocupa de la seva vida i costums, però no se li pot provar la culpa, i el rei l'allibera de tota pena a condició que juri davant dels frares predicadors que no entrarà mai a casa d'un jueu. És el primer testimoni peninsular d'un judici de la Inquisició contra un cristià acusat d'haver judaïtzat.

El rei Jaume II, enfrontat amb els inquisidors, aconsegueix d'establir el principi que els jueus, donada la seva vinculació directa amb el rei, no entren en la jurisdicció de la Inquisició sinó que depenen directament de la justícia reial.

Així, quan l'any 1453 l'Inquisidor instrueix un procés contra el patriarca Benvenist Samuel, amb la secreta esperança d'allunyar l'acusat, home influent, i de dissoldre així tota l'Aljama gironina, la reina adverteix els Jurats, instigadors d'aquesta obscura trama, que ni per ordre de la Inquisició ni de ningú consenteixin cap vexació sobre el patriarca ni sobre cap altre membre de l'Aljama, i el procés queda sobresegut.

Però en els anys immediatament anteriors i posteriors a l'expulsió, els jueus gironins es veuen sotmesos a la Inquisició castellana que, suspesa

temporalment pel Papa, ha estat rehabilitada i consolidada per Roma l'any 1483 a instància dels Reis Catòlics. Aquesta Inquisició comença a funcionar a Catalunya l'any 1487 i, en dues ocasions, a causa de la pesta que assola Barcelona, el tribunal es trasllada temporalment a la ciutat de Girona per tal d'exercir-hi les seves activitats d'una manera directa. Fora d'aquests dos períodes, la burocràcia inquisitorial gironina es redueix a cinc càrrecs: el notari de segrestaments, el lloctinent del receptor, els corredors públics, els comissaris i el carceller. La tasca més important que els correspon és la confiscació de béns, peça fonamental de tota l'actuació inquisitorial. En les dues estades de la

Inquisició a Girona, tots els funcionaris del tribunal resideixen a Girona. Dels dos períodes, establerts per Ricard García Càrcel, el primer és anterior a l'expulsió, de l'agost de 1490 al juny de 1491, i el segon és posterior: del gener al maig de 1494. En la primera ocasió, l'Inquisidor és Alfonso Espina. En la segona, actuen com a tals Antonio de Contreras i Pedro Pariente.

El Sant Ofici celebra a Girona quatre actes de fe: el 14 de febrer de 1491, el 21 de desembre de 1495, el 12 de juliol de 1504 i el 24 de gener de 1505. Segons García Càrcel, l'agressivitat penal manifestada a Girona és superior a la mitjana de Catalunya. El total de processats gironins com a judaïtzants puja a 84, en un conjunt de 15 actes de fe, dels quals quatre es fan a Girona, deu a Barcelona i un a Tarragona. A través de les actes dels processos i de les sentències s'hi observa la sistemàtica escombrada d'algunes famílies gironines

El Sant Ofici celebra a Girona quatre actes de fe. El total de processats judaïtzants és de vuitanta-quatre. (Suplici d'un jueu al retaule de Vallbona de les Monges).

com els Falcó, amb un total de 14 membres processats distribuïts en tres generacions (la mare a la primera, quatre matrimonis a la segona i llurs fills a la tercera), els Sampsó, amb set membres (tres matrimonis i la seva descendència), o els Mercader, amb vuit membres. A mans dels inquisidors, aquestes nissagues queden pràcticament extingides. Destaquen entre els acusats els del sexe femení: 51 dones i només 33 homes. 10 dels processats són condemnats a mort, 8 són penitenciat i reconciliats, i 66 són condemnats en efigie per trobar-se absents. La fugida és més fàcil des de Girona per la seva proximitat amb França, però molts dels escapats retornen al cap d'un temps i, caçats per la mateixa Inquisició, són finalment condemnats a mort i executats.

La repressió inquisitorial s'estén fins i tot als difunts. Segons reporta Eufemià Fort i Cogul, a l'acte de fe celebrat a la plaça del Rei de Barcelona el 12 de juliol de 1504, es condemnen en efigie dos conversos gironins ja morts, el mercader Asbert Benet i la seva muller Francina, "els cadàvers dels quals manaren que fossin desenterrats i llançats i cremats al foc".

UN REPARTIMENT DESIGUAL PER LES TERRES GIRONINES

20

52

L'assentament de les comunitats jueves a les comarques de Girona és desigual, i en general va lligat a l'atracció que exerceixen damunt aquestes col·lectivitats les viles amb elevat pes demogràfic i puixança econòmica (mercats actius i artesanat nombrós). També cal tenir en compte que la seva localització geogràfica té a veure amb la seva submissió a una jurisdicció —reial o de senyor—, les quals entren en competència oferint-los diversos avantatges de caire fiscal i econòmic.

La instal·lació d'una comunitat hebrea —ultra revifar l'activitat

comercial— es tradueix en diner comptant per al rei o per al comte, segons sota quina jurisdicció es trobin, la qual cosa comporta una certa rivalitat, i que ambdós poders assagin d'atreure'ls amb la promesa de disminucions d'impostos i de concessions de privilegis i franquícies diverses. Valgui l'exemple de l'establiment dels jueus a Figueres, vila reial, que es fonamenta en el lliurament d'uns privilegis que atreuen jueus de les comunitats veïnes de Peralada i de Castelló d'Empúries, que són de jurisdicció senyorial. Així hom aconsegueix de treure potencial demogràfic, i per tant econòmic, de les comunitats senyorials en benefici de les reials.

A les comarques de Girona hi ha una clara preponderància de les aljames lligades al rei, que són generalment les més potents: Girona, Besalú, la Bisbal, Banyoles, Torroella, Figueres i Puigcerdà, enfront de les pertanyents a jurisdicció de comtes, que es circumscriuen bàsicament als casos de Castelló d'Empúries —la segona en importància de les contrades gironines— i la vila de Peralada.

Aquestes viles compten amb calls —generalment un carrer del qual encara actualment en

resta el nom i un traçat singular—, amb l'aljama com a forma de govern, i amb una població jueva que influeix en la vida comercial gràcies a la dedicació al tràfic mercantil i a l'emprèstit de diners.

Juntament amb aquests nuclis jueus d'una certa entitat, hi ha, escampats arreu, petits col·lectius que usualment no assoleixen, donat el seu escàs nombre, constituir-se jurídicament, ni ocupar un espai físic específic. És el cas, entre d'altres, de les viles de Verges, Palau-sator, Bàscara, Castellfollit, Ripoll, Peratallada, Pals, Caldes de Malavella, Sant Llorenç de la Muga, Camprodon, Hostalric, Monells i Olot. Entre les aljames perfectament organitzades i aquests indrets de poblament jueu molt escàs, hi ha uns pocs pobles que, sense arribar a constituir-se jurídicament, aconsegueixen en canvi de definir un espai físic amb personalitat pròpia: en general es tracta de carrers on vivien un grup més o menys nombrós de famílies jueves.

D'algunes d'aquestes comunitats, n'ha restat força documentació —sobretot de les sotmeses a la jurisdicció reial— mentre que d'altres se'ns fan presents pel fet d'hostatjar personatges

Església pre-romànica de Vilajuïga que popularment es coneix amb la denominació de La Sinagoga, en al·lusió a una tradició oral que situa en aquest edifici un lloc de culte hebreu.

singulars o d'haver-hi succeït fets poc usuals. Pot ser el cas de la vila de Peratallada —un jueu de la qual és jutjat per haver ultratjat públicament la puresa de la Verge Maria— o el del llogarret de Caulès, on s'esdevé un assassinat que ens ha pervingut ben reflectit documentalment. Sabem que l'any 1416 Guillem de Serratós, de Franciac, juntament amb d'altra gent, mata un jueu de Caulès, del municipi de Caldes, anomenat Vidal Petit, i la seva muller Margalis, ambdós pertanyents a la petita comunitat jueva de la vila. Serratós és condemnat a l'última pena, i en el darrer moment és salvat per la intercessió del jueu gironí

lucef Astruc Benet, el qual, com ja s'ha dit, es converteix al cristianisme a canvi que se li perdoni la vida.

Pel que fa a l'organització de les col·lectivitats hebrees, les distintes aljames són independents les unes de les altres, bé que les més populoses i puixants exerceixen llur influència sobre les comunitats properes més menudes que no poden obtenir l'estatut jurídic d'aljama. Així s'agrupen, encara que només amb finalitat fiscal, en les anomenades col·lectes o "cullites" que adopten el nom de l'aljama més important de la contrada. La vila cap de col·lecta té cura del repartiment de les diverses contribucions imposades pel rei, així com de la seva recapta.

A les comarques gironines, fins l'any 1342 només hi ha una col·lecta, la de Girona, si

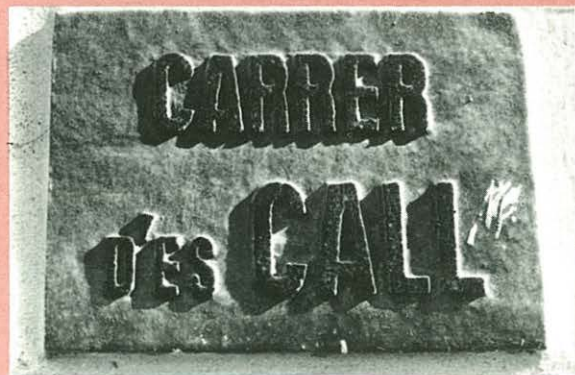
bé en aquesta data, Besalú, esdevinguda molt puixant, aconsegueix de separar-se'n i de crear la seva pròpia. El més curiós, però, és que Girona continua comptant en la seva circumscripció fiscal amb nuclis jueus tan allunyats com els d'Olot, Camprodon i Banyoles, altrament molt relacionats amb la vila bisuldunenca.

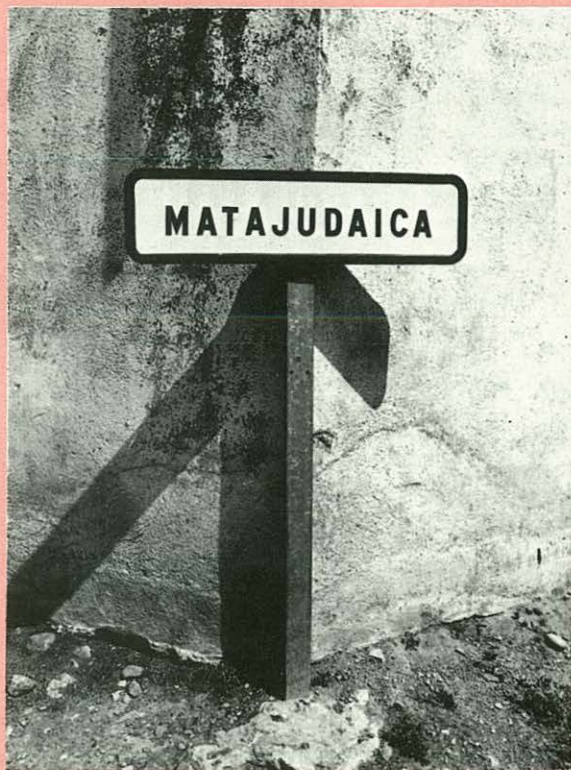
La participació de les comunitats integrades en la col·lecta gironina pel que fa a la tasca de cobrament i repartiment dels impostos reials no sembla pas ésser massa important. L'abril del 1391 el rei atorga un privilegi que regula l'administració de l'aljama de Girona i de la seva col·lecta, i institueix que el govern d'aquesta ha de constar de vint-i-tres membres —21 de Girona i 2 de la col·lecta—. En el primer any, la representació de la col·lecta recau en un jueu figuerenc i en un de la Bisbal; el segon any, en un de Peratallada i en un altre de Figueres, i el tercer exercici, en un de Banyoles .

Bé que sembla que aquest privilegi no arriba a aplicar-se per influència de l'avalot del 1391, té el seu interès perquè reflecteix el caràcter purament fiscal de les col·lectes.

Relació de la denúncia feta per Vidal Petit, fill, davant el veguer, relativa a l'assassinat dels seus pares Vidal Petit i Margalis a mans d'un grup d'homes de la rodalia gironina que prèviament s'havien reunit a diversos llocs, de nit i en secret. L'avalot havia tingut lloc el mes de desembre del 1416, i a més de l'assassinat havien comès grans robatoris a la casa dels seus pares a Caldes de Malavella, pel que demana un ressarciment econòmic dels capitostos que se citen al començament de la denúncia (*):

“...per la nit, armats de grans garrots, varen obrir i varen trencar les portes foranes de la casa o habitació situada dins el lloc de Caldes, allà on vivien en Vidal Petit, jueu, i na Margalis, la seva muller jueva, els dos de la dita collecta. I amb gran insult i avalot, amb ballestes, fletxes, llances, espases i altres armes de diversa mena, varen entrar a la casa i varen fer tal quantitat de ferides greus a en Vidal Petit i a na Margalis, tant en el cap, com en el ventre i en altres diversos llocs de la seva persona, que la jueva aquella mateixa nit va

morir a causa de les letals ferides rebudes, i en Vidal Petit l'endemà per causa de les ferides també va morir; mentrestant, aquests homes funestos, trencant i obrint les arques, caixes i arquibancs que varen trobar en la casa, amb una tassa i coberts de plata que pesaven tots plegats més de quatre "marques" d'argent de pes, així com quantitats de diners que valien més de noranta lliures barceloneses, els sostragueren i amb altres robes de diversos colors i gènere, i més de dos quintars i mig de variades peces de roba i altres coses de valor pròpies dels interfectes, valorat tot plegat en

més de quatre-cents florins d'or d'Aragó, els varen robar i se'ls endugueren d'aquella casa amb força armada, donant ocasió a violar i trencar les constitucions de pau i treva, sota la qual protecció eren el mateix Vidal Petit i la Margalis, i qualsevol dels altres jueus, tant en general com en especial, a causa de la salvaguarda i la protecció especial a ells donat com a servents del tresor del príncep..."

(*) Cfr. A.H.P.G. Almoina del Pa. Cúria de Brunyola. Lligall diversos.

DE CADAQUÉS A SANT FELIU DE GUÍXOLS

21

56

Els principals assentaments jueus a les comarques de Girona, els trobem a la franja prelitoral i a l'interior, bé que tampoc no defugen —encara que sigui en casos molt comptats— d'instal·lar-se en alguna vila marinera. Del seu nombre en depèn, no tan sols el rastre documental i material que han pogut deixar, sinó fins i tot la possibilitat de constituir-se en un espai físic concret i dotar-se d'una organització jurídic-administrativa pròpia.

Així sabem que a Palamós, tot i no haver-hi documentada la presència de jueus, aquests exerceixen una influència indubtable si més no d'una

manera indirecta. L'any 1279, Astruc Ravaia, acabat jueu i conseller del rei Pere el Gran, concedeix als palamosins la Carta Pobla per la qual es converteix en Port Reial: d'aquesta manera, els que s'hi volen establir gaudeixen de certs privilegis, llibertats i franquícies.

El febrer de l'any 1421, la reina fa saber que alguns "*cristians novells*" —és a dir, conversos— es disposen a transportar des del port de Palamós a fora del país cinc caixons "*plens de llibres judaics*" i commina el batlle de la vila per tal que ho impedeixi.

De l'existència de jueus a Cadaqués, en canvi, només n'han restat algunes referències de caire costumista, i a hores d'ara encara manca un suport documental clar i precís. Podem reportar que actualment existeix el "*carrer des Call*", que serveix per denominar un curt pas porxat que després d'una forta i estreta pujada en línia recta acaba a tocar el carrer de Bellaire.

Paral·lelament, alguns autors, com Josep Rahola, ens parlen d'un nucli de famílies jueves a Cadaqués al llarg dels segles XIII-XIV basant-se en el

contingut d'unes ordinacions reials que en realitat sembla que foren fetes per a tot el comtat d'Empúries i no específicament per a la vila de Cadaqués.

Altres, com Frederic Rahola, il·lustren l'empremta jueva de Cadaqués al·ludint un vell costum, ara ja perdut, segons el qual, antigament, quan mataben un pollastre o una gallina, escampaven la sang de l'animal en un plat ple de cendra, cerimònia transmesa de pares a fills. Segurament ignoraven la significació religiosa jueva d'aquest ritu.

Més imaginativa és, sens dubte, l'opinió de Jaume Miravittles pel que fa als jueus de Cadaqués, publicada a "*Tribuna Israelita*" de l'any 1954 i que acaba amb aquesta agosarada conclusió: "*Colón hubiera sido, así, un judío catalán, residente en la costa catalana de la zona de Cadaqués, cuyos padres o abuelos hubieran vivido cerca de Figueras, en Vilacolum o Vilajuiga*".

També a Sant Feliu de Guíxols la comunitat israelita ha deixat el seu record: prop de la plaça de l'Ajuntament hi ha el carrer del Call i la travessia del mateix nom, que esdevé l'indret ocupat pels jueus en els segles XIII, XIV i

El carrer des Call de Cadaqués és un curt pas porxat costerut que arriba fins al carrer de Bellaire.

Prop de l'actual plaça de l'Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols hi ha el carrer i la travessia del Call, que esdevenen l'indret d'hàbitat jueu en els segles XIII, XIV i XV.

57

XV. El carrer del Call, tot just començat, s'obre en un acusat revolt per després seguir en línia recta, la qual cosa fa que sense accedir-hi plenament sigui molt difícil de veure'n l'interior. Aquesta ziga-zaga al començament del carrer sembla ser una característica típica dels antics calls, envoltats arreu per carrers habitats per població cristiana.

En els Manuals d'Acords de la vila ganxona hi ha algunes referències documentals interessants que ens ha donat a conèixer el seu arxiver, Àngel Jiménez, i que assenyalen l'ocupació professional d'alguns jueus de començament del segle XV. Usualment exerceixen professions liberals, singularment les de metge i d'apotecari: d'ençà del 1401 el Senat Municipal de Sant

Feliu nomena un "físic" o metge que és quasi sempre jueu.

Fins i tot s'ha trobat inserit al Manual d'Acords dels anys 1403-1409 un manuscrit en pergami de quatre pàgines escrit en hebreu, amb diversos paràgrafs del Pentateuc. Això fa que la datació d'aquest document se situï pels volts dels segles XIII-XIV.

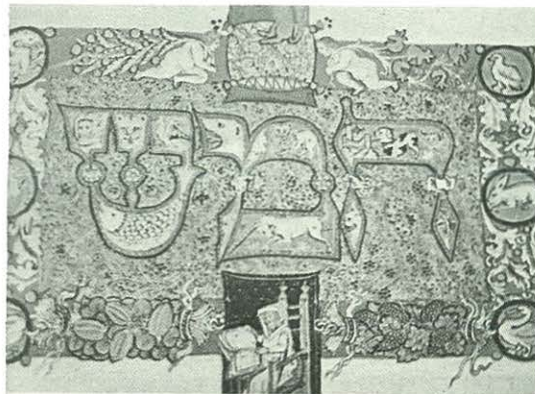
ELS JUEUS A LA Cerdanya

22

58

Les primeres referències als jueus de la comarca de la Cerdanya daten de la segona meitat del segle XIII, i no pas per casualitat, puix que coincideixen amb una època de greus dificultats per a les comunitats hebrees de l'altra banda del Pirineu, fins al punt que molts jueus fugen de les persecucions i s'instal·len a les comarques de Girona. Així comencen a prendre cos els calls de Camprodon, i sobretot de Puigcerdà, bé que aquest darrer pertany a la "col·lecta" o districte fiscal dependent de l'aljama de Perpinyà i que abraça les terres del Rosselló, la Cerdanya i el Conflent. Aquest àmbit geogràfic és

Perpinyà hostatja el Call més important econòmicament i de més densitat de població de tot el Rosselló, amb una influència que irradia fins els petits nuclis de la Cerdanya i del Ripollès. A la foto, una biblia hebrea de Perpinyà, datada del 1299.

perfectament consolidat, fins al punt que els reis concedeixen sovintejats privilegis en concret als jueus d'aquestes terres. Així Jaume I els atorga un guiatge general per comerciar i negociar per totes les viles, pobles i llogarrets d'aquest districte, i endemés els dóna altres privilegis referits sobretot a la consuetudinària pràctica dels préstecs i als plets que sovint provoquen.

A Perpinyà, els jueus s'hi estableixen a començament del segle XIII, i en la seva majoria procedeixen de les viles de Castelló d'Empúries, Girona, Narbona, Besiers i Montpeller. Formen comunitat a partir de l'any 1273 i la seva potència econòmica és recolzada pels privilegis reials, sobretot en època de Jaume I: el 1269 concedeix als jueus

de Perpinyà, Puigcerdà i Conflent el privilegi que les qüestions hagudes amb cristians no puguin sentenciar-se si abans no són provades per ambdós, cristià i jueu. Contràriament, quan l'any 1493 el rei Ferran recupera els Comtats del Rosselló i de la Cerdanya, la primera decisió que pren, de Perpinyà estant, és la d'expulsar tots els jueus habitants d'aquelles terres.

Pel que fa als jueus de Puigcerdà, se'ls troba datats per primer cop l'any 1260 amb motiu d'unes operacions de préstec a diversos establiments monàstics del Rosselló. Compten amb un Call perfectament delimitat, amb una Sinagoga i cementiri propis, i geogràficament provenen de Cotlliure, Perpinyà, Elna i el Llenguadoc,

d'on fugen per tal d'escapar de les mesures restrictives que es posen a les activitats prestamistes, i generalment cerquen refugi a les terres de domini senyorial.

El Call amb la Sinagoga és situat on actualment hi ha el cinema i les escoles, al nord de l'antiga església de Sta. Maria, en direcció al Castell. Quan els jueus són expulsats el 1492, el rei cedeix el Call als frares amb un cert cens, i l'antiga Sinagoga es converteix en el refector del convent franciscà.

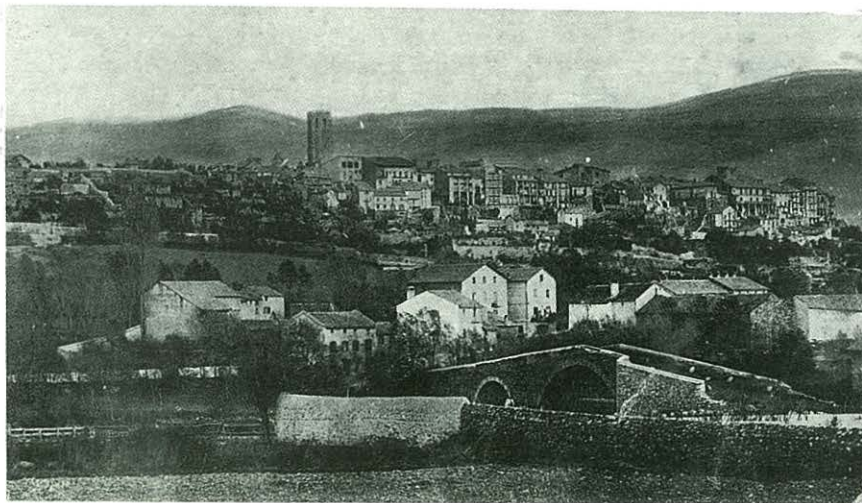
Econòmicament es guanyen la vida fent préstecs. Per un

estudi de M. Delcor del *Liber judeorum* de l'Arxiu Municipal de Puigcerdà dels anys 1284-1287, sabem que els préstecs són fets a cristians, majoritàriament de les comarques de la Cerdanya i del Capcir, si bé sovint també fan préstecs al Monestir de Ripoll.

No hi ha cap constància d'aldarulls o avalots contra el Call de Puigcerdà, el que fa pensar en una relació pacífica, bé que guardant les distàncies. L'any 1302 se'ls recorda que han de dur la "capa judaica" com a distintiu que els diferenciï i singularitzi de la població cristiana, i el

1391 el governador del Castell de Llívia acull els jueus dins els murs per impedir que s'atempti contra la seva vida.

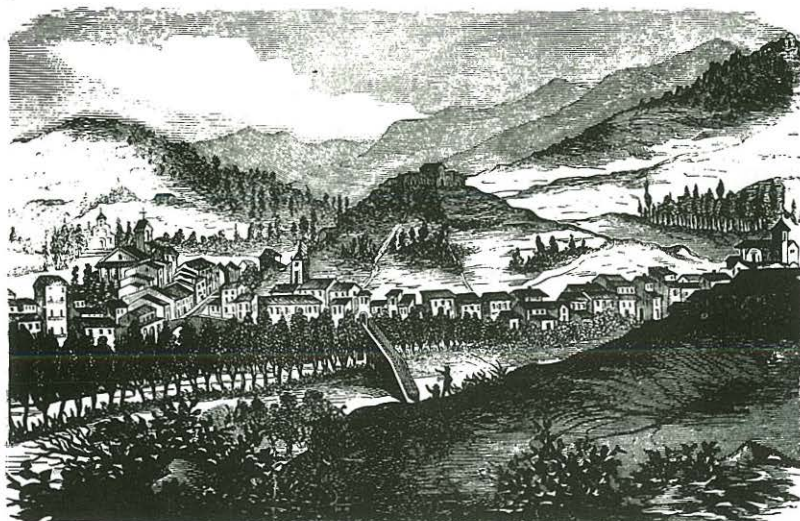
En el capítol de les curiositats cal incloure l'acta notarial que el 9 de juliol del 1289 fa el jueu Isaac, que promet sota pena de 250 sous barcelonesos que de Pasqua endavant, i pel temps de dos anys, no jugarà a cap mena de joc de daus en tota la terra de la Cerdanya. Aquesta decisió la pren pel fet que el seu soci, cansat de la seva dèria pel joc, que arribava a extrems increïbles, amenaça amb trencar la societat que havien format.

Els jueus de Puigcerdà compten amb call, sinagoga i cementiri propis, i la seva activitat econòmica es veu afavorida pels privilegis reials dictats pel rei Jaume I.

LA COMUNITAT DE CAMPRODON

23

60

De la comarca del Ripollès només hi ha constància de l'establiment de jueus a les viles de Camprodon i Ripoll, i d'aquesta darrera gairebé només per referències indirectes, el que fa pensar que es tracta d'uns pocs individus aïllats que en cap cas no hi arrelen definitivament.

En canvi, de la comunitat hebrea de Camprodon hi ha sovintejades referències documentals d'ençà el segle XIII: el 21 de desembre del 1273 els germans David i Jacob són ja a Camprodon i obtenen llicència del rei per ingressar a la col·lecta de

Girona. Amb tot, és indubtable que no formen una vertadera col·lectivitat fins anys més tard. Sabem que amb motiu de vendre's el rei la jurisdicció de la vila a Jaspert, vescomte de Castellnou que la senyoreja de l'any 1286 fins al 1301, aquest permet, mitjançant una sèrie de disposicions, la residència dels jueus que vénen perseguits de l'altra banda del Pirineu. Més tard, Camprodon retorna a la jurisdicció reial i el monarca confirma, l'any 1312, aquest permís de residència per a les famílies hebrees.

Segons M. Grau i Monserrat, el 1290 ja són sòlidament

L'establiment de jueus a la vila de Camprodon data del govern de Jaspert, vescomte de Castellnou, el qual la senyoreja de l'any 1286 fins al 1301, en què retorna altre cop a la jurisdicció del rei.

«Li contradeien de pagar»

El mes de novembre del 1371 el Procurador de l'infant Martí escriu al batlle i lloctinent de la vila i vegueria de Camprodon per comunicar-li que Vidal Maimó de Besalú es queixa que molta gent de la seva demarcació li deu diners i no el paga.

“Bernat Cavaleret al honrat en Ramon Ferrarons batla et loctinent de procurador en la vila e vagueria de Campredo a

son loctinent salut e dilecció. Per part den Vidal Maymon jueu habitador de Busulu es estat a nos soppliat que com moltes e diverses persones de la vila e vagueria de Campredo son al dit jueu tinguts e obligats en diuerses quantitats les quals li contradien de pagar e de auanirse ab ell perço là, dita supplicacio // axí com a justa e Perço/en aytals coses se dega fer justicia spetxada de part del dit senyor Infant vos diem e us manam que en continent vista la present forsets e (distregats) per

qascun de (persones) e imposicions de (penh) totes e sengles prestecs al dit Vidal obligades les quals el vos nomenara a pagar a el ço que li deuen o si ab el se convenguen de les dites quantitats altres a (astraseren) a sa voluntat e.çaò no mudets. Dat a Busulu a.xxi de nouembre”.(*)

(*) Cfr. GRAU i MONTSERRAT, Manuel: “Aportacions documentals sobre la comunitat jueva de Camprodon (segles XIII-XV) dins *IV Assemblea dels Amics de Besalú i el seu Comtat* (1980), Olot, 1984, vol. II, p. 138.

afincats a la vila, i procedeixen majoritàriament de la vila veïna de Besalú. Mantenen, ambdues, unes constants relacions crematístiques i familiars al llarg de tot el segle XIV. Tenen Sinagoga, ja que pel desembre del 1371 el Procurador General del Comtat de Besalú s'adreça per escrit al mestre Mossé i a Samuel Bonsenyor de Camprodon per tal que mitjançant una taxa es recaptin tot seguit els diners suficients per fer un *“rotla suficient bon e leyalment e un celles e un ascaros qui san affer de necessitat en la scola o sinagoga de Campredo...”*.

De les esmentades relacions amb Besalú, neix un lligam que fa possible un notable intercanvi de contingent humà entre ambdues viles, i que genera un seguit d'operacions comercials. En aquest afer destaquen les famílies de Vertzelay de Cabanes, Samuel Bonsenyor i Vidal Maimó.

Aquesta petita comunitat compta també amb un estol de metges que sovint treballen contractats per les viles en èpoques d'epidèmies o bé exerceixen lliurement la medicina. És el cas de Mossé Abraham des Portal, a qui el Duc de Girona Joan I

concedeix diverses gràcies l'any 1370, i el de mestre Bonjuha de Besalú, que viu provisionalment un temps a la vila.

M. Grau i Montserrat constata el migrat potencial demogràfic dels jueus camprodonencs, dels quals arriba a confegir una llista des de l'any 1273 fins al 1420, i en la qual inclou tant els residents a Camprodon com els que hi tenen un lligam professional i familiar molt íntim. En total, es tracta d'una trentena de persones documentades, a les quals devien acompanyar sovint d'altres familiars i menors d'edat.

ELS HEBREUS DE LA BISBAL

24

62

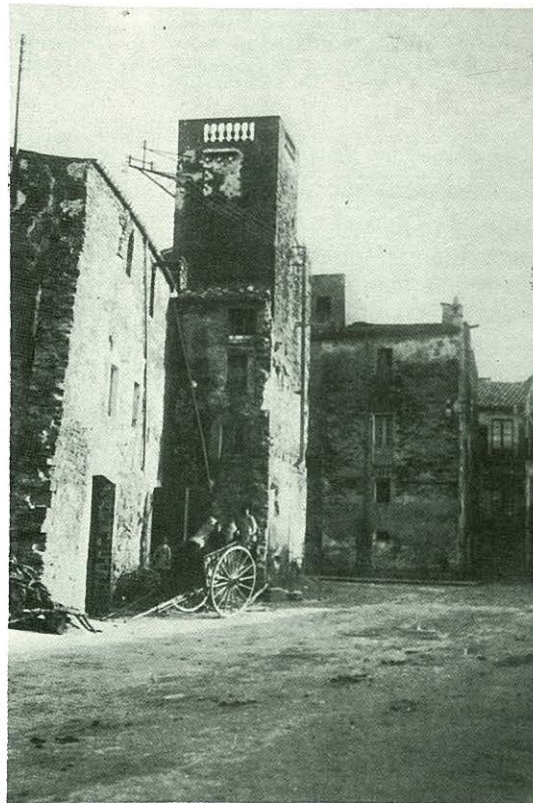
Els jueus s'estableixen a la vila de la Bisbal com a mínim ja a la primera meitat del segle XIII, i inicialment procedeixen en la seva majoria del barri jueu de Girona. Ocupen un petit sector prop del Castell, de la qual cosa encara en fa ressò la toponímia del segle XIX quan s'esmenta la "Torre dels Jueus", el carrer dels jueus i el carrer del Call; aquest darrer, l'únic que subsisteix a hores d'ara. S'hi accedeix des del carrer de Sant Jaume mitjançant un pas porxat; és estret, de trajecte tortuós i arquitectònicament el més interessant de tot l'Empordà.

La primera referència del Call és de l'any 1285, quan és saquejat amb motiu de la invasió de Felip l'Ardit de França, i la població cristiana obliga els jueus a signar escriptures per les quals aquests es comprometen a deslliurar-los de tots els deutes.

L'exercici de l'activitat prestamista esperona l'animadversió contra la

població hebrea, de manera que sovint se'ls acusa d'exigir uns interessos abusius i fins i tot s'arriba a una denúncia formal davant el senyor de la vila. Legalment era estatutit per les Constitucions de Catalunya que no es podia fer un préstec a un interès superior al vint per cent anual, ni a interès compost, prohibició que molt sovint no respecten els jueus bisbalencs i molts d'altres de les

L'antiga Torre dels Jueus de la Bisbal, coneguda popularment com a Torre de Can Masbernat, era situada al capdavall del carreró del Call i fou enderrocada el 1916, amb motiu d'un remodelatge del sector.

contrades gironines. Prova d'això és un document del bisbe Pere de Rocabertí de data 13 d'abril de 1323 en el qual –actuant com a senyor de la Bisbal– els deslliura de l'acusació d'haver fet préstecs exigint un interès superior al vint per cent, bé que en tot moment sembla implícit que així ho han fet durant molt temps.

Un article de Christian Guilleré

basat en el *Liber Judeorum* de l'aljama de la Bisbal, que abraça des del mes de febrer del 1325 fins al juliol del mateix any, dóna nova llum entorn de l'activitat econòmica de la comunitat israelita. En aquest lapse es fan ni més ni menys que 227 préstecs, molts dels quals no respecten la legislació de l'època. Així se sap que la comunitat de la Bisbal compta amb divuit prestadors, amb

una activitat més important que la propera aljama de Torroella. Naturalment, un terç de la clientela és de la mateixa vila, i la resta s'estén per més de quaranta localitats del seu entorn.

Aquesta activitat és controlada per un petit nombre d'individus, generalment lligats per estrets graus de parentiu: els Deuslocrega presten uns 5000 sous en setanta-un préstecs distints, la qual cosa significa prop d'un terç de l'activitat creditícia global. I això que, a més, es practica el préstec amb penyora o altres modalitats.

63

El Call de la Bisbal perd tota la seva població durant el regnat de Joan II, segurament per la dificultat de sobreviure en un temps molt difícil per a ells donada la intolerància i el fanatisme que s'apodera de la població cristiana, i van a raure a indrets més tranquils o bé a Calls més importants i de més pes demogràfic.

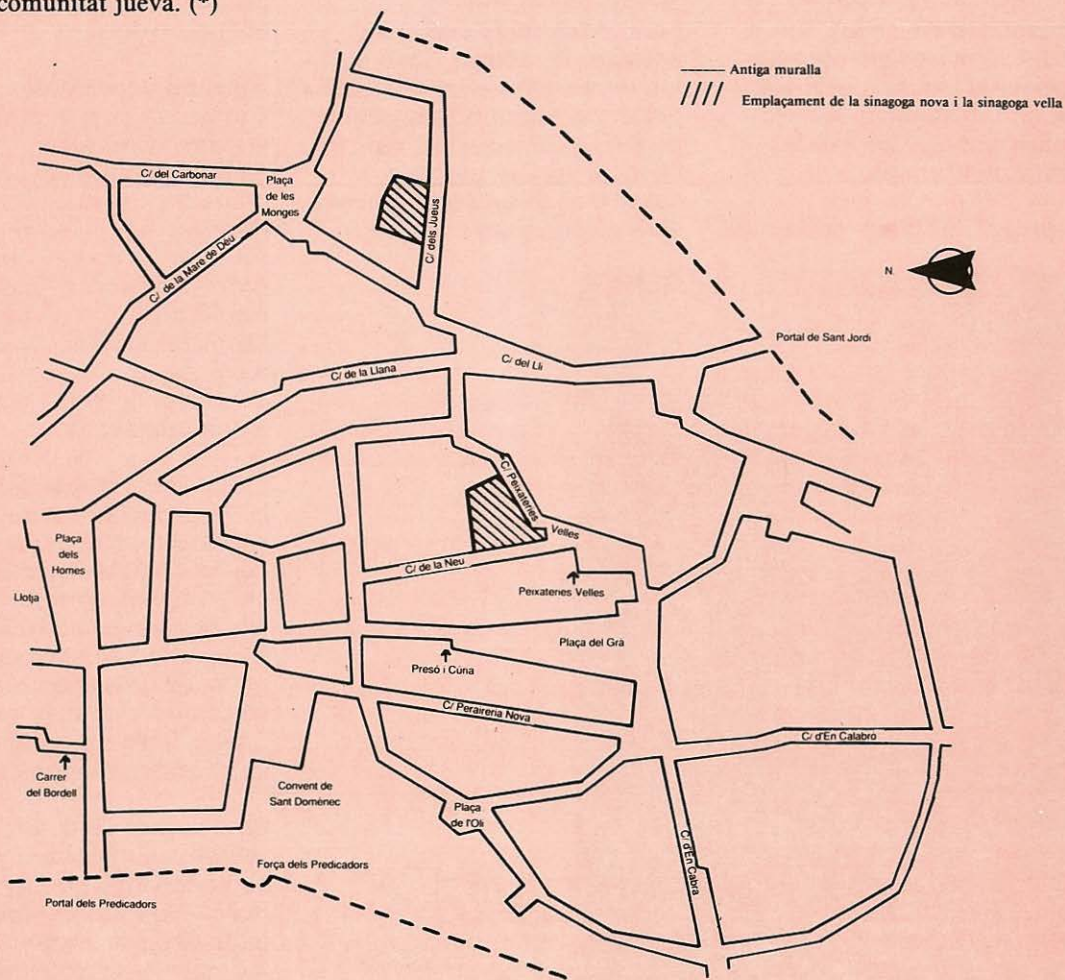
Sovintegen els autors que situen una important població de vagabunds i dones de mala vida a l'antic Call a partir de la segona meitat del segle XV quan ja és totalment orfe d'hebreus, bé que cap n'aporta proves documentals que ho confirmi.

El carrer del Call de la Bisbal, al qual s'accedeix des del carrer de Sant Jaume, és estret, de trajecte tortuós i arquitectònicament el més interessant de tot l'Empordà.

Plànol de situació del Call de Castelló

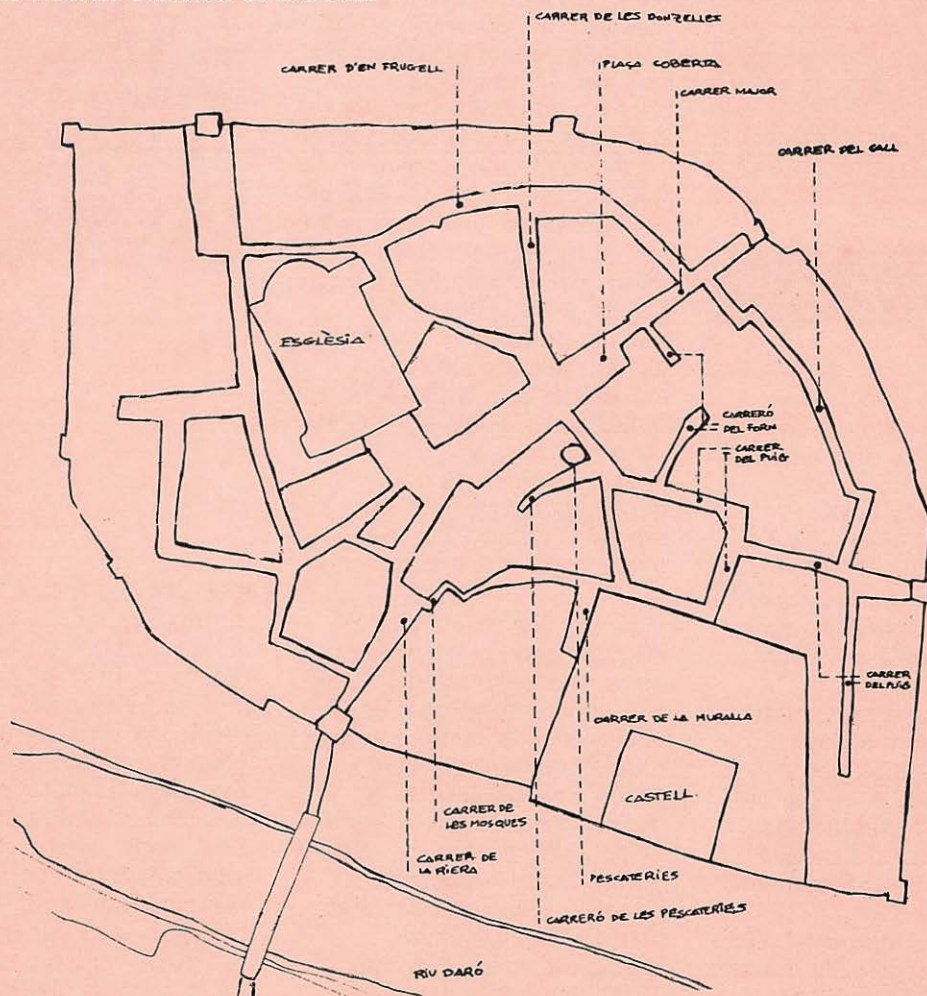
Assaig de reconstrucció de l'antic recinte de la vila de Castelló d'Empúries i de l'espai i edificis ocupats per la comunitat jueva. (*)

(*) PUJOL i CANELLES, Miquel: "Els jueus de Castelló d'Empúries" dins *Actes de les I Jornades d'Història dels Jueus a Catalunya*. Girona, abril 1987 (en premsa).

Plànol de situació del Call de la Bisbal

Localització del Call de la Bisbal a partir de la reconstrucció del seu recinte urbà a la primera del segle XVIII realitzada per Albert García Espuche-Manuel Guàrdia Bassols mitjançant els llibres de cadastre de l'Arxiu Històric Comarcal de la Bisbal.

JUEUS A TORROELLA DE MONTGRÍ

25

66

La primera notícia de l'existència de jueus a Torroella no deixa d'ésser curiosa. Una disposició de Jaume II de la darrerria de l'any 1321 dóna llicència a Astruc Mercader per tal que pugui tenir dues dones segons la seva llei.

Si bé no és una comunitat important quant a pes demogràfic —unes deu o dotze famílies, el 1320—, la seva activitat prestamista s'estén per tota la rodalia. Christian Guilleré documenta que de l'abril de l'any 1325 fins al mateix mes del 1326 els jueus de Torroella realitzen un total de 174 préstecs a cristians de la mateixa vila i

de tretze pobles de la rodalia. En aquest sentit destaca el poble d'Ullà, que rep un total de vint-i-cinc préstecs.

En síntesi, són dotze prestadors que mouen poc més de 10.000 sous barcelonesos al llarg de l'any, i d'entre els quals cal destacar la família Bonjudà —i senyaladament, un dels seus integrants, Jucef Bonjudà— que realitza prop de la meitat dels préstecs, tant en nombre com en valor econòmic. A diferència del que passa amb els jueus de la Bisbal, la documentació dels préstecs de Torroella sembla estar d'acord amb la legislació d'aleshores: el capital apareix clarament dissociat de l'interès, la durada no depassa generalment el termini d'un any, i la taxa d'interès és del vint per cent.

Aquesta florent activitat és interrompuda bruscament pels estralls de la pesta del 1348, que colpeix fortament la vila i acaba quasi totalment amb la reduïda comunitat hebrea. Així, l'any 1388 la reina Violant els concedeix l'entitat jurídica de l'aljama, bé que els seus efectes teòricament beneficiosos no es deixaran sentir per la negativa incidència de la pesta del 1391 damunt la comunitat jueva torroellenca. Ni tan sols

*En èpoques de pau
la vida quotidiana als Calls
no dijera gaire de la
resta de la ciutat.*

en resta cap mena d'empremta a la toponímia o al nomenclàtor de carrers, la qual cosa fa difícil assajar-ne la seva localització. Pere Blasi recull una tradició oral que situa el barri jueu amb la Sinagoga a l'indret que actualment ocupa el carrer de Sant Genís, darrera l'església, localització que concorda perfectament amb les referències documentals relatives als jueus torroellencs de la primera meitat del segle XIV.

*Carrer de Sant
Genís, antigament
habitat per jueus.*

«És permés tenir dues esposes ensems...»

A la darrereria de l'any 1321, el rei Jaume II dona llicència a un jueu de Torroella de Montgrí per a tenir dues esposes alhora:

“Nós Jaume per la gràcia de Déu rei d'Aragó, etc. Considerant que els jueus tenen una llei segons la qual els és permés tenir dues esposes a l'ensems, atenent el prec d'Astruc Mercader jueu de Torroella de Montgrí, concedim i donem llicència que segons la teva llei, vivint la Regina ara muller teva, puguis casar-te amb una altra i habitar i tractar ja amb les dues, ja amb una de les dues, segons la teva llei, ordenant al procurador reial nostre de Torroella de Montgrí, batlle de la mateixa vila i demés oficials nostres, que obeint aquesta nostra concessió i llicència, no actuïn contra tu en qualsevol cosa. És testimoni del que havem ordenat que fos feta la present, afermada amb nostre segell penjant. Donada a Tarragona a 23 de desembre de l'any del Senyor 1321”. (*)

(*) Cfr. BLASI i MARANGES, Pere:
Els jueus de Torroella. *El llibre de
la Festa Major*, 1968.

ISAAC DE PERATALLADA

26

68

Ja hem assenyalat la importància de les comunitats jueves de la Bisbal i Torroella, que exerceixen una gran influència econòmica a la part sud de l'Empordà, des del Fluvià fins al sud de les Gavarres, bé que al mateix Baix Empordà es documenten d'altres nuclis de famílies jueves aïllades, com és ara el cas de Verges, Pals, Palau-sator i Peratallada. Sobretot d'aquesta darrera vila, en fan ressò tots els estudiosos dels jueus per la singularitat d'un dels seus habitants, Isaac Vidal Ravaia, conegut popularment com a Isaac de Peratallada.

Peratallada compta en els segles XIV i XV amb unes poques famílies jueves que destaquen per la seva notable activitat prestamista.

Isaac Vidal és processat l'any 1379 per la Inquisició acusat d'ultratjar la puresa de la Verge Maria en una conversa pública al mig d'una plaça. Durant el procés es pregunta a un dels declarants la raó per la qual ha consentit aital blasfèmia, i aquest els constesta que no havia gosat dir res contra l'esmentat Isaac a causa d'en Gelabert de Cruilles, senyor del Castell de Peratallada "*de qui és tan gran amic*".

Durant el procés, el lloctinent de l'Inquisidor promet a Isaac l'absolució a canvi de 100 florins d'or, i tot i que el processat lliura aquesta quantitat no aconsegueix d'ésser alliberat. El rebut dels diners lliurats va a raure a mans d'un altre jueu, Bellshom Falcó de Girona, que per raons ignorades es nega a donar-lo al mateix monarca que li ho demana convençut de la innocència del detingut Isaac, al qual creu "*pres per*

«Aquestes coses les deia de la Verge...»

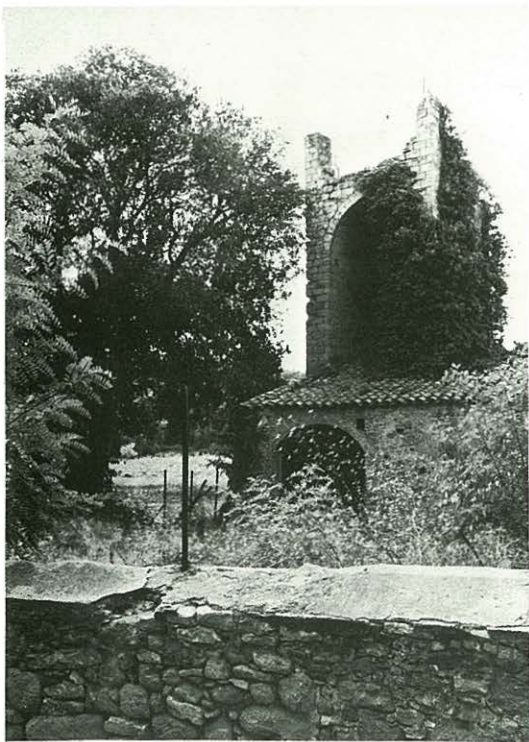
Isaac de Peratallada és jutjat per haver ultratjat la puresa de la Verge Maria, i finalment és absolut a canvi del pagament d'una notable quantitat de florins d'or (*).

“Contra Isaac Vidal Ravaia, jueu habitant de Peratallada, declarà el venerable Frai Guillem Seguí que ell, en

presència de Fra Francesc Perpinyà havia sentit dir per part d'en Cabruges de Mont de la parròquia de Santa Pellaia, que Cabruges sentí d'Isaac Vidal Ravaia, públicament a la plaça de Peratallada, davant de Bernat de Bell-lloc, jutge, aquestes paraules: ‘¿Com podets fer vosaltres tantes noves daytal fembra quis honrau ahon axí com a p...’, i aquestes coses les deia de la verge la qual

lloaven allà mateix els cristians, i que el mateix Cabruges va dir aleshores al dit jutge: ‘¿He com podets sofairir quest diguen axtalls paraulas de madona sancte M (Maria)?’, i que l'esmentat va respondre: no li gos res fer ni dir per en Gelabert de qui és tan gran amich”.

(*) Cfr. CHIA, Julián de: “*La festividad del Corpus en Gerona*”. Girona, Imp. P. Torres, 1895, pp. 175-176.

Per haver nascut en aquest poble, Isaac Vidal Ravaia és més conegut com a Isaac de Peratallada. El seu nom corre de boca en boca en ser condemnat per la Inquisició, acusat d'ultratjar la puresa de Maria en una conversa pública.

instigació d'enemics seus”. Aquest embolic s'acaba quan el rei ordena al batlle de Girona i al seu lloctinent que obliguin Falcó a retornar el rebut i que un cop recuperat el trametin directament a la seva persona.

Malgrat que el rebombori generat per Isaac Vidal el fa el jueu més conegut de Peratallada, hi ha notícia d'altres famílies hebrees que s'hi troben instal·lades al llarg del segle XIV.

L'any 1325 hi ha dos jueus que destaquen per la seva remarcable activitat prestamista, i sovint n'apareixen d'altres a la ciutat de Girona comprant objectes d'una subhasta els mesos de gener del 1359, maig del 1366 i en altres dates posteriors.

ELS PETITS CALLS DE L'ALT EMPORDÀ

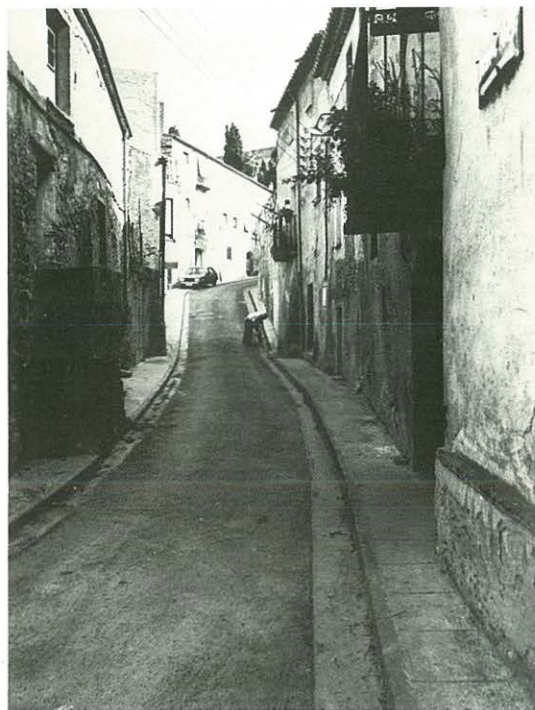
27

70

A l'Alt Empordà es localitzen una sèrie de comunitats hebrees que tenen –llevat del cas de Castelló d'Empúries– el comú denominador del seu escàs potencial demogràfic i el seu important arrelament en la toponímia.

Seguint les petges de la toponímia i amb les naturals reserves, cal considerar la versemblança de l'existència d'establiments jueus, o tal vegada de fets remarcables lligats a ells, als indrets de Matajudaica, i sobretot Vilajuïga. Aquest darrer prové del llatí "villa judaica"; l'any 982 és citat documentalment com a "*villa judaica in*

Contràriament al que passa a la majoria de Calls, la comunitat hebrea de Peralada viu en un carrer ample i ple de sol, que al capdavall de la baixada mena vers els camps de conreu.

comitatu Petralense" i aquesta denominació de vila jueva perviu en els papers dels arxius fins al segle XIV.

Al segle XVI, el topònim se'ns presenta força evolucionat i ja apareix sota la forma actual de Vilajuïga. Amb tot, a hores d'ara ens manquen proves documentals que donin llum a aquesta hipòtesi fonamentada en la toponímia.

A hores d'ara, a Vilajuïga hi ha una església pre-romànica d'una notable antiguitat que hom coneix amb la denominació de "la Sinagoga", en al·lusió a una tradició conservada oralment

que situa en aquest punt un lloc de culte dels hebreus. A d'altres indrets, en canvi, ha quedat referència documental dels jueus, bé que molt sumàriament. És el cas de les viles empordaneses de Sant Llorenç de la Muga, Bàscara i Peralada. D'aquesta darrera vila encara es conserva el topònim Call en un carrer prop del Castell, i al llarg dels segles XII, XIII i XIV es presenta com una comunitat molt puixant. L'actual carrer del Call fa pujada des de la plaça del Pont cap al sector del Castell, amb un marcat revolt, i és vorejat a banda i banda per boniques cases de pedra. Contràriament al que

passa a la majoria dels Calls, és una via ampla i plena de sol, i al capdavall acaba prop d'un pas porxat que mena vers els camps de conreu.

L'any 1391, data dels terribles assalts als Calls d'arreu de la península, a Peralada, viuen unes 15 famílies jueves. Tot i així, l'empenta que el rei dona a la creació del Call de Figueres a partir de la segona meitat del segle XIII va en detriment del de Peralada, fins al punt que alguns jueus de la vila se'n van a Figueres atrets per uns privilegis força beneficiosos. Darrera d'aquesta mesura hi ha l'interès del rei a detreure el potencial demogràfic i econòmic dels jueus de les

viles de Peralada i Castelló, que són de domini senyorial, i guanyar-se'l per Figueres, que és sota la seva jurisdicció i on pot treure'n beneficis econòmics per a les finances de la Corona.

Finalment, a Vilanant, vila situada a uns vuit quilòmetres de Figueres, es trobà a la finca propietat de l'historiador Eduard Rodeja i Galter un petit fragment de rajol amb llegendes de caràcter hebreu. La lletra és hebraica, de caràcter cursiva, finament traçada, i es pot datar entorn dels segles XIII-XIV.

Millàs i Vallicrosa la transcriu i constata una relació de noms dels patriarques i reis més

famosos de la Bíblia, com ara Abraham, Isaac, Moisès, Aaró, Salomó i Jacob. És de l'opinió que "*se trata de listas, a modo de letanías, de representativos personajes bíblicos, bajo cuya advocación se pondría el poseedor del ladrillo*", i que tenia una finalitat religiosa popular protectora, mitjançant l'advocació dels noms d'aquests sants barons.

Com ja hem dit, també consta la instal·lació d'un petit grup jueu a Bàscara al llarg del segle XIV –concretament tres famílies dedicades al préstec i al comerç–, i a Sant Llorenç de la Muga, poble que va tenir Call propi almenys en els segles XIV i XV.

El carrer del Call de Peralada manté encara viu el record d'aquella puixant comunitat que a la darrereria del segle XIV és integrada per unes quinze famílies.

JUEUS A VILADEMULS

28

72

La notícia més reculada de l'existència d'una comunitat jueva al territori de l'actual municipi de Vilademuls és del segle IX, i fa referència a un grup de vint-i-cinc famílies que conreen la terra en un indret anomenat "Coscoll", situat entre els pobles de Vilademuls, Sant Marçal de Quarentelles, Galliners i Vilamarí. Aquesta colònia subsisteix sota la protecció dels comtes de Besalú fins que cap a l'any 888 el comte Dela els estableix a Girona prop de l'actual plaça dels Apòstols, en unes cases fins aleshores propietat d'eclesiàstics.

A Vilademuls es conserva la Torre des Call, construcció militar dels segles XV i XVI.

Encara actualment perviu prop de Vilamarí un veïnat de masies esparses que duu el nom de Juïgues. Allí, ben bé al costat de l'antic Mas Güell, hi ha les restes d'una antiquíssima església dedicada a Sant Pere i que caldria salvar urgentment de la progressiva destrucció a la qual es troba sotmesa. Aquest veïnat i la petita esglesiola conserven encara

la memòria d'aquella explotació que acollí durant anys una comunitat de jueus agricultors.

Aquesta notícia va ser recollida per Bofarull a la seva obra *Los condes de Barcelona vindicados*, procedent d'una còpia d'uns documents de Ripoll actualment desapareguts, i és considerada falsa –o almenys

Al costat de l'església de Vilafreser hi ha una làpida amb inscripcions hebraïques del segle XVIII que serveix com a llinda de la porta d'entrada a una cort de Can Ramon.

no provada fefaentment— per molts estudiosos del judaisme. En aquest sentit, cal tenir ben present les consideracions que ja hem presentat al capítol primer.

Ben a prop de Juïgues, concretament al poble de Vilafreser, es conserva una làpida amb inscripcions

hebraïques datable del segle XVIII. Serveix com a llinda de la porta d'entrada a una mena de cort situada dins la casa coneguda com a Can Ramon.

Duu la inscripció "Joseph Puig 1750", i al damunt unes lletres en caràcters hebreus que diuen "Ave Maria". Per Jaume Riera i Sans sabem que sovintegen les làpides que duen inscripcions amb caràcters hebreus datables del segle XVIII —com és el cas d'Amer i Sant Feliu de Pallerols— i que això pot obeir a una afecció a l'estudi de la parla i l'escriptura dels jueus per part dels propietaris de les cases.

Encara perviu prop de Vilamari un veïnat de masies esparses que duu el nom de Juïgues. El mas Güell presideix aquest indret on, al segle IX, va habitar-hi la comunitat hebrea més antiga de totes les que es coneixen a les terres gironines.

FIGUERES, VILA REIAL

29

74

La Figueres de la Baixa Edat Mitjana és una vila poc important, clarament superada en població i riquesa per Castelló d'Empúries, Peralada i Torroella: al llarg dels segles XIII, XIV i XV la seva població oscil·la entre els cinc-cents i els mil habitants.

La competència dels mercats de les viles esmentades, l'escassa entitat de les operacions comercials i la negativa incidència de les pestes que n'han delmat el poblament, fa que es pensi en l'establiment a Figueres d'una comunitat hebraica com a mesura que esperoni la somorta activitat econòmica.

Així, l'any 1267, la Corona pren la decisió de convertir en una important vila reial el que fins aleshores no és res més que una petita parròquia rural, i d'aquesta manera minvar la puixança de Peralada i sobretot de Castelló d'Empúries, que eren viles senyorials.

Per això el 12 de març del 1269, l'Infant Pere fa exempció de tributs per cinc anys als jueus que vinguin a viure a Figueres, a condició que no pertanyin a la col·lecta o districte de Girona i Besalú. Com assenyala Santiago Sobrequés, del que es tracta clarament és d'atreure gent nova, jueus d'altres estats, i, per damunt de tot, jueus del veí comtat d'Empúries i d'altres terres de jurisdicció senyorial que no són contribuents de la col·lecta del rei.

La comunitat israelita de Figueres es nodreix mercès a les aportacions humanes d'Empúries, del vescomtat de Rocabertí i d'altres terres llunyanes. S'ha documentat l'establiment de jueus procedents de Peralada (1285) i de Castelló d'Empúries. Tot i així, les conseqüències de la invasió francesa del 1285, que suposa el saqueig i l'assalt de molts Calls, es palesa també

a Figueres, cap on sembla que la comunitat hebrea fugí per un temps. En els anys següents el Rei emet diverses disposicions reials per tal d'afavorir el redreç de les aljames de la Col·lecta de Girona, a la qual pertany Figueres. Així ordena exempcions de tributs, moratòries de deutes i devolucions de béns, llibres i títols dispersos.

Malgrat tot, el setembre de 1290 el rei lliura una ordre per la qual es disposa a executar els béns i estatges dels jueus figuerencs que no volen acceptar el repartiment de l'impost i es neguen a fer-lo efectiu. Al capdavall sembla que s'arriba a un acord.

Pel que fa a la localització del Call figuerenc, hi ha dues opinions: Eduard Rodeja i Galter el situa a l'actual carrer del Magre, atenent el fet que antigament quan passava el Viàtic per aquest carrer hom el cobria amb un vel i es procedia a suspendre els cants litúrgics. Aquest mateix autor planteja la hipòtesi que el nom de "Magre" pot ésser una forma de la paraula "Magref", que serveix per identificar una mena de campana que empraven els jueus per tal de reunir llurs assemblees. En canvi,

El call figuerenc és situat, al llarg del segle XIII, al carrer de Besalú, actualment una important artèria comercial.

Santiago Sobrequés és del parer que, almenys al segle XIII, el Call és situat prop del carrer de Besalú.

En realitat, poc difereixen els esmentats estudiosos, ja que a hores d'ara encara es pot visitar el carrer de Besalú, prop de la Rambla, en plena zona comercial, i el carrer del Magre, que no és res més que una senzilla via que enllaça l'esmentat carrer de Besalú, amb el carrer de na Maria dels Àngels Vayreda. Són dos carrers que es toquen, i en un temps o altre és molt possible que ambdós comptessin amb estatges destinats a jueus.

Sabem que l'any 1285 l'aljama de Figueres ja té Sinagoga, i que més tard

compta amb carnisseria i forn propi. Durant la nit, hom tanca les portes del Call per tal d'evitar aldarulls, bé que en general sembla que a la capital de l'Empordà les relacions entre les dues comunitats són cordials. Naturalment, com arreu, han de vestir diferentment dels cristians per tal que se'ls pugui reconèixer amb facilitat.

Eduard Rodeja constata l'existència en temps més reculats d'una torrentera d'aigües coneguda amb el nom de *Córrech dels Jueus*, al costat oest del Parc Bosc, i conjectura que podia haver estat un antic cementiri jueu, bé que de poca importància si es té en compte el migrat nombre dels hebreus figuerencs.

«Francs i lliures de tota prestació...»

Exempció d'impostos durant cinc anys als jueus que sense pertànyer a la collecta de Girona o Besalú vinguin a viure a Figueres, segons concessió feta per l'Infant Pere el març del 1269 (*):

“Nós l'infant Pere, etc., enfranquim i fem francs i lliures de tota prestació, tribut o 'peyta', de tot servei i de qualsevol altra obligació, a tots aquells jueus que no essent de la collecta de Girona i Besalú, vinguin a viure a Figueres durant els cinc anys propers, i aquells que vinguessin a habitar-hi els prometem que en aquests cinc anys no contradirem aquesta llibertat, més encara, l'observarem i farem observar inviolablement de manera que si alguns jueus de la collecta de Girona i de Besalú vinguessin a habitar-hi, els concedirem que no estiguin obligats durant els cinc anys que hi visquin a contribuir o a donar més que fins aleshores donen a la collecta de Girona. Nós, prometem que a més d'allò que actualment donen no demanarem altre servei ni obligació segons millor es pugui dir i entendre. Donat a Barcelona, el 12 de març de l'any senyor mil dos-cents seixanta nou”.

(*) Cfr. BOFARULL i SANS, Francisco de: “Jaime I y los judíos” dins *Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, 1913, Barcelona, pp. 896. Traduït del llatí.

ABRAHAM DE LA TORRA I CRESQUES ELIES

30

76

L aljama figuerenca és el bressol de dos jueus d'una trajectòria personal contraposada. Abraham de la Torra és un personatge contradictori i d'un caràcter, pel que sembla, força donat a la violència. El 15 de març de 1285 l'Infant Alfons dicta sentència contra l'esmentat Abraham i el seu fill imposant-los una multa de més de set mil sous barcelonesos en resultar convictees del següent rosari de delictes: de talar arbres d'un altre jueu, d'haver ofegat dos nounats tinguts amb una sarraïna, de viure en concubinatge amb una altra mora de la qual té diversos fills, de reclamar crèdits ja

pagats, d'usura, de no pagar els seus deutes, de burlar el fisc, d'alteracions de comptes, i de renyines i violències dins i fora de la Sinagoga.

L'altre jueu destacat, Cresques Elies, és sens dubte un personatge molt influent prop del rei. Se sap que el 1341 és metge de Pere el Cerimoniós, i que l'agost del 1342 se l'autoritza a deslliurar-se de l'obligació de dur el signe de la roda com a distintiu, atès que és un servidor del rei. A més, el 1344, actua com a agent secret i directe del monarca en l'afer de la reincorporació del reialme de Mallorca i dels

La famosa estàtua gironina de Carlemany representa, a parer de molts autors, el rei Pere el Cerimoniós, el qual atorga diversos privilegis al jueu figuerenc Cresques Elies, que forma part del seu estol de metges.

comtats del Rosselló i la Cerdanya que havien estat separats a conseqüència del testament de Jaume I l'any 1276.

A més a més, és demostrable que Cresques és un actiu col·laborador financer en aquesta esmentada operació

Segons Eduard Rodeja, el call de Figueres era situat a l'actual carrer Magre.

política. De tota manera, la veritable categoria i talent de Cresques es fa avinent en l'informe que, l'any 1348, porta a terme, relatiu a la llibertat de residència dels jueus pel que fa a llurs obligacions tributàries, tema que de sempre és motiu i font de problemes.

Malgrat el relleu d'aquest

jueu, la comunitat de Figueres és de les primeres a desaparèixer de les nostres comarques. Sembla que, astorats per la matadissa que es produeix en l'assalt al Call de Girona el 10 d'agost de 1391, els seus habitants opten per convertir-se o fugir ben lluny, la qual cosa fa que el Call de Figueres quedi ràpidament abandonat.

Aquesta hipòtesi es recolza en el fet que el mes de novembre de l'any 1400 els cònsols de Figueres demanen el restabliment del nucli jueu per tal de contribuir a desvetllar la vida comercial de la ciutat. La manca de referències documentals dels jueus de Figueres al llarg del segle XV fa pensar que aquesta operació no va reeixir.

LA VILA VELLA DE BANYOLES

31

78

Les primeres notícies dels jueus de Banyoles són de mitjan segle XII, si bé l'època de màxim apogeu cal situar-la en els segles XIII i part del segle XIV. Viuen barrejats amb els cristians, i la majoria de llurs cases són situades als carrers de la Vila Vella. Joan Baptista Torroella calcula a tall aproximatiu que el seu nombre oscil·la entre els 80 i 130 individus, la qual cosa evidencia un pes demogràfic inferior al de les comunitats hebrees de Girona, Besalú, Castelló d'Empúries i la Bisbal.

Pel que fa als oficis que exerceixen, i si bé inicialment es pot trobar algun jueu

conreant la terra, generalment s'ocupen en oficis tan diversos com els d'argenter, joier, mercader, corredor, paraire, sastre, pellaire, blanquer, cirurgià, metge i, sobretot, canvistes i prestamistes. Aquests darrers es relacionen amb tots els pobles de la rodalia mitjançant la realització de préstecs als estadants dels llogarrets.

La seva dispersió en habitatges de la vila vella fa que no tinguin Call i segurament tampoc Aljama, i explica que en tot moment mantinguin excel·lents relacions amb els seus convilatans cristians i fins i tot amb els diversos abats del Monestir de Sant Esteve. Això fa que no hi hagi cap

notícia d'avalots o aldarulls contra els hebreus banyolins, ni tan sols l'any 1391. Paradoxalment, en l'assalt al Call de Girona d'aquest any és nombrosa la participació en aquelles brutalitats de pagesos de Banyoles i de pobles de la seva rodalia, com ara Cornellà, Pujals dels Cavallers, Pujals dels Pagesos, Sorts, Corts, Borgonyà i molts altres.

Tanmateix, de la comunitat de Banyoles en sobresurten insignes metges i escriptors de fama a l'època, com Bonjuà Cabrit, nascut a Banyoles, d'on emigra molt jove. És metge-cirurgià de la casa reial de Barcelona, on compta amb gran predicament. L'any 1349 el rei el dispensa d'usar la

A la vila vella de Banyoles, els jueus hi viuen dispersos. Això fa que no tinguin Call ni tampoc Aljama, i explica que en tot moment mantinguin excel·lents relacions amb els seus convilatans cristians.

vestimenta distintiva dels jueus, i més tard li permet dur per a la seva defensa armes prohibides. Exerceix arreu de Catalunya, molt sovint al costat del rei Pere III, el qual li concedeix, l'octubre de 1360, una àmplia carta de guiatge per tal que no pugui ser pres, detingut, gravat ni obligat, tant en la seva persona com en els seus béns.

També s'anomena Cabrit, Samuel en aquest cas, un remarcable metge de la segona meitat del segle XIV, tingut entre els més notables de Catalunya en el seu temps. Segurament pertany al llinatge dels Cabrit, que segons Joan Baptista Torroella es va estenent per altres viles del país: així, se'n poden trobar enmig de les comunitats hebrees de Castelló d'Empúries, Figueres, Peralada, Puigcerdà, Camprodon i moltes d'altres.

Alguns autors creuen en l'ascendència banyolina de l'escriptor i poeta anomenat Lleó de Banyoles, bé que sense adduir-ne proves documentals concloents.

La davallada de la vila de Banyoles a partir de la segona meitat del segle XIV es fa sentir també al si de la comunitat israelita, i s'agreuja d'ençà de l'avalot de Girona

de la diada de sant Llorenç del 1391, que accelera el ritme de les conversions. D'entre els conversos destaquen els membres de la família Cabrit, l'agost del 1391, i la d'un grup força nombrós, l'octubre del mateix any, els quals són batejats a l'església de Sta. Maria dels Turers. Molt a prop de Banyoles, concretament a Usall, l'any 1346 hi ha documentada l'existència d'unes poques famílies jueves.

De la comunitat banyolina en sobresurten insignes metges i escriptors de fama a l'època, com Bonjuà Cabrit.

LA MINSA COL-LECTIVITAT JUEVA OLOTINA

32

Segons Manuel Grau i Montserrat, la comunitat hebrea d'Olot és molt limitada quant a nombre, de tal manera que es poden circumscriure a només cinc les famílies que en diferents moments resideixen a la capital de la Garrotxa on han acudit per tal d'estar més a prop dels seus interessos i controlar així amb més eficàcia els seus negocis.

Això explica que a Olot no hi hagi ni Call, ni Sinagoga, i molt menys cementiri propi. L'única resta que es conserva

actualment és un fragment d'una llosa amb una inscripció hebrea que servia com a ara d'altar a la capella del fossar d'Olot.

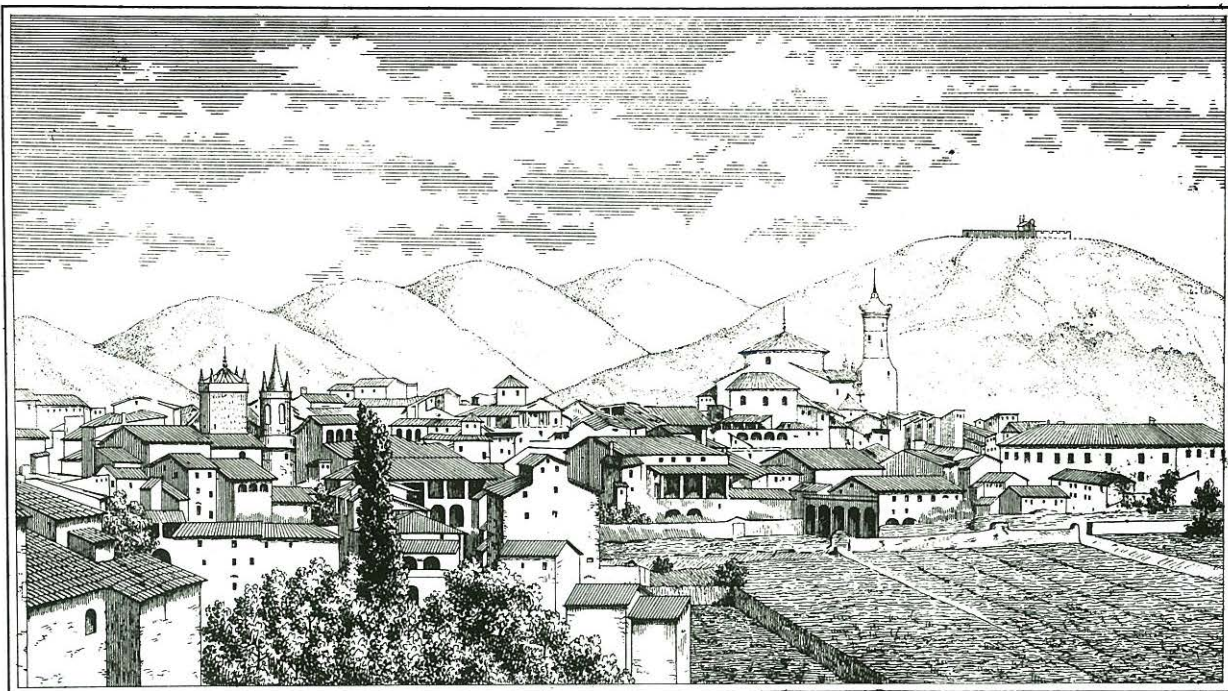
La lletra és dels segles XIII-XIV, i pel seu contingut fa pensar en una làpida commemorativa en remembrança de la construcció d'una Sinagoga, probablement a la ciutat francesa de Besiers.

Pels treballs de l'esmentat Manuel Grau se sap que la família Zarc prové de Besalú i són documentats a Olot des de l'any 1328 al 1368; es dediquen a l'activitat prestamista. Família de gran mobilitat, se'ls pot trobar també a Castelló d'Empúries, Puigcerdà, i novament a Castelló, on un d'ells, Astruc Zarc, apareix l'any 1417 convertit al cristianisme, segurament a conseqüència de la Butlla de Benet XIII.

Altres famílies són els Biona, prestamistes residents a Olot una desena d'anys a mitjan

Aquest fragment d'una llosa amb una inscripció hebrea es conserva al Museu parroquial de l'església de Sant Esteve d'Olot.

La comunitat d'Olot és formada per uns pocs jueus que viuen conjunturalment a la vila per raó de la seva activitat prestamista.

segle XIV, el també prestamista Astruc Maimó, els Rabestenys, que hi viuen del 1330 al 1334, i finalment una jueva, Goion, que només apareix esmentada una vegada, l'any 1349.

En síntesi, es tracta d'uns pocs jueus que viuen conjunturalment a Olot per raó de la seva activitat

prestamista, tot i que no arriben ni tan sols a monopolitzar aquest tipus de negoci, si tenim en compte que molt sovint els cristians olotins fan recurs a préstecs de jueus bisuldunencs. De la resta de la Garrotxa, només hi ha rastre dels jueus, altrament quasi insignificant en nombre, al poble de Castellfollit de la Roca.

CASTELLÓ: DE VILA COMTAL A VILA REIAL

33

82

La vila de Castelló d'Empúries és al llarg de l'Edat Mitjana un important centre econòmic que ultrapassa l'antic recinte emmurallat i s'estén arreu, mitjançant carrers i places porxadades on viu una puixant població d'artesans i comerciants. Com a cap de comtat, té un pes demogràfic notable i un actiu comerç que s'exemplifica en la institució del Consolat de Mar des del segle XIV.

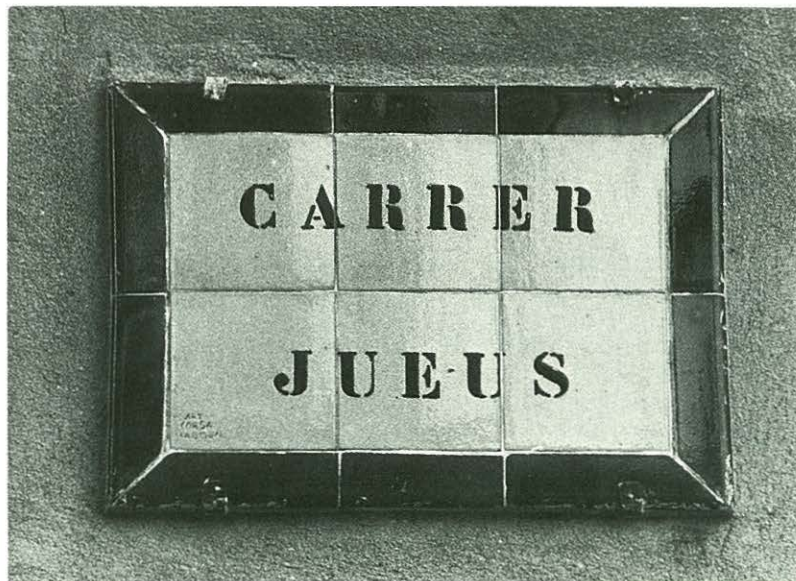
Els jueus de Castelló d'Empúries depenen del Comte, sota la custòdia del qual estan llurs cases i fins i tot llurs vestits; així es constata quan l'any 1325 el Bisbe de Girona requereix els

jueus de la vila de Castelló per tal que canviïn la vestimenta, sense aconseguir-ho. Tot i així, es continua obligant-los a vestir de manera que se'ls pugui identificar amb facilitat: el 1402, s'insisteix que han de dur el senyal o *cotrum* igualment que els de Barcelona i Girona, sota pena de cinc-cents sous de multa per als infractors.

Malgrat tot, la secular i benèfica submissió de la comunitat hebrea al Comte d'Empúries és trencada l'any 1385 quan després d'una llarga guerra el rei Pere s'empara del Comtat i

l'incorpora al patrimoni reial, de manera que es converteix alhora en senyor de la comunitat hebrea. Al cap d'un mes, el rei ja els concedeix els primers privilegis: autoritza l'Aljama a posar impostos sobre el pa, el vi, la carn i altres productes, i a la primeria del 1386 accedeix a la petició de l'Aljama de confirmar i respectar els privilegis, llibertats,

El nom del carrer dels jueus existent encara a Castelló d'Empúries evoca una de les més importants comunitats hebrees sota jurisdicció senyorial.

El Call de Castelló es troba a l'interior d'una vila que al llarg de l'Edat Mitjana és un important centre econòmic, amb una puixant població d'artesans i comerciants.

franquícies, immunitats, usos i costums que els havien concedit anteriorment els comtes.

Per un estudi de Dolors Codina sabem que el gener de 1387, a prec del Pontífex i d'alguns amics del Comte desposseït i desterrat, el rei Pere retorna a Joan d'Empúries la propietat del seu patrimoni, tot i que el mateix any el nou monarca Joan I li instrueix un nou procés. L'any 1401, en

extingir-se la dinastia de la Casa d'Empúries, el Comtat i la comunitat hebrea tornen altra vegada a la Corona, la qual al·lega tenir-hi dret: *"la dita vila de Castelló la qual e tot lo Comtat se pertany a nos per raó de vincle e daltres drets quey havem..."*. El nou senyor, el rei Martí, segueix tothora una política fluctuant pel que fa a les disposicions relatives als jueus: per una banda intenta garantir la riquesa de l'Aljama, de la qual cosa en

treu un benefici innegable, però per l'altra constata que la vila és en decadència i és pressionat insistentment perquè freni l'usura dels préstecs als cristians.

Encara tornarà a canviar de mans la jurisdicció del Comtat i de la comunitat hebrea: pel setembre de l'any 1409 la ciutat de Barcelona pren possessió del Comtat d'Empúries, desvinculat del rei Martí, com a garantia de la quantitat de 10.000 florins d'or que la ciutat ha prestat al monarca per tal que pugui subvenir a les despeses de la guerra de Sardenya. En constituir una comunitat a part, el canvi de senyoriu requereix una cerimònia particular, en la qual es declara els jueus lliures dels juraments d'homenatge i fidelitat prestats al monarca, i se'ls confirma, en nom de la ciutat de Barcelona, que els seran respectats tots els bons privilegis, immunitats i bons usos atorgats pels seus anteriors senyors.

Malgrat la seva significació, aquest és el darrer acte d'importància que té com a protagonista la comunitat hebrea de Castelló, ja que en el primer decenni del segle XV s'assisteix a una forta davallada, de la qual ja no es recupera.

LA PUIXANT COMUNITAT DE CASTELLÓ

34

84

La comunitat hebrea de Castelló es troba documentada almenys des del segle XIII, i assoleix un protagonisme ben remarcable en l'activitat econòmica de la vila, de la qual n'ocupa el sector sud-est, en l'espai comprès actualment pels carrers dels Jueus i de la Llana.

Llur puixança econòmica es tradueix com ja s'ha vist en el lliurament d'importants privilegis, molts d'ells confirmats successivament en els diversos canvis de senyoriu a què són sotmeses la comunitat i el Comtat, i l'elevat nombre de components es reflecteix en

la quantitat de consellers que integren el govern de l'Aljama. L'any 1406, la reina decideix canviar el regim de l'Aljama, i mana que s'elegeixin dotze consellers —cinc de mà major, quatre de mà mitjana i tres de mà menor—, tres secretaris, un clavari i tres oïdors de comptes. D'entre els consellers destaca Perfecte Bonsenyor, que més tard assisteix a la cèlebre disputa de Tortosa dels anys 1413-1414 convocada per Benet XIII, i que al cap de mig any abandona calladament les discussions junt amb altres jueus remarcables. Benet XIII els escriu des de Peníscola reclamant el seu retorn, el juny del 1413.

Naturalment, Castelló compta amb una Sinagoga que segons Pella i Forgas ja és en funcionament l'any 1293. Més tard, concretament l'any 1321, el bisbe Pere de Rocabertí dóna permís a l'Aljama, representada pels seus Síndics Isaac Salandí i Momet Astruc, per tal que puguin refer-la i eixamplar-la.

La sinagoga torna a créixer l'any 1415 quan se li uneix una casa veïna. Es diu que és una construcció molt alta, llarga i ampla, decorada molt ricament. Segons Jaume Marquès té entrada per

Miquel Pujol i Canelles documenta l'emplaçament de la Sinagoga Nova, que era situada a l'actual plaça de les Peixateries Velles.

l'antiga plaça del Peix, i consisteix en un pòrtic o galeria coberta, sostinguda per columnes.

Per un recent treball de mossèn Miquel Pujol i Canelles sabem que Castelló comptà amb dues sinagogues: la sinagoga nova, situada a la plaça de les

Peixateries Velles, i la sinagoga vella, que es trobava a l'actual carrer dels Jueus.

La darrera sinagoga, hom la vol tancar al culte hebreu l'any 1415, tot seguint les directrius del Papa Benet XIII, que dicta un seguit de disposicions contràries als jueus que tenen la immediata conseqüència d'excitar contra ells l'odi i l'animadversió de la població cristiana.

En el cas de Castelló, el mateix 1415 giren una visita d'inspecció a la Sinagoga els beneficiats Antoni Mitjà, Bernat Collell i Francesc Vilar per tal de determinar el seu estat actual i judicar si cal tancar-la al culte. La resistència que oposen els jueus al tancament i el suport que els dona el Veguer, frenen l'informe inicial, que és favorable al tancament. Hom s'adreça al Vicari General de Girona al·legant que ha estat mal informat pel que fa a la preciositat i a la sumptuositat de la reforma de la Sinagoga. Finalment la qüestió és resolta en forma de diàleg i de transacció, de manera que els jueus poden mantenir el seu culte a la Sinagoga, mentre que hom compleix el decret de Benet XIII clausurant la part més recent i luxosa de l'edifici.

«Sigui del tot prohibit fabricar noves sinagogues»

La Butlla del Papa Benet XIII provoca una onada de controls i intents de tancament de les Sinagogues jueves, com en el cas de Castelló l'any 1415. Alguns paràgrafs de l'esmentada Butlla són ben significatius de la creixent pressió vers les comunitats hebrees (*).

“Ara bé; tot i que tant per les lleis imperials com pels decrets dels nostres predecessors, els pontífexs romans, sigui del tot prohibit als jueus fabricar noves sinagogues i alçar les antigues fent-les més amples i precioses, no obstant, ells, com hem sabut, moltes vegades han gosat violar amb servil audàcia els esmentats decrets tant construint-ne de noves com ampliant les antigues en altres més precioses. Nós, no podent dissimular més tals coses i executant els decrets canònics, decretem i manem que els diocesans dels llocs dintre dos mesos a comptar des de les presents e avant en llurs esglésies catedrals, per

ells mateixos o per altres, facin clausurar totes les sinagogues existents en llurs diòcesis de tal manera que els jueus no hi tinguin entrada ni ingrés, però de tal forma que, on només hi hagi una sinagoga, si no és preciosa, no sigui clausurada, però, on n'hi hagi dues o més, se n'hi deixi una de les menys precioses. Ara bé, en els llocs on segons el tenor d'aquesta constitució nostra, succeís que totes les sinagogues, si n'hi havien vàries o l'única si ella sola hi fos, fossin clausurades, no s'impeideixi als mateixos jueus que, si volguessin, només per aquesta vegada puguin tenir una sola casa d'edifici competent a l'arbitri del diocesà o del seu vicari general (...). No obstant, afegim això a la present constitució que si d'alguna sinagoga pot constar legitimitament que en algun temps hagués estat una església o sobre això hi hagi fama, sigui clausurada indistintament”.

(*) Cfr. MARQUÈS i CASANOVAS, Jaume: “Sobre la Sinagoga de Castelló d'Empúries” dins *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos* 15 (1981-1982), pp. 277-278.

CONVERSIONS I INSCRIPCIONS EMPORITANES

35

86

La ja esmentada pressió de Benet XIII damunt les comunitats hebrees genera un moviment d'odi indeturable. L'any 1401 el rei Martí escriu a Francesc de Caramany i als cònsols i consellers de Castelló reconvenint-los per la seva actitud passiva en els aldarulls que hi ha hagut i cominant-los a defensar la comunitat jueva.

En aquests moments, l'Aljama ja és en plena decadència econòmica i demogràfica, i com ja s'ha dit no cal arribar a la data del decret d'expulsió perquè es produeixin importants moviments de conversió.

Segons el llibre de l'administració de l'Obra del temple, l'any 1417 es bategen a l'església de Sta. Maria de Castelló cent jueus dels dos sexes. (Al·legoria de l'Església i la Sinagoga a la ciutat d'Estrasburg).

Carles Rahola esmenta que el 18 de febrer del 1417 —segons nota del llibre de l'administració de l'Obra del temple— a l'església de Santa Maria de Castelló es bategen més d'un centenar de jueus dels dos sexes, de la qual cosa s'infereix la importància que havia assolit la comunitat hebrea.

Altres, en canvi, no abjuren de llurs creences o bé es converteixen per tal de salvar la vida i les propietats. Malgrat tot, són perseguits per la Inquisició i sovint condemnats. Eufemià Fort i Cogul parla de tres difunts de Castelló condemnats en un acte de fe celebrat el

desembre de 1495 a la ciutat de Girona. En aquest acte són condemnats per heretges fugitius dinou persones: nou homes i deu dones, tots de Castelló, i òbviament se'ls confisquen tots els seus béns.

L'expulsió i la natural absorció dels conversos —ja amb noms cristians— per part de la població cristiana de Castelló fa que difícilment es pugui parlar de restes d'importància que permetin reconstruir el batec dels jueus de la vila. Miquel Pujol i Canelles esmenta l'existència de dos fossars, probablement successius. El primer es trobaria en uns terrenys prop de l'església de Santa Maria, i

el segon és documentat a l'indret conegut amb el nom d'Aspres. D'aquests fossars, només n'han restat vuit làpides funeràries en mans de museus i particulars.

L'any 1941, en fer-se obres al "Portal de la Gallarda", a la casa propietat de Carles Fages de Climent, es trobà una làpida amb inscripció

hebraica. És de pedra, d'un metre d'alt per quaranta centímetres d'ample, bé que es va esprimatxant fins assolir la forma trapezoïdal. La lletra és del segle XIV i es refereix a David Rabí de Cotlliure.

Una altra resta epigràfica fou trobada per Miquel Oliva al claustre de l'antic convent de Mercedaris de Castelló. El

bloc servia de muntant a un finestral, i és un fragment de pedra calcària que duu una inscripció hebraica que es pot atribuir al segle XIV. Segons Josep M. Millàs la inscripció diu: *"Estela sepulcral del jove... romangui en la seva sort a la fi del dies"*. Una altra làpida trobada a Castelló es refereix a Ruben Aninay mort en aquesta vila l'any 1343.

Els vells carrers de Castelló d'Empúries, com el de la Presó, són escenari l'any 1401 d'uns greus aldarulls contra els jueus de la vila.

«Les aljames sien nostre tresor...»

El 5 de desembre del 1401 el rei Martí reconvé als consellers de Castelló d'Empúries per la seva actitud passiva en els aldarulls produïts a la vila contra els jueus i els ordena que en el futur procurin defensar i guardar l'aljama (*):

“Lo Rey.

Pròmens: Entès havem que algunes commocions són fetes e.s fan contra l'aljama dels jueus d'aquexa vila e som molt meravellats, si ver és, que vosaltres, ensems ab lo lochtinent de procurador general, qui d'açò ha càrrech, no.y hajats mes remey. o, si no.us hi sentits per bastants, car no.ns en havet certificat ab correu cuytat de nit e de dia. E com, així com sabets bé, les aljames de nostra senyoria

sien nostre tresor e nós hajam sobirà voler que aquelles sien conservades a preservades de tot perillós sinistre, manam-vos, tan expressament com podem que, encontinent, tots altres afers a part posats, entenats, ensemps ab lo dit regent la procuració, ab aquella diligència que.s pertany, en conservar e defendre l'aljama dels dits jueus e en altre manera la hajats en singular recomendació. E guardats-vos que per culpa o negligència vostra la dita aljama no incórrega algun dampnós perill, car certificam-vos que, si.u fa, nós nos en tornarem sobre vosaltres e vostres béns.

Dada en lo loch d'Altura, sota nostre segell secret, a V dies de deembre del any MCCCCI. Rex Martinus”.

(*) CODINA PUJOL, M.ª Dolors: *"Documents sobre l'aljama de Castelló d'Empúries. 1385-1409"*. Exemplar mecanografiat, pp. 6-7.

BESALÚ, CAP DE DISTRICTE

36

88

El col·lectiu jueu de Besalú és, juntament amb l'instal·lat a la ciutat de Girona, un dels més importants d'arreu de les comarques, tant pel seu notable pes demogràfic i econòmic com per l'empremta que han deixat en el barri vell o centre històric d'ambdues ciutats.

La comunitat de Besalú compta amb barri propi, sinagoga, cementiri i casa de banys o mikvà, la qual encara es pot admirar molt a prop del llit del riu Fluvià, i fruit de la seva puixança l'any 1342 s'independitza de la col·lecta o districte fiscal de Girona creant la seva pròpia. Així, el rei Pere III mana que "la

aljama dels juheus de Besuldo e los singulars daquella sien tots temps separats dela cullita dela dita aljama dels juheus de Gerona...".

Arrelats d'antic a la comarca, hom els documenta ja l'any 1229 i fins a l'any 1415 viuen barrejats amb la població cristiana ocupant estatges dels carrers Capellada, plaça Major, carrer del Pont, Rocafort, del Forn, Portal de Bell-lloc i altres. No sembla haver-hi problemes de convivència entre cristians i hebreus, i només l'aplicació l'any 1415 pels Jurats de la Butlla de Benet XIII, que obliga que visquin separats, aïlla una comunitat de l'altra i comporta l'establiment d'uns límits estrictes o Call.

Com assenyala Manuel Grau i Montserrat, el dia 8 d'octubre de l'any 1415 el rector de l'església de St. Martí de Capellades llegeix davant dels jueus de la vila l'esmentada Butlla i tot seguit procedeix juntament amb els Jurats a senyalar els límits del Call, a l'entorn de la Sinagoga.

Així se'ls assigna un espai, els carrers i carrerons del qual han de cloure's amb pedra i ciment, amb una única sortida cap al riu, junt a la Sinagoga. Aquestes mesures coincideixen amb una

comunitat israelita en decadència que només aconsegueix de sobreviure una quinzena d'anys més a aquesta disposició repressiva.

I tot i així, la pervivència toponímica de l'empremta jueva és indubtable: al segle XVI encara es parla del barri del Call o dels Jueus en una escriptura de venda, l'any 1889 hi ha l'anomenada plaça dels Jueus i a hores d'ara encara sobreviu l'empremta jueva en el nomenclàtor de carrers de Besalú.

Pel que fa a l'activitat econòmica, exerceixen com a prestamistes, si bé hi ha també focus d'actius comerciants i famílies sencerres destacades en el camp de la medicina. La seva col·laboració en nombroses empreses reials i el seu recolzament econòmic mitjançant el pagament de diversos impostos fan que la Corona estigui amatent a deslliurar-los de les situacions compromeses a les quals els mena la pràctica del préstec de diners.

L'any 1243, el rei Jaume I estén a Besalú el privilegi que prohibeix que els plets entre cristians i jueus siguin sentenciats contra aquests si la culpa no consta perfectament provada per un

testimoniatge mixt de jueus i cristians. El mateix Jaume I els afavoreix ben sovint: l'octubre del 1264 dóna un salconduit als jueus de Besalú per tal que durant el mercat puguin retenir a llurs deutors, i pocs dies després els concedeix guiatge per anar a vendre al mercat de Girona. L'abril del 1269, els eximeix per tres anys del pagament del tribut que lliuren per la festa de Pasqua a canvi dels

Besalú manté una forta empremta jueva que li ve del fet d'haver estat cap del districte fiscal que aplegava altres nuclis de la rodalia.

Encara avui aquest carrer és conegut popularment com a carrer del Call. En aquest indret van ésser obligats a concentrar-se els jueus de Besalú a conseqüència de les mesures repressives dictades per Benet XIII.

deu mil sous barcelonesos que li lliuren per al viatge a Terra Santa, i els autoritza perquè puguin coure a les seves llars el pa necessari per a la seva família dos dies abans de Pasqua, malgrat l'estatut que ho prohibeix.

Òbviament, la puixança econòmica, sobretot al segle XIII i primera meitat del XIV, es tradueix en un contingent poblacional força elevat de la comunitat jueva que a mitjan segle XIV representa prop d'un quinze per cent del total dels habitants de Besalú. Un article de demografia jueva bisuldunenca de Manuel Grau i Montserrat ens mostra que al segle XIII hi viuen unes 130 persones, que augmenten fins a més de dues-centes en la primera meitat del segle XIV, i que tot seguit davalla a causa de les creixents dificultats d'ordre legal i econòmic fins assolir a la primeria del segle XV la xifra d'uns 160 jueus.

A destacar l'escassa mobilitat geogràfica de la població jueva, l'elevat índex de casats dins de la pròpia comunitat de Besalú i la tendència a una natalitat moderada, que fa que hi hagi una mitjana de dos-tres fills per matrimoni en el període comprès des del segle XIII fins a la primeria del XV.

MIQWÀ I SINAGOGA BISULDU- NENQUES

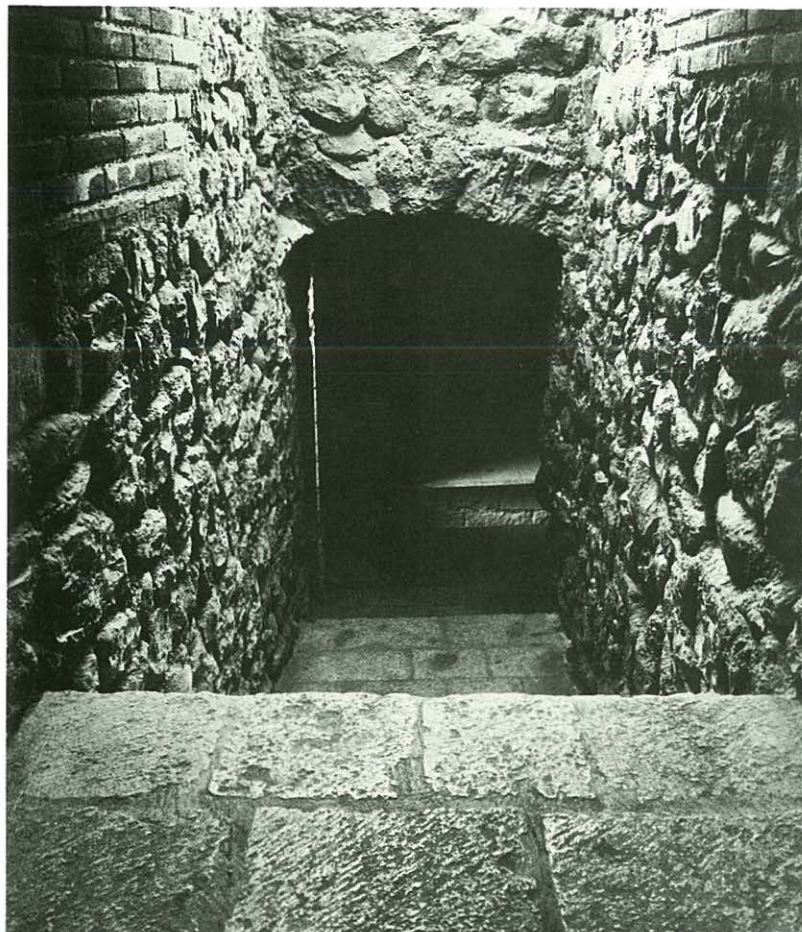
37

90

D'entre les restes arquitectòniques dels jueus de Besalú cal situar en primer terme la famosa mikwà o casa de banys rituals, situada dins del Call. Aquest recinte és pràcticament inaccessible fins que l'any 1964 el propietari d'una fàbrica de tints situada a un nivell superior decideix perforar el terra per obtenir aigua, de manera que casualment obre un forat a la volta d'aquesta casa de banys. Agençat convenientment l'interior, hom es troba amb una dependència que fa 5,50 x 4,50 metres, que té al centre una piscina rectangular a la qual es davalla mitjançant uns

pocs graons i una finestra de doble esqueixada al costat de llevant.

La feina de restauració es clou l'any 1977, i en el seu transcurs cal enderrocar la fàbrica de tints, atès el seu

D'entre les restes arquitectòniques dels jueus de Besalú hi ha en primer terme la famosa mikwà o casa de banys rituals, a la qual es davalla mitjançant uns pocs graons.

mal estat i pel fet que és emplaçada exactament damunt la volta de la mikvà amb greu perill de malmenar-la. Aquesta casa de bany és de pedra i amb volta de canó, típicament romànica, el que fa que se la datí del segle XII.

L'antic rite del bany, segons Josep Fernández i Corominas,

L'antic rite del bany hebreu es fonamenta en la immersió total, si bé només es purifiquen les dones després del període menstrual i els homes, per una sola vegada, en casos de conversió al judaisme.

es fonamenta en la immersió total, si bé només es banyen i purifiquen les dones després del període menstrual. Curiosament, es reserva el bany de purificació masculí als casos de conversió al judaisme per part d'un individu d'una altra religió, i tot i així, només per una sola vegada.

Josep M. Corominas i Xavier Sala Aragó argumenten que l'aigua que nodria la mikvà procedeix d'una captació situada prop de la masia coneguda per Salt de Palera, que arriba a Besalú mitjançant un aqüeducte del qual encara en queden restes. Un cop arribada a la vila, l'aigua es

distribuïa per diferents recs arreu del poble. En canvi, altres autors conjecturen que l'aigua de la mikvà procedeix d'una deu d'aigua calenta, donat que la temperatura a l'hivern hauria fet difícil el bany amb aigua a temperatura ambient.

Pel que fa a la Sinagoga, existeix un privilegi del rei Jaume I donat a Girona el 4 d'octubre de 1264, pel qual autoritza els jueus de Besalú per tal que puguin construir una sinagoga, la qual ja es troba en funcionament l'any 1285. Les dades aportades per C. Munuera Bassols, el Pare Nolasca del Molar, en uns articles a *Misión* el 1965 i més tard per Pere Freixas i Narcís Soler confirmen que la Sinagoga és damunt la mikvà, conformant un espai d'ús públic recolzat en la muralla medieval, entre el riu Fluvià i la plaça dels jueus. Aquest conjunt arquitectònic ha estat emprat secularment com a tintoreria donada l'existència de soterranis dotats d'aigua, altrament tan necessària per a aquest ofici. Això ha fet que es malmenés més la part superior –de la Sinagoga només en resta dempeus un petit mur– i que en trobar-se la mikvà a un nivell més baix no resultés tan afectada pels trasbalsos del temps i de la mà de l'home.

FAMÍLIES HEBREES DE BESALÚ

38

Ja s'ha dit que els jueus de Besalú destaquen molt en l'activitat prestamista i en l'exercici de la medicina. D'entre els primers destaca Aaró Jucef, originari d'Arles, i més tard arrelat a Besalú i a Girona, i molts altres que presten elevades xifres a la flor i nata de la noblesa del Comtat de Besalú. Pel que fa als metges, són molt nombrosos, puix que Manuel Grau en comptabilitza uns disset al segle XIV, exercint la seva professió tant entre els jueus com entre els cristians, en aquest darrer cas sobretot en els moments de més incidència de les epidèmies.

Els de més anomenada són Bedit des Logar, que exerceix com a metge i prestamista alhora, entre 1310 i 1324, i sobretot la família Des Castlar. Originaris de Perpinyà, actuen a Besalú al llarg del segle XIV i part del XV, principalment prop de les famílies nobles: Abraham des

Prop del pont vell de Besalú es troba la plaça anomenada dels Jueus, on segurament van viure alguns dels disset jueus que durant el segle XIV van exercir la professió de metge a la vila.

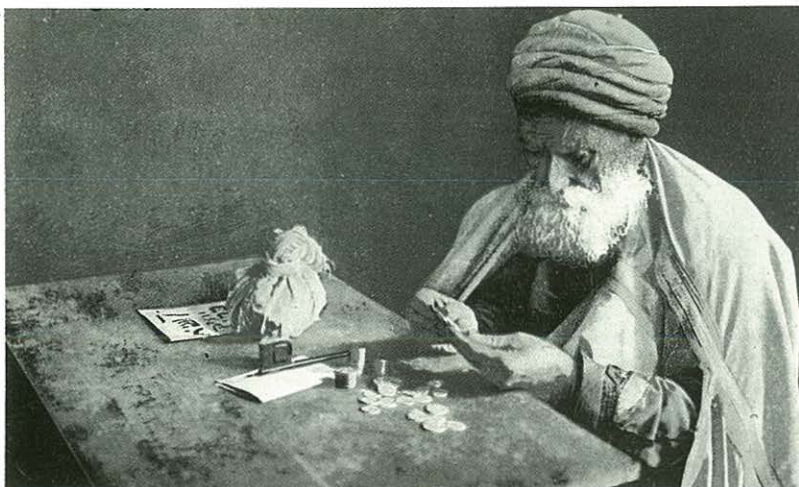
Castlar guareix l'infant Pere, i aquest en esdevenir rei li confirma els privilegis rebuts. També té cura de la salut del noble Ponç de Rocabertí.

En canvi, de molts altres jueus no n'ha restat res més que l'anonimat enmig dels enterraments del fossar de Besalú. Sabem que els jueus tenen un cementiri l'any 1369 al lloc de Campanya, de la parròquia de Sant Martí de Capellades, que en documents dels anys 1385 i 1396 és anomenat de Reial i també "*Fossario... de Montjuich*".

Del cementiri, ben segur que amb nombrosos enterraments, només en queda una làpida trobada al Mas Bellsolà amb motiu de fer-se obres en una porta tapiada. Es tracta d'un fragment d'estela hebrea, en forma de paral·lelepípede, que segurament era situat verticalment damunt la tomba. És molt rústica, de mal llegir, la qual cosa fa que alguns autors la facin del segle XII i altres més posterior, bé que es refereix a Raquel, filla d'un tal lucef.

Juntament amb aquests jueus, enterrats a la vila amb els seus ritus peculiars i amb un fort arrelament a la tradició, hi conviuen altres

Els jueus de Besalú destaquen com a prestamistes, fins al punt de deixar elevades xifres a la flor i nata de la noblesa cristiana del Comtat.

grups que aviat es deixen influir i descoratjar per la creixent hostilitat de la població cristiana. A Besalú l'allau de conversions al cristianisme comença després dels sagnants fets de l'agost del 1391 i s'incrementa notablement després de la famosa polèmica de Tortosa, que culmina en l'esmentada Butlla de Benet XIII de 1415. D'entre les conversions

destaca sobretot la de la família Des Castlar, metges eminents i molt rics, la més influent i poderosa de tota la població jueva de Besalú.

En un altre sentit, cal fer esment de la conversió de Caravita Belshom, que pren el nom de Gaspar de Cartellà i que el 22 de juny de 1416 promet a la seva muller Goigs, amb la qual segueix

Canvis de nom

Les conversions dels jueus de Besalú s'acceleren ja entrat el segle XV, i provoquen el canvi de nom en esdevenir cristians. A tall de curiositat adjuntem els noms adoptats per diversos hebreus de Besalú.

Caravita Belshom =
Gaspar de Cartellà (1416)
Jaacel des Castlar =
Gabriel de Perarnau (1417)
Ishaq Salomó de
Carcassona = Marc Sirvent
(1417)
Astruc Zarc = Francesc
Provete (1417)
Samuel de Fox = Guillem
de Fox (1421)

(*)Cfr. GRAU i MONTERRAT,
Manuel: "La Juderia de Besalú
(siglos XIII al XV)". Barcelona,
resum Tesi Doctoral, 1977, p. 9.

cohabitant i que es manté jueva, que en cap cas la coaccionarà ni ultratjarà a ella ni als seus fills per raó de la seva fidelitat religiosa, per tal d'obligar-los a batejar-se. A la rel d'aquestes conversions hi ha el desig de no viure constantment amb la por al cos i de conservar els béns i les riqueses atresorades en molts anys de treball.

Bibliografia

BAER, Yitzak: Historia de los judíos en la España Cristiana. 2 vols. Madrid, Edit. *Altalena*, 1981.

CARO BAROJA, Julio: Los judíos en la España Moderna y contemporánea. 3 vols. Madrid, Ed. *Arión*, 1981.

CHIA, Julián de: La festividad del Corpus en Gerona. *Girona, Imp. Torres, 1895.* Bandos y bandoleros en Gerona. *Girona, Imp. Torres, 3 vols. 1888-1890.*

FORT i COGUL, Eufemià: Catalunya i la Inquisició. *Barcelona, Aedos, 1973.*

GIRBAL, E. C.: Los judíos en Gerona. *Girona, Imp. Cumané, 1870.*

PELLA i FORGAS, Josep: Historia del Ampurdán. *Barcelona, L. Taso, 1883.*

RAHOLA, Carles: Els jueus a Catalunya. *Barcelona, La Sageta (s.a).*

REGNÉ, Jean: History of the Jews in Aragon, Regesta and documents. 1213-1327, *Hispania Judaica, I, Jerusalem, The Hebrew University, 1978.*

ROMANO, David: Per una història de la Girona jueva. *Girona, Servei Municipal de Publicacions, 1988, 2 vols.*

SOBREQUÉS i VIDAL, Santiago: Societat i estructura política de la Girona Medieval, *Barcelona, Edit. Curial, 1975.*

Procedència de les fotografies i il·lustracions

Són de Carles Mitjà la foto de portada i les de les planes 8, 9, 16, 17, 18, 21, 22, 24, 25, 28, 29, 31, 34, 36, 42, 52, 54, 55, 57, 63, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 75, 77, 78, 80, 82, 83, 84, 87, 89, 90, 91 i 92. El gravat de la plana 61 procedeix de la "Història de Camprodon" de Josep Morer i Francesc d'A. Galí, editada el 1879.

La fotografia de la plana 62 és d'Emili Casas i Fontbernat i ha estat cedida per l'Arxiu Històric Comarcal de la Bisbal.

La fotografia de la plana 59 és treta d'una tarjeta postal editada a començament de segle per la "Unión Postal Universal".

El dibuix de Josep Obiols de la plana 27 s'ha tret del llibre *Història*, d'Enric Bagué i Jaume Vicens, editat per l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana l'any 1936.

Els gravats de les planes 40 i 41 procedeixen de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.

El gravat de la plana 75 és tret del llibre *Olot, su comarca, sus extinguidos volcanes, su historia civil, religiosa y local*, d'Esteban Paluzie y Cantalozella, editat el 1860.

Les fotografies i il·lustracions de les planes 12, 15, 37, 47, 86 i 93 procedeixen de targetes postals editades entre 1897 i 1917 i recollides al llibre de Gerard Silvain *Imatges et traditions juives*, editat pel CELIV (Editions Astrid, 1980). Les

reproduccions d'obres d'art de les planes 17, 33, 35, 37, 45, 50, 51, 66, 76 i 77 procedeixen dels catàlegs dels edificis i museus on es troben. La portada reproduïda a la plana 25 és la de l'edició de Cremona, 1560, del Séfer ha-Zóhar, de Moisés de León.

El gravat de la plana 39 és un retrat de Miquel de Palol realitzat per Joan Carrera i Dellunder. Els plànols de les planes 4 i 64 han estat realitzats per Marta Ministral i Masgrau.

Agraïments

Volem agrair la valuosa col·laboració que ens han prestat, per a la confecció d'aquest treball, els senyors *Josep Matas*, arxiver comarcal de la Bisbal; *Antoni Mayans*, arxiver comarcal de la Garrotxa; *Isidre Prades*, arxiver comarcal de la Selva; *Gabriel Roura*, arxiver de la Catedral de Girona; *Josep Temporal*, arxiver municipal de Figueres; *Àngel Jiménez*, arxiver municipal de Sant Feliu de Guíxols, i *Enric Torrent*, del Museu-Arxiu de Torroella de Montgrí; l'alcalde de Caldes de Malavella, *Lluís Comalada*; els historiadors *Joan Boadas*, *M. Dolors Codina*, *Christian Guilleré*, *Manel Grau i Montserrat*, *Mn. Miquel Pujol i Canelles*, *Jaume Riera i Sans*, i molt especialment el professor *David Romano*, Catedràtic de la Universitat Central i especialista en estudis hebraics, el qual ha volgut revisar la redacció final d'aquesta obra i aportar-hi els seus atinats suggeriments.

Guies

Títols publicats

1- Els jueus a les terres gironines

Per Ramon Alberch i Narcís-Jordi Aragó
Número 1 de la col·lecció
Segona edició, revisada

2- Rutes d'art sacre (1939-1985)

Per Josep Maria Marquès
Número 3 de la col·lecció

3- Les havaneres, el cant d'un mar

Per Xavier Febrés
Número 5 de la col·lecció
Exhaurit

4- Els estanys eixuts

Per Josep Matas
Número 7 de la col·lecció
Exhaurit

5- El món del suro

Per Santiago Hernández i Bagué
Número 9 de la col·lecció

6- El Ter

Per J. Boadas, J. M. Oliveras i X. Sunyer
Número 12 de la col·lecció
Exhaurit

7- Trens i carrilets

Per Josep Clara
Número 13 de la col·lecció
Exhaurit

8- Canvistes i banquers

Per Narcís Castells
número 16 de la col·lecció

9- Màgiques, pors i supersticions

Per Carme Vinyoles
Número 19 de la col·lecció.

Propers títols:

Els volcans

Per Josep Maria Mallarach

Els indians

Per Rosa Maria Gil

Monografies locals

Títols publicats

1- Cornellà de Terri

Per Jaume Portella
Número 2 de la col·lecció
Exhaurit

2- La processó de Verges

Per Jordi Roca
Número 4 de la col·lecció
Exhaurit

3- Anglès

Per Pau Lanao
Número 6 de la col·lecció
Exhaurit

4- Sant Feliu de Guíxols

Per Àngel Jimènez
Número 8 de la col·lecció

5- Llagostera

Per Dolors Grau
Número 10 de la col·lecció
Exhaurit

6- Castelló d'Empúries

Per Miquel Planas
Número 11 de la col·lecció
Exhaurit

7- Tossa

Per Jaume Lleonart i Pilar Mundet
Número 14 de la col·lecció
Exhaurit

8- Palamós

Per Rosa Maria Medir i Carles Sapena
Número 15 de la col·lecció
Exhaurit

9- Besalú

Per Joan López Carrera
Número 17 de la col·lecció.

10- Les Planes d'Hostoles

Per Joana Campistol, Josep Canal i M. Soler
Número 18 de la col·lecció.

Propers títols:

Agullana

Per Enric Tubert

Olot

Per Jordi Canal i Morell

La Girona misteriosa i legendària

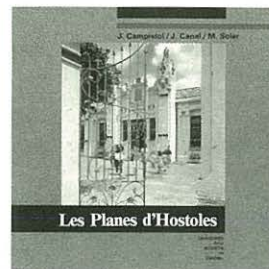
Per Carles Vivó

La Bisbal

Per Jordi Frigola

La Jonquera

Per Albert Compte

Quaderns de la Revista de Girona

és una publicació de periodicitat bimestral dedicada exclusivament a temes de les comarques gironines. S'estructura en dues sèries, que es distingeixen pel color de la portada i per les planes interiors: Guies, en vermell, i Monografies locals, en verd. La primera és dedicada al tractament de qüestions d'abast general relatives a la història, l'economia, la cultura i les tradicions. La segona vol anar oferint una panoràmica sobre el passat i el present de les ciutats i dels pobles gironins, amb especial atenció a l'època contemporània.

Durant sis segles, els jueus van deixar una petja profunda en el nostre país. Aquest llibre és el primer estudi conjunt de la seva estada al territori que avui són les comarques gironines.

Treball rigorós i de divulgació alhora, constitueix una guia plena d'aportacions inèdites.

Ramon Alberch i Narcís-Jordi Aragó són els escriptors gironins actuals amb una bibliografia més extensa. En solitari o en col·laboració, han publicat una dotzena de llibres cadascun i infinitat d'articles.

Ramon Alberch, historiador, és arxiver de l'Ajuntament de Girona.

Narcís-Jordi Aragó, periodista i advocat, fou director de la revista «Presència» entre 1968 i 1981.

GUIES

DIPUTACIÓ
de
GIRONA

Caixa de Girona

